

Андрій КОНДРАТЮК

БАТЬКОВА КЛУНЯ

Повість, роздуми, спогади, спостереження

Видавництво
"Волинські обереги"

2018

УДК 882
К 64

Редактор Борис Боровець

Друкується зі збереженням усіх лексичних
й орфографічних особливостей мови автора.

*Автор вдячний всім, хто морально і фінансово
допоміг у виданні цієї книги.*

Кондратюк А. І.

К 64 **Батькова клуня.** Повість, роздуми, спогади, спостереження / А. І. Кондратюк. – Рівне: Волинські обереги, 2018. – 172 с.

ISBN 978-966-416-559-1

До нової книги відомого сучасного українського письменника Андрія Кондратюка увійшли повість, роздуми, спогади, спостереження, написані в останні роки.

УДК 882

ISBN 978-966-416-559-1

© Кондратюк А. І., 2018
© «Волинські обереги», 2018

БАТЬКОВА КЛУНЯ

Повість-реквієм

Одним з найвиразніших яскравих поетичних знаків, що назавжди щезають з лиця землі і зі світа, для мене була і зостається Батькова клуня на Хуторі. Їй уже минуло дев'яносто років. І вона уже на півстоліття пережила першу Батькову хату.

Коли у двадцятих роках минулого століття Батько з Матір'ю тяжкими трудами укупили у Надріччі цей омріяний кавалок поля, то найперше заходилися зводити клуню. Щоби і збіжжя від негоди було у затишку де покласти, і щоби домашня живність собі теплий прихисток мала. І клуня удалася на славу.

Уявіть собі. П'ятнадцять метрів завдовжки. Стріхою до сходу Сонця обернена. Трималася вона на багатьох міцних дубових стовпах. Поміж стовпами укладалися стінки із сучкуватої, але також міцної жовто смолистої деревини.

За своїм внутрішнім зовні невидимим змістом клуня поділялася на дві половини. Більшу опівнічну половину її становила власне клуня. Казали: «Пойди-но у клуню да побач, що там діється...». Тут двері були установлені широкі, на увесь тік, хрестовинами зовні помережані. Засув при них дерев'яний, гладенько відполірований. Одчиняєш такі двері, і перед тобою сиво постелився глиною твердо улицьований тік. Від світа, від двору і від дверей тік заслоняла невеличка дощечка-заворотниця. Вона трималася у пазах дубових стовпів, якурат домірно для неї і продовбаних. Щоби, коли двері одчинені, прочинені, вітер жодного сміття не заносив на тік. Тока Батько оберігали лагідно любляче, як зіницю ока. Аж до останніх майже своїх днів. Щоліта гладенько змашували його глиною. Батько на току ціпом обмолочували усе, що з Божої ласки уродилося. Жито, пшеницю, овес, гречку. Мати і сестри на току працями кучки льону вибивали. Бо ж як

тік нерівний, то колос і волоття чисто не виб'ється, і льон із гніздечок своїх не увесь висиплеться.

Чи не найлюбішим заняттям, за моїми дитячими спостереженнями, для нашого Батька було провіювати обмолочене зерно. Отако. Усядуться на ослінчику скраю току біля заворотниці. Перед ними гурба обмолоченого збіжжя. Гладеньку лопатку в руки візьмуть. Зачерпнуть нею із гурби да й кинуть, розсіваючи, углиб току. Зерно земними соками налите, важкеньке, удалеч полетить, а полова легенька майже на місці перед Батьком застається.

Провіювати зерно – це велике мистецтво. Цю істину я збагну із дитячих літ. Треба знати, відчувати, як із лопатки його розсівати, провіювати. Це як і на полі зерно із коробки драничної сіяти, висівати рівно.

Якось я малий попросив у Батька лопатку, спробував провіювати. А не виходить.

– Бачиш, – осміхнулися Батько. – Не видділяється чисто зерно од полови. Ручка твоя іще не відчуває, як сипати треба...

Коли провіювання завершувалося, Батько уставали з ослінчика зраділо. Хоча і сорочка, і лице їхнє сиво пилюкою геть закіптюжені. Але Батько на те уваги жодної не звертали. Високий бо чин звершився. Зерно від полови відділилось. Біблійне у моменті струменіло, ізгадувалось.

Спершу коробкою полузу заносили у велику скриню, що стала праворуч у коморі. Полузу із січкою холодної зимової пори запарювали іще з чимось пожиточним. Ото смакота була для худоби. А зерно іще на решеті кружелянням провіювали, очищали, щоби чогось зайвого і твердішого у ньому не було, не зосталося. Да й чистеньке тією ж драничною коробкою заносили у високу грубу бочку, що займала цілий куток у коморі. Холодної пори зерно іще просушуватиметься на теплій печі, затим усиплють його у великі полотняні мішки. І як повіє вітер, а Меньовий вітряк на краю сусіднього

села жваво вимахуватиме крилами, Батько покладуть ці мішки на підводу. Да й спішно повезуть до вітряка, щоби незагаймо там у чергу станути. І це вже радість несказанна зійде на усіх нас, коли Батько в тих же мішках привезуть біле борошно. І як змісять Мати у дїжці тісто, то із нього у натопленій печі випечуться запашні паляниці. Ото уже була смакота для нас. Ім'я якої стародавне – хліб.

По обидва боки току – це уже засторонки. Від току вони щільно відділялися засторончинами. Засторончини доладно укладені між двома забитими кілками доволі грубенькими ополочками. У засторонки Батько звозили, укладали важкенькі сухі снопи жита, пшениці, вівса, ячменю. Се збіжжя вони обмолочували і взимку, коли роботи у полі уже завершувалися, і взагалі від усілякових гинших осінніх робіт ставало вільніше. Незрівнянно милозвучний перестук Батькового ціпа розносився із току в доокіл. Коли я повертався зі школи, то віддалеки іще од хати на дорозі у світ і зі світа мій слух завважував цей ритмічний перестук. Я зупинявся, наслуховуючи. І це звучало, відлунювало, бриніло у моїм естві, як дивна музика.

У вільні хвилини, у свято Батько любили усідатися на засторончині і крізь прочинені двері видивлялись, спостерігати світ. А думи самі снувалися.

Цю Батькову звичку успадкував і я. Уже коли самий зостався на хуторі, то, бувало, вільної хвилини усядуся на засторончині і крізь прочинені двері видивляю сей дивний тихий світ. Або ж коли надворі вечоріння уже сутінкове снується. Чи й коли дощ моросить, сіятись починає. Думи невидимо самі снуються. І це були благовісні миттевості мого хутірського перетривання.

Малим я іще любив дивитись, спостерігати, як наші Мати на току старатливо любляче зрешечували маленькі зернятка проса. Щоби воно коричневе сипалося у боденьку а геть чистеньке, без жодних важких інородніх домішок і

легенького сміття. Узимку це просо висиплеться на теплий черінь, щоби висушилося. І я скраю печі притулюся погрітися коло проса. Й читатиму голубими візерунками зовні помережану книжку Юрія Федьковича. Із нашої печі так манливо бачитиметься мені далекий буковинський край. Що, здається, якби взуття було тепле, то зійшов би зараз із печі та й помандрував туди. Коли ж нарешті у двадцятип'ятирічному віці у пожнивну пору 1963 року збудеться моя мрія, і я цілих два дні мандруватиму буковинським краєм, то і моя давня манливість із нашої хутірської печі спогадуватиметься.

Коли просо вигрівалося на черені аж геть, то в хату із комори уносили ручну ступу. Ручна ступа – це суцільна соснова колода із видовбаним глибоким отвором. До неї припасований також сосновий товкач із великим прорізом посередині. Усиплеш у ступу нагріте просо, товкача в обіруч, і що є сили, товчеш просо. Аж поки воно не побіліє. Тоді висипають у сито, провіюють, і це вже чисте біле пшоно. Буде чи то куліш, а й святкова печена на блясі каша. Це уже розкіш рідкісна. Бити товкачем – труд важкий, аж захекуєшся. Ця ступа, казали Мати, перейшла нам від баби Лександри. Вона і тепера стоїть у коморі Батькової хати. Да нема вже кому її передати.

Хутірські наші сусіди мали ножні ступи. Інколи і ми ходили товкти просо до сусідів. Там труд був лекший. Але найсмачніший куліш зварювався із пшоно, що добувалося від нашої баби Лександри ручної ступи.

Ще я любив спостерігати, як на току терпеливо Мати зрешечували, провіювали гладеньке насіння льону. Й воно випромінювало ні з чим незрівнянні олійні пахощі. Це уже потому, коли уже нагріте насіння льону ставиться у ступі, що й не впізнати його, одна ніби мука, да на сковороді у печі висмажитья, да укинеться хутенько у плят-рогушку, да хутенько уставиться між клинки жовті олійниці, да Батько хутенько молотом ударять по клинках, да у широку миску з

олійниці потечуть олії, – радість невимовна зійде на душу. І пахощі незрівнянні сіятимуться на всю хату. О, то блаженна мить! То несказанні будуть для мене переживання!

На дворі під клунею на терниці Мати довгі вимочені у Річці, висушені затим кучки льону терли. Кіптява здіймалася, стояла на півдвору. Але цікаво було спостерігати, як у Материних руках опинялося справжнє довге волокно, а костриця ік низу, ік землі осідала. Це уже потому се волокно обернеться у біле полотно, із якого хутірська кравчиня Ганна пошіє мені і штани, і сорочку, і маринатку. У тих обладунках я і в школу піду. Їм і зносу не було. А якщо й прорветься де, то не біда, латка на тім місці причепиться. Аяк. Оньо і на давній світліні я стою біля стіни сільської школи у гурті однокласників із латкою на маринатці. А у когось і штани полатані. Це тепера уже така міська мода зайшла, що штани усуціль по-проривані спереду, а ніхто не здогадається латку причепить. А колись то і Акакій Акакійович слізно упрощував майстра до старої шинелі латочку причепить. Що тут скажеш. Нові часи – нові віяння.

Коли обмолот завершувався, тік поринав у зимовий спокій. У крайній закуток току уносили і терницю, як свої труди вона також справно завершувала. Зима для хуторянина і його основ – це завжди також ніби полегкість, відносне влекшення.

Другий, менший, південний бік клуні був відведений під хлів. Власне він хлівом й іменувався. Коли казали «Пойди-но у клуню, подивись-но, скільки куликів Батько сьогодні нав'язали», то це треба було простувати до широких дверей навпроти току. А коли із проханням зверталися «Пойди-но у хлів, поглянь, чи корова іще не отелилася», то вужчі двері праворуч треба було одчиняти. Ці двері уже на засув щільно до стовпа не припасовував, а звичайнісінька клямка, як ото у хаті, до вушака двері утримувала.

Якщо у клуню, у засторонки був принесений, увійшов і вистоювався дух польової дозрілості, то у хліві повсякчас пульсував, струменів і у двір вихоплювався животворчий дух домашньої живності. Невеликий хлів був іще поділений на кілька малих хлівців. Одразу при вході ліворуч вас зустрічає свинячий хлів. Привезуть Батько із ярмарку у мішку двійко маленьких білих поросятток, укинуть у хлівець. Вони од несподіванки несмілий тонкий голосочок свій звільна подають. «Куві-куві! Хрю-хрю!». І ми тут уже. Їх, ніби дітей малих, спершу іще тільки молоком споювали, поки гостренькі зубці їхні проріжуться, умоцюються, і до грубшого корму здатні стануть. А через місяці й місяці вони в отакенні кабанюри обернуться. Що їх грубе рохкання далеко від двору чуть. Колись за Польщі Батько ізнов повезуть їх на ярмарок, щоби обернути їх у папірці-гроші да й сплатити Віленському банку земському за укуплену землю. О тім і зараз нагадують мені уцілілі в моєму архіві польські поквитування про сплату. Мати розказували, спогадуючи пережите, що був час, коли для себе одного кабанця закололи аж через вісім років. А то усе переїдав отой банк у Вільні, городі преславному.

Праворуч – це місце для корови. Різної масті наші годувальниці переходили цей узаконений для них закуток. Колись я пас на Наталії роками а роками нашу Лиску. Вона була усучіль чорна, тільки лоб між рогами білий-білий. Тому і Лиска. До молока ця корова була не дуже щедрою, але натуру мала норовливу. Лагідну натуру мала сіра невеличка корова – остання поселянка нашого хліва. Коли Батькові виповнилося сімдесят п'ять років, то хутірське окруження усе спокушало, нараювало їм продати чорно-рябу телушку. «А нащо вона вам?!». Батько і спокусилися на те нараювання. А коли зосталися на хуторі самі без корови, то місця собі не знаходили. Таке розлоге спустошення зійшло на їхню душу. І тоді звернулися вони до синів своїх, а старших братів моїх: «Поки гроші не розтринькалися, укупіть мені корівку. Хоч би

маленьку. Без корови я не можу...». Брати одного поживного дня і привели до нашого двору оцю сиву корівку із Березини.

Не раз ізгадую. Як у передосіннім тихім вечорінні Сива пасеться на ставі навпроти хліва. Тихо. Тільки смакування коровине чуть. Батько на пеньочку сидять. Душа їхня стареча розкошує. Кішечка коло них усілася. Зі Сходу темні тіни на хутір простують невидимо. Із піднебесного простору сіється світова елегія.

Ця Сива підтримувала нас до останніх Батькових днів. А коли наші Батько відійшли, то видоювати себе вона не далася. І ми з братом повели її на ярмарок.

Яка це висока радість завжди сходила на цілу родину, а надто ж на мене, коли корова отелювалася. У хлів і у світ входило нове життя. Я заходив у хлів і зі зворушенням дивився на маленьке чорно-рябе телятко, таке іще німічне, що і на ніжках своїх встояти йому несила. Я підступався ближче, і мокреньке гладив його. А корова дивилась на мене гнівно ревним оком: «Не чіпай його. Воно ще маленьке».

Не одні такі щасливі уродини пам'ятає наша клуня, наш хлів.

Під теплим боком матері телятко-бицьо чи теличка дуже хутко, на очах доросліло, набиралося сил, гарцювало, брикалося, буцалося, тішачись, як і кожне молоде життя, що повне сили та одваги. Отоді і наставав для нього переломний момент у житті. Телятко відлучали од матірнього вимені і провадили углиб хліва. Корова дивилася на цю насильницьку дію гнівно. Але таке життя. Там у глибині хліва на телятко уже чекав свій невеличкий загороджений хлівець. Тут бицьо чи теличка при доброму догляді досягали свого повноліття. І вже доля снувала для них свій путь. Декотрі телички з часом і у молоді корови переходили. А бицьові, бицьові... Не одні чоботи управний швець із його шкіри змайструє. Але знову ж – таке життя.

У глибині хліва іще також був загороджений маленький хлівець для овечок. Котрогось зимового холодного вечора Батько принесли ізнадвору, із хліва, унесли в хату маленьке чорне сотворіння. «Нехай перебуде у хаті. Такий тріскун». Маленьке сотворіння тремтіло на Батькових руках. Але розплющило очка і пильно подивилося на мене. Наші погляди у прихильності перетнулися. Затим Батько привели у хату і матір-овечку.

Маленьке чорне породілля – це був баранчик. Через місяці а місяці він досягне свого повноліття, у великого круторогого барана обернеться. Разом з іншою худобою я пастиму його на Наталії. І круторогий баран стане моїм великим другом. Я усідатимуся на його м'яку вовняну спину, і він возитиме мене по пасовиську. І це дуже і йому подобалося, а не оно мені. Напевне, у його естві діяв, пульсував отой момент, коли холодного зимового вечора у хаті перетнулися наші погляди. А що ми знаємо у цьому світі. Раптом нічого.

Якось я улігся горілиць на пасовиську да й видивляю білі хмарини, як вони через голубе небо перепливають. Аж то зирк убік. До мене мій баран підступився і промовляє ніби: «А чо' улігся. Уставай, сідай. Повезу». Я і устав. Усівся на м'якій овчині. А баран чвалом возить мене по пасовиську. Аж усі пастухи подивовано дивляться, спостерігають картину.

Цікаво, що у нашому хліві кожне живе сотворіння знало, пам'ятало своє узаконене місце, свого хлівчика. Коли я приганяв із пасовиська, із Наталії товар, то дверцята до малих хлівчиків були поодчинювані. І телушечка чи бицьо ніколи не уступлять в овече помешкання. Й жодна вівця не заблудиться, ненароком не увійде у клітку для телят. Це не те, що у сучасному нашому світі. Одвинувся із дому на тиждень старенький дідусь свою сестру провідать. Повертається. А вхід у його помешкання уже заброньований. Нові хазяї, пройдисвіти якісь захопили квартиру і на себе уже узаконено переписали.

У нашому хліві узаконене для кожного місце шанувалося як святая святих. Яюсь я забачив із двору, коли товар із пасовиська пригнав, що вівці у хлівець свій не заходять. А мій улюбленець-баранчик і до мене обернувся. В чім причина. Заходжу усередину хліва. Дивлюсь. Дверцята до овечої клітки були зачинені. Відчинив я. І вівці шнурочком попростували у своє законне помешкання. Останнім увіходив баран, як добрий статечний пастир стада, пастви своєї.

Та усе на цім світі переходить. І спину, і ради на те нема.

Ізгадалося. Як увійшли, уступили у Львів більшовики, перші совети, то ніби сказав уславлений музика: «Нас визволили, і на те нема ради».

Настав трагічний для нашого барана і невимовно сумний для мене день.

У жнива нашого барана постригли. Йому стало легше без вовни у спеку. Він бадьорився, але вигляд мав незвично кумедний, голомозий. Але щотина хутко відростала. Ні я, ні він ні о чім таким і не здогадувалися.

Це сталося одного іще яскраво сонячного, але уже передосіннього дня. Коли я заганяв від пасіння надень худобу у хлів, і баран останнім, як звичне, перетинав ухід у свій овечий хлівець, раптом Батько зі старшим братом своїми руками підхопили його, поклали долі. Да й стали прудкі ноги його зв'язувать міцними конопляними путами. Тут уже не викрунешся, брате.

Затим винесли мойого улюбленця із хліва да й поклали в оберемок сіна на возі, що стояв посеред двору. Я наблизився до воза. Із моїх віч потекли сльози. Підступився до барана ближче, гладив своєю рукою його спину, на якій уже відростала щотиниста отава. Баран спрямував свого погляда на мене. Мабуть, пригадалося йому, як у хаті маленького мокренького ця рука гладила його. Мені здалося, що в очах мого улюбленця також закружеляли сльози. Висока мить прощання назавжди. Іще прочитав у його очах благословення:

«Мені то вже не бути. Але нехай хоча для тебе довгий стелеться путь. То й мене інколи ізгадуй. Бо ж ми разом переходили цей світ».

Це потому уже зрівнювання нагорнеться. Як восени 1949 року у нашу хату зайшли двоє повстанців. А я при сліпачкові над книжкою за столом сидів. Сказав хтось із хатніх про мене: «Хлопець учиться добре». Й один повстанець теє ураз спростував: «Ет, яка то наука. Фальчива. Усе про Леніна да про Сталіна». А повстанець другий промовив ніби обнадійливо: «Нехай хоч такої учиться. Нас не буде. Він зостанеться. То, може, і про нас згадає».

Барана Батько повезли до Містечка на здачу м'яса більшовикам. А тоді така повинність упроваджена була. Що з кожного селянського двору треба було примусово здати державі 40 кілограмів м'яса. Ця повинність, як ізгадую, іще діяла і у початку царювання Микити Хрушова. У кінці п'ятдесятих років минулого століття то її уже не існувало. Тобто наші хutorяни уже примусово не здавали м'яса державі. А якщо і здавали вгодовані бичечки на базу, то уже за винагороду, за папірці – гроші.

Густий сум за круторогим бараном довго не сходив, не розсіювався із мого малого серця. Так відчутно довго потому сумував я іще за нашим сиво мури́м бицьом. Сей бицьо з юних днів своїх виявляв до мене свою прихильність. Коли у нього на лобі тільки два вихрики стирчали, то я гладив їх. А коли уже у тім місці два ріжечки сиві гострі пробиватись почали, то він сам на пасовиську до мене підступався, щоби я гладив ці ріжки. Так сподобалося йому.

Аж то одного похмурого вересневого уже дня Батько підійшли на пасовиську до биця, накиннули на шию йому налігача, да й повели на колгоспну ферму. Я і не знав, що наш биць був уже примусово законтракований. А по котромусь часі йому постелеться той самий путь, що і баранові – на базу.

У глибині хліва там іще було місце для коня. Я пам'ятаю тільки нашого Гнідого. Це був норавливий кінь. Як пасеться, а прийдеш, щоби за гриву його узять, то він ураз і задом обернеться да й ногами хвицяється. Очевидно, пасіння для нього милішим було, аніж вуздечка. А одного разу він навпрошки на мене кинувся, лоба мого не укусив, але послинив тільки.

Од нашого Гнідого у мене і такий спомин не зітерся. Ось дощ, злива сива на землю зійшла, світ увесь посивів, а я верхи на коневі за гриву ухопився, і Гнідий женеться дорогою зі світа скопита. Аж страшно. І Мати наші картину забачили, завважили. У дощ надвір вийшли стривожені. У дворі тільки кінь зупинився. Ізвідки я на Гнідому їхав, де і як сідав на нього – усе те забулося. А от та картина у дощ спливає зі стіп злежаності пам'яти старечої дуже виразно. І було мені тоді тільки одинадцять років.

Навесні 1950 року Батько відвели нашого Гнідого через Річку на Пудварок, у колгоспну конюшню в Оборі. Але часто нашим конем в упряжі із конем Гарасимовим Батько їздили підводою, колгоспні уже наряди виконуючи.

Ясніє передо мною і такий момент. Якось Батько приїхали підводою на обід. Воза поставили посеред двору, а коней випрягли, пустили пастися на сіножатку. Пообідали Батько, надвір вийшли. Глядь. А на сіножатці тільки один кінь Гарасимовий пасеться. Гнідого нашого нема. Сюди, туди кинулись Батько. Нема. Хлів наш був одчинений. Батько підступились хліва зачинить. Зирк. Аж у глибині хліва Гнідий стоїть. Здогад побіг. Коневі миліше було постояти на своєму колишньому рідному місці, аніж пастися, смакувати зеленою травицею.

Але передніше Гнідого у нас у хліві стояв іще сивий кінь. Мій малий позір не увібрав, не поклав у пам'ять його обриси. Хоча думка про нього часто нагортається. І виразно постає передо мною ось така подія.

Пізньої осені, чи й уже молодій зими 1943 року через наш хутір переходила партизанка. З усього висновувати можна, що то були ковпаківці. Вони прошкували, простували за старою мапою на давно ізниклий через Річку міст. Од того давнього мосту тільки чорні дубові стовпи у тванюці стирчали.

Як увійшли, увірвалися у нашу хату відчайдухи, то усамперед кинулися до кухра та до скрині на горищі, викидали на землю усі празникові манатки. Да й на очах моїх, Материних і усіх домашніх собі забирають, що новіше і на що око їхнє поклялось. А Батько тим часом потайки наче надвір вийшли, у хлів уступили, щоби сивого коня у темний простір випустить і порятувати. Лап-лап Батько біля стіни, а коня і сліду уже нема. Відчайдухи забрали його перше, ніж у хату увійти. В Івана Ковшового також справного коня забрали, але у хлів поставили худющу клячу, яка потому виробилася у справного коня. Нам і клячі не позоставили. Сусідка удовиця Лександра покляла кожуха на табуретці й усілася на ньому. Оден рвав за крайці кожуха, рвав, але не вирвав. Якби захотів, то він Лександру своїми ручиськами зіпхнув би легенько. Але так чомусь сталося, і кожух із хати не пішов, не понісся. Потому Лександра кожному похвалялася, як вона силою на табуретці з усіх важніших манаток тільки кожуха утримала. А пощо твоя сила удовице супроти такої могуті.

Уранці біля чорних дубових стовпів давнього мосту Батько забачили кінську гриву. Котрогось коня усмоктала тванюка. На березі, на молоденькому зашерхлому льодку лежали порозкидані цукерки і пряники. Котрі прудкіші малі хуторяни збігалися їх збирати. А у мою сутність нагорталося, увіходило співчуття до того нещасного коня. Як важко було йому конати у чорній тванюці. І тепер інколи ізгадується, бринить.

Від того нашого сивого коня залишився «Паспорт мерина». Книжечка видана 1940 року за перших советів. Я любив розглядувати цю книжечку, вичитувати усі описи цього справного мерина, що масті він сивої і таке інше. Й тоді уява малювала поставу дужого, лагідного і мудрого коня, якого невідомість проковтнула. Який путь йому постелився, і в яких світах він опинився. І чи живий іще був.

Сей паспорт уже і в час мого самотнього хутірського перетривання зберігався, як свідок перейденого. Лежав на столі поряд із книжками Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського, Павла Тичини, Максима Рильського. Позоставлена посеред стола книга Івана Буніна була розкрита на сторінці, де промовляв отой вірш з поміткою «Из Шевченко»:

У птицы есть гнездо, у зверя есть нора.
Как горько было сердцу молодому,
Когда я уходил с отцовского двора,
Сказать прости родному дому.

Коли навесні року, здається, 2000-го я повернувся до розбитої укотре Батькової хати, то жодної книги, жодного папірця на столі не залишилося. Вони посеред хати на глиняній долівці у маленьку купу сивого злежаного попелу обернулися. Уцілілі тільки крайці о тім свідкували. І книг мені стало невимовно жалько, і «Паспорта мерина» й по сей день жалько.

Над поросячим хлівчиком ліворуч при вході було іще підвішене куряче сідало. Це, звісно, осідок для курей. Сідало було підв'язане грубими дротами до бальків і до вишок. А так усе якби і при земній тверді – дошки одна проз одну щільно укладені. Застелені соломною, щоби курям і тепло, і зручно було полежувати. Щоправда, драбинки, як ото у людей установлені до курячого осідку, по якій ці птахи шпацірем угору добиралися, у нас не було. Наші кури на сідало

добиралися отако. Спершу крізь прочинені двері вони злітали на верхню жердину поросячого хлівчика, а відтак набиралися маху і умить летом і у своєму осідку опинялися. Навчені.

Малим я мав од Матері важне доручення. Як на хутір ісходило сутінкове вечоріння, то кури сей момент також завважували, і крізь прочинені двері одна за одною починали злітати на сідало. Як правило, злітання завжди завершував наш червоно рабринястий гордовитий півень. І я мав усіх особин персонально завважувати і лічити. А потому лік свій Матері передавати. Чи всі кури на ніч на своєму сідалі умостилися. Якось одного разу я загалунився, і позір мій чомусь красеня півня не завважив. І він собі загалунився десь за клунюю. Двері хліва за моїм фальчивим донесенням, що усі птахи вдома, зачинилися. Уже геть стемніло. У хаті сидимо. Аж то півняче піяння пролунало. «А ще співають йому не пора», – сказали Мати. І вийшли надвір. Коло дверей хліва стояв півень. І кумкав. Мати одчинили двері, і рабринястий хутко, як провинник, злетів на сідало до своєї пастви. А мені тоді перепало за втрату пильності.

Сей наш півень іще тричі до світання, до ранку, до розвидняння подаватиме на увесь світ свій горластий пісенний голос. Бо така його служба, що і в судну ніч Розп'яття не припинялася. І нам у хаті на хуторі, і цілому світові до цього треба було звикати. Такий закон.

Та коли у лютий мороз, але уже під весну закудкудаче котрась курочка, то тихою радістю промовлять, скажуть наші Мати: «О, уже котрась і яечко знесла». Найраніше починала нестись наша курочка периста. А й на мене радість ісходила. Бо крізь цілу зиму хто тее яечко і бачив.

І хоча тісно було у нашому хліві такому доволі великому числу розмаїтого животвору, але в тісноті ніхто зобиджений не був. Може, скажімо, корові, яка тихо іще опівночі майже собі посопувала, час од часу зідхаючи, і не до вподоби був розгонистий несподіваний спів півня. Але що поробиш.

Може, Гнідому, що тихо у кутку собі улігся, не оно півняче піяння, а і посопування корови не до душі клалося. А куди дінешся. Раз доля звела їх у нашім хліві. Може, може... Але ремствування одне на одного ні від кого із насельників не було чуть. Коли корова у тяжких муках, у ремиганні страшнім інколи зі своєї утроби справджувала у світ нове життя – телятко, – то усі дивилися спочутливо, хоча й зарадити у цих тяжких муках коров'ячих були безвільні. Але новому життю раділи усі.

У кожного своя мова. У коня – іржання, у корови – мукання, в овечок – мекання, у поросят – рохкання, у курей – кудкудахкання, ну а півневі судилося на увесь світ свій горластий голос подавать. Й усі із цим мирилися. Це ж не те, що у початку 2014 року на сході України якщо українське слово почують од кого, то тому довгими блискучими ножами животи розпорювали. Ну а потому на український голос пішли і гради, і буки.

Із північного боку у двір до клуні був прибудований гусячий хлівчик. Це невеличка і невисока, у зріст людини, може, споруда. Одна поздовжня стіна її упиралася у стіну клуні, власне стіною клуні і була. Три інші стіни були уможцзовані дешевенькими ополочками, обрізками, стріха на похилому дашку сиво світилася солом'яними куликами.

Як бачимо, споруда незavidна, але все одно для мене вона випромінювала он яке манливе, яскраве сяяння. Що тут знайшли собі любий прихисток наші білі гуси. У початку я кілька років іще був гусячим пастухом. На сіножатці, на Балітці за клунею при Річці я пас гусей. Інколи до десяти і більше особин. Я пильную за ними, а вони в одне гелгочуть, да й патрикують за мною, норовлять, як би у шкоду, в овес чи ячміннь ускочити невидимо хутенько, да й обшморгувати вівсяні вершки чи ячмінні колосочки, наповнюючи до грубини свої вола.

Серед наших гусей один гусак он як уподобав був мене, виявив високу прихильність, що такої я рідко відчував крізь усе своє життя. А не знати, і за віщо. Він гусячого гурту не тримався, а іззаду з дзьобаком своїм супроводжував мене, а куди би я не обернувся, куди би не ішов. А коли, бувало, що я на Болітці у час пасіння задрімаю, то усі гуси хутенько кинуться у шкоду, овес чи волоття проса обшморгувати, щоби вола їхні погрубшали. А гусак тільки рідку травичку довкола мене пощипує. Не одходить. Уже як усі гуси у хлівчик свій позаходять, то гусак за мою спиною сховається да й стоїть іззаду. Кожного разу його осібно доводилося силоміць у хлівчик запихати. Усі хатні, а й сусіди усі, спостерігаючи таку картину, із гусака, а й із мене легенько посміхалися.

Коли гусей у хлівчик заганяли на ніч, а вже сутеніло, то гуси у своїм осідку іще довго гелготали, може, котресь чиесь місце насиджене ненароком зайняло. Схоже, якби справувалися. А може, просто перемовлялися о чім то. А баба галамага. Якби ж то ми мову їхню знали. Поступово їхнє гелготання стишувалось. Нарешті котресь останній наче примирливий гелгіт подає. Усе. Тихо. Вечір. Ніч. Я стояв посеред двору, який уже засновували темні тіни. Від гусячого хлівчика ісходили, випромінювалися високі поетичні смисли і огортали моє мале серце.

Сей гусячий хлівчик, мала прибудовка і у плані позначена, коли 1962 року нашу хату і клуню обмірювали і у плані подвір'я накреслювали. У тім плані він і тепер значиться, стоїть, хоча гусячого хлівчика у натурі давно уже нема. Як гуси із нашої господарки звелися, то і гусячий хлівчик став занепадати. У час мого самотнього перебування на хуторі я іще посягався його підтримувати, пришивав зверху солом'яні кулики. Але у мою відсутність нападники вивалили дверцята. Зі стінок позабирали справніші іще дошки. Відтак гусячий хлівчик просто розпався. Як розпадається усілякова недогледженість.

Посередині клуні ізнадвору, ближче до хліва, до стіни була іще умоцьована собача будка. Не можу сказати, не увійшло у мою пам'ять, чи мав тут прихисток отой ушавлений мудрий пес Штригель, що його із села до нас привела баба Лександра і якого потому розходували при Правій дорозі вовки. І хоча ся будка не була замельдована, не накреслена у плані, але тим паче наш суцільно чорний Жук перебував у ній певно понад два десятиліття а ніби на цілком «законнім основанії». Щоправда, майже увесь час на ланцюгові. Сей Жук мав дивну натуру. Визнавав тільки хатніх. Й коли зривався із ланцюга, а таке інколи бувало, до нехатніх ставав агресивний. Старший брат Микола майже щодня навідувався до нашого отчого дому. Але Жук його за рідню не мав. Якось іде Микола стежечкою, а навстріч йому наш пес біжить. «Нях, нях!» – каже брат і руку Жукові подає. А Жук умить і укусив за великого пальця Миколиного. Іще частенько заходив до нас сусід Іван Ковшовий. На посиденьки. Іде якось у свято сусід, а Жук навстріч йому біжить. «Нях, нях!» – примирливо укоськує пса Іван Ковшовий, а Жук йому празникові хромові чоботи прокусив. Маню Микитину то Жук у коробку повалив, що посеред двору стояла. Її він не укусив, може, просто грався, але Маня вжахнула так, що ходила на Хотинщину до знахарки ляки викачувать.

Інколи я повертався зі світа через кілька років, і Жук завжди зустрів мене радо, здається, навіть зі співчуттям, як такого родака, що свого хатнього осідку не тримається, а приречений блукати по чужих світах.

Якось глупого темного пізньоосіннього вечора я підходив до хутора із дальньої дороги. Аж то раптом із лютим гарчанням обступила мене тічка. З десяток, а то і більше собак. Я став, як укопаний. Ані з місця зруш. Що робити. Момент дражливий. Розказували, що собаки можуть загризти, якщо одмахуватимешся. Аж то глядь. Од нашої хати у наближенні щось чорніє. Жук. Він шепнув одне слово верхо-

воді тічки, і умент вона розбіглася, а ми з Жуком на radoшах простували до Батькової хати.

Жук упокоївся, здається, того року, коли совецькі війська входили в Афганістан. Батько утримували, здержували господарку уже самі, без Матері. Коли я підходив стежкою зі світа до хати, Жук не зустрічав мене, і голосу свого прихильного із двору не подавав.

Увійшовши у хату, після привітання я одразу і поспитався, прохопилося моє:

– А де Жук?

– Уже нема, – відповіли сумовито Батько.

– Що ж сталося?

– Уранці надвір виходжу, а він коло будки ноги простягнув. Старий був... – іще сумовитіше роз'яснюють Батько.

Нового пса ніхто уже не заводив. Не до того було. А от собача будка, притрушена мотлохом, що із догниваючої стріхи сиплеться, і тепер коло стіни клуні стирчить. Так твердо було умоцьована.

Як zostалися Батько самі на хуторі, то одна за одною почали зникати і кури. Що для Батька було таємницею, загадкою. Хто б то міг їх розходити так шпетно, що і пір'я коло двору не zostалося. У дворі походжав тільки червоний рабриястий горластий півень. Якось сонячного літнього дня і засвітилося, вияснилося. Я вийшов із хати надвір за клуню. Дивлюсь. Понад ясенами за Болітцем гарний породистий лис, коричнева масть на ньому супроти сонця виграє, статечно собі іде, шпацирує. А на плечах у нього покладений наш півень. Звісно, що уже безживний. Бо горластого свого голосу не подає. А що тут скажеш. Батькові тільки висновувально засвідчую:

– Лис Микита нашого півня на плечах поніс. То ж він і усі кури у Борок поносив.

Спорожніло сідало у хліві. І тільки перейдений час куряче і півняче різноголосся у стіни хліва вкарбував.

Хитрий Лис Микита і дотепер пам'ятає стежку до нашого а геть занехаяного спорожнілого двору. Хоча чогось пожиточного для нього тут голець.

Уже коли я зійшов із хутора, то котроїсь весни навідався до Батьківських порогів. Ізнадвору бачу. Велика нора під підвалину хати прорита. А на моєму дерев'яному ліжку, що його змайстрував 1948 року уславлений на цілу округу столяр швагро Адам, ковдра а геть закаляна. І парфуми густі випромінює. Здогад одразу побіг. Лис Микита. Спати на ліжкові не те, що у лисячій норі. Тут розлягтися можна зручно. Лапи задні, а й передні простягнути у полежуванні.

Як я пригадую, то цей хитрий Лис Микита ще й раніше крізь пробоїну у дверях заходив у клуню і, мабуть, ночував у засторонку на соломі. Яюсь навесні я забачив за криницею коло річки шкурку від їжака. І здогад тоді мій побіг. Це могла бути робота лисяча. Лиси беруть усілякову досягну для них живність. А їжака не просто взяти. Колеться. Лис міг підкотити їжака до Річки. На воді їжак черевце випростає. А лис і хап його зубцями гостренькими. Смакота. На те він і хитрий лис. Але мені розказував Василь Ковшовий, що котроїсь весни над Річкою у нас він забачив мертвого зруділого геть лиса. Да й укинув його у Річку. Схоже, що і він на гачок попався. Може, затруєними мишками смакував. Бо я у клуні висипав трійло «Смерть щурам». Їх у дворі було рясно розвелосся. Отож, хитрі інколи на гачок також попадаються.

Над хлівом із нестандартних дошок та обрізків було припасовано, умоцьовано не столу, але вишки. На вишках укладалося сіно. У глибині вишок лежали запасні колеса до воза. Коли сіно навесні уже до основ розходувала худоба, то колеса були притрушені сякою-такою потерухою. Отоді хтось ці колеса у нас і поцупив. Нарікання зійшло на південно-

східного нашого сусіда, бо за ним таке водилося. Про згубу, про втрачені колеса у хаті говорили довго. Це звісно, що не пійманий – не злодій. Аж поки хтось із домашніх і таке не сказав. Де згуба, там гріху повна губа. І про пропажу перестали згадувати. Яюсь ті колеса мені не запам'яталися. Малим я іще не вилазив на вишки. Потому Іван Ковшовий змайстрував нам нові добрі колеса. Вони були покладені про запас на вишках у тому самому місці. Ці колеса не були уписані, замельдовані на здачу у колгосп. Утаєні були. І спокійнісінько вони пролежали на вишках дуже довго. Коли Батько уже самі zostалися у хаті, то хтось із хутірських їздових забрав їх собі до воза.

Вишки були моїм улюбленим місцем, коли на них закидалося запахуще сіно першого укусу. Із колишніх мазурських садів на Наталії я приносив іще зелені, але уже повні сливки. А їх дочиста оголювали на деревах зеленими. Своєї природної дозрілості дочекатися їм не давали наші запосягливі хвацькі руки. Умощував ці плоди у сіно, і день через день наглядав, чи не синіють уже вони, обмацував, чи не м'які уже. Потому я приносив іще повні пазухи твердих диких грушок із трьох великих Наталинських диких груш. Й так само умощував їх у сіно, де з часом вони перетворювалися, оберталися у смачні гнилички.

Часто, коли я заганяв товар надень, то драбиною вилазив на вишки одпочивать. Мені так любо було полежувати на запахущім сіні під самим гребенем клуні. Крізь шпарки і прочинені двері увіходили в простір клуні сонячні смужки, сонячні зайчики. А відчуття не полишає тебе, що увесь піднебесний простір, світ увесь яскравим сонцем осяяний. Що аж очу не увібрати тієї потужної ясності. От тільки ти у затінку під гребенем клуні полежуєш собі захищений од нестерпно дошкульної спекоти небесного світила. Добре тобі.

Ось хтось зайшов у двір. Голоси чути. Батька, сестри. Чужий. А о чім річ спалахнула, заснувалася – не розібрати.

Отак. Я голоси їхні чую, а вони про те і не здогадуються. Не знають, де я є. Відчуття таємничої усамітненості нагор-тається. Дивно так.

Інколи я брав на вишки із собою щось читати. Ясність під стріхою не яка там, але зір мій юний тоді був ясний. Якось я забрався під гребінь стріхи на сіно із книжкою «Микола Джеря». Розгорнув її, а передо мною папірець засвітився із написом угорі «Церковная жизнь». Я знайшов його на пасовиську. Здогад мій побіг, що сього папірця міг загубити священник із Холоп, який мав приход аж у дальньому селі, що до нього путь навпрошки сей служитель долав щосуботи і через наше пасовисько. Отako. Навстріч призахідньому сонцю прошкують троє. Він, вона, а за ними хвостиком дівчинка у яснім голубім платтячку. Я не випускав їх із поля зору, аж поки вони не віддаленіють за останніми хутірськими хатами. І ловив себе на думці, що це голубе платтячко так манить мій позір.

На пасовиську інколи я знаходив й інші папірці, писані, друковані латиною, і мій куций розсудок не осягав премудрості написаного. Якось я показав такого папірця учительці.

– А де ти його узяв? – запитала вона.

– На пасовиську знайшов, – кажу.

– Знищи його. Бо це може бути щось вороже, – порадила наставниця.

Але цього папірця з поміткою «Церковная жизнь» я зберігав і час від часу перечитував його. Й під гребенем стріхи ось став перечитувать. Перш ніж узятись за «Миколу Джерю». Папірець, найімовірніше це був вирваний листочок із церковного журналу, розповідав про похорон якогось важного архірея у Парижі. Й у час похорону раптом небо відкрилося. Над Парижем падав, сіявся густий дощ.

Перечитав один раз, затим удруге, й іще, й іще. Так захопив до перечитування сей незвичайний знайдений папірець.

Аж то слух мій у насторогу увійшов. Далеке перегукування посилювалося. Здогад побіг. Дальні громи наближаються. Під гребенем стріхи потьмяніло. Хмарка ясне сонце заступила. Ударили об стріху перші краплини. Затим розійшовся густий дощ над моєю головою. А мені що. Стріха од води захищає. Слухаю музику дощу. Се дивна музика. А уява моя малює. Чи ж отакий саме дощ падав тоді над Парижем. І чи така саме музика за упокій архірея звучала.

Я іще полюбляв посиджувати на засторончині, а ноги мої звисали і торкалися гладіні току. На балькові ластівки із глею умоцювали собі кубельце. Й крізь прочинені двері клуні раз у раз сюди-туди залітали до гніздечка. Коли двері були зачинені, то пташечки залітали, увіходили крізь шпаринку угорі дверей. Моя прихильність і любов до цих візігорних сотворінь струменіли від родива. У дитячі літа моє лице усуціль було вкрите густим ластовинням. Аж самому ніяково. Хоч куди подінся. Од людей чув, люде казали, що ластовиння нападає на тих, хто ластівчині гнізда видирає. А я ж до кубелець ластівчиних і не торкався. Навіть хлопчачи на пасовиську не раз дражнили: «Рудий! Ото будеш знати, як ластівчині гнізда видирать!». Одна напасть. І що я міг сказати в своє оправдання.

Сиджу на засторончині, милуюся тихим, ніжно причаєним летом ластівок. А думки мої о тім снуються. Якби ці ластівки да своєю мовою виправдали мене перед людьми, що я ніколи їхнього кубельця і пальцем не зачепив. То і густе ластовиння на лиці мені зносити лекше було б.

Коли у гніздечку із ячок вилуплювалися, із'являлися малі ластів'ята, то цікаво було спостерігати, як батьки годують їх. Отако. Запримітивши улет у клуню ластівки, усі п'ятеро малят ротики пороззявляють. Мати чи батько укладуть поживу в ротик крайньому. За другим улетом ізнов усі п'ятеро ротики роззявляють. Але пташечка укладає пожиточне уже наступному. І так усім за чергою. Жодного разу

пташечка-годувальниця не помилиться. Не порушить справдливості. Аяк. Для матері, для тата усі діти рідні, усі однакові. Як і в людей. Хіба вадою котра скривджена. До того й пильність прихильніша.

Але не оно дивину усесвітову посвідчувала наша Батькова клуня, а і свідком подій, од яких здригалосся людське серце і цілий світ, була вона.

Коли у війну літньої ночі горіла слобода Наталія, і полум'я розгонисте сягало піднебесся, а ревисько за доокіл вихоплювалося, то наші Батько змочували у Річці радюги і шматники, драбиною зносили їх д'горі й укривали ними стріху клуні. Бо до несусвітнього пожарища од нас рукою подати – не більше з півверстви. Лиха іскра долетіти здужає. Але об мокре і крильця обламає умить.

А Мати укинули мене в радюгу. Радюгу за плечі, і через кладку сіножаткою чимдужч прошкували до зеленого рова. Там і усілися ми. По один бік рова половіюче Миронове жито, по другий бік – Микитина пшениця вуса свої нашорошила. Наслуховує. Що се діється. І чого се дивний світ здригнувся. А ми у Миронове жито перейшли. Сидимо. І серця наші «тень-тень!». Б'ються. Де ж це Батько, й усі інші хатні. Чи схованка і їх уже покликкала. Зрідка Мати у зелений рів зйдуть. Видивляються. Чи хата наша іще не палає. Коли ж на світ зійде прояснення і вияснення. То була неймовірно довга коротка літня ніч. Клуня змоченим боком хату стереже.

А отака дія розгорталася уже, либонь, наступної весни. Високий сонячний день огортав, голубив світ. У небі жайворонок похвальну життю пісню возносив. Із піднебесного простору струменіла ідея проростання. Чорна рілля п'янки пахощі випромінювала.

Хата радістю оповита, переповнена. Із переховування у лісі додому зайшов, навинувся старший брат Микола. Усі хатні із ним розпитування ведуть. А я надвір вийшов. Моя

висока радість у хаті не вмещалася. Посеред двору у яснім сонці стою. Моя юна висока радість у світовий елегійний настрій увійшла, возз'єдналася із ним.

Раптом гуркіт ізвіддалеки донісся. Я позір свій з тривогою ік небесам спрямував, возніс. Чи не літак, бува. У війну навчений. Якщо небо гуркотом літаковим озивається, то я миттєво повинен падати ницьма, а де би мене сей гуркіт зловісний не застав. Не раз по війні уже я падав ницьма то в калюжу, то в розору на городі. Аж но усі хатні сміхами поблажливими потому мене замураного зустрічали.

Але сього разу чисте голубе небо знака тривоги мені не звістувало, і сріберна літакова тінь голубиць не заступала. Гуркіт дужчав і прошкував, схоже, наближався од дороги Правої. Ось уже і на нашу дорогу зі світа ступили чорні потвори – машини. Я у хату раптово убіг, своє звістування уніс. Старший брат Микола миттєво іще з усіма прощається. А як надвір вийшов, то уже тікати нікуди. За садком прямісінько до хати совецькі вояки ідуть, прошкують. Микола крізь прочинені двері у клуню вскочив. Да й на вишки зіп'явся, на кулі солом'яні, що там укладені були, спрямувався.

Хутір наш іще не бачив такого великого числа машин. Вони розташувалися на згірку понад стежкою од нашого садка до Ковшових. І вояків не злічити. Вони походжали сіножаткою понад Річкою. Їхні напористо хвацькі голоси сколихували увесь доокіл. На згірку ближче до Ковшових сивим димком озвалася польова кухня. Її пахощі сягали і нашого двору, лоскотали ніздрі.

Високий сонячний день ясно розгортався. На сіножатці золотом заяскравіли жовті калюжниці. А невидимо тривога у цій ідеальній ясності бриніла. Дивно так. Ідеальна така ясність і тривога.

Але ось натомлений високою яскравістю день згасав. Зі сходу насувалися, простували, ісходили на хутір тихі зачаєно сутінкові тіни. У двір зайшли, уступили військовики:

– А мы ночевать у вас будем...

Батько скоренько і оберемок соломи із клуні несуть, на долівці у хаті розстеляють. Мати радюги з кухра виймають.

– А зачем, старик. Не надо, – обізвався котрийсь. – Мы пойдём у сарай ночевать. На воздухе. Не великие пань...

– А для чого у сарай, – запрошувально Батько. – І в хаті для вас місце буде. Хату не перележите.

А мені так дивно чуть, що нашу клуню незвичним словом «сарай» обізвано. І Батько на се назвисько одразу пристали.

Да й віддалилися вояки у клуню. Одразу на вишки зіп'ялися, на кулі солом'яні сплигнули. «Тук-тук!» – ушвидчено заструменіла тривога в хаті. Іще дужче запульсувала вона у клуні.

Брат Микола завчасу удень на спід кулів солом'яних зійшов, ще й продуху ізбоку від стіни собі проробив. Уляглися вояки. Да й хроровницького на всю витяжку дали. Не до сну було Миколі. А ну ж, у сні кашель прорветься. Коротка весняна ніч тривала довше вічності. Не зрадило б терпіння. Справді бо, спасеться той, хто до кінця витерпить. Не походжав сон тієї ночі і коло вікон хати. «Тук-тук!» – тільки тривога безперервно билась у серцях усіх хатніх.

Принишкла у тремкім зачасенні Батькова клуня.

Тільки як сиві сутінки розвидняння несміло, але незвортньо увіходили в хату, заструменіла іще непевна надія. Бо ж терпіння має властивість зраджувати й у кінці путі.

Нарешті із-за Микитиної хати показалося і сходило над краєм велике червоне Сонце. Учорашній день дню новому свою річ передавав. Совецькі вояки сплигували із вишок клуні і, прочумлючись, крізь прочинені двері сходили у двір.

– Ох, славно было спать на твоей соломе, старик! – звітували вони нашого Батька. – Спали, как убитые...

Спозранку, іще доросліючий ранок у молодий день не переходив, гуркотом в одностайне завелися совецькі ма-

шини, да й рушали одна за одною дорогою у світ. І як гуркіт їхній віддаленів, наші Батько увійшли в клуню, станули на току і тихо погукали:

– Ти ще живий, синку... То сходи уже...

На вишках заворушилися солом'яні кулі. Цієї миті на всю потугу заіржав наш гнідий кінь.

Випростувалась, рожевіла надія, осяваючи сріберні россинки на блідо зеленій юній травиці, що за ніч проклюнулася на крайцях двора. Із клуні вийшов старший брат Микола. А лице його пополотніло, бліде, як полотно, за ніч стало, ізробилося. Посеред двору станули Батько, Мати й усі хатні. І я стояв ізбоку. Да й вознесли подячну молитву Творцеві, що допоки іще убереглося одне життя у світі.

Принишкла у мовчазнім стоянні клуня.

Це уже потому увечері на Успіння Богоматері 1945 року за доносом нечестивим удерлися енкаведисти на горище Микитиної хати да й за густого чуба ухопили нашого Миколу, скинули долі, а потому люто катували на сіножатці за Річкою навпроти нашої хати. Отако. Сина первородного по-звірячому катують, а Мати по сей бік Річки голосять. І там, і там пульсує густа безпомічність. Це далеко потому скаже паралізований сусід Іван Ковшовий: «Ех, якби так міг, як не можеш». Але аж надто люті катування продовжувалися у льосі. Густе чорне волосся вирвали а геть. І ніколи воно більше не поновлювалося. І християн перших катували люто, диких звірів натравлювали на них. Це важкий хрест – опинитись у лапах дикого звіра. Але і через дві тисячі років у лапи двоногих зверхників потрапити – то також хрест нелегкий. Але Господь милував. І відійшов у вічність із цього світа наш Микола на перший день Великодня 1977 року.

А Батькова клуня у мовчазнім стоянні пам'ять берегла.

Коли рівно у середині двадцятого століття і наші терени сколихнула колективізація, «традицій підризація», то й

Батькова клуня зіщулилась із остраху. Бо і її ця напасть не оминула.

За Річку на Пудварок до Обори з'їхались вози і сани з усіх дооколишніх хуторів. Й коней ув облаштовану в Оборі конюшню з плачем зводили хуторяни. Там і вівці уже отаборувалися. І свині у свинарнику колгоспні завелись. Коням і вівцям сіна чи потерухи підкинув. Да й перебудуть до весни, котре витриваліше. А свиням щодня теплої колотуші подавай. Щоб її розігріти, то усі прирічкові вільхи умент вирізали. Тільки на нашій сіножатці їх двісті штук за зиму упало. А на Мироновій Великій то і не злічить. Але сира вільха горіти огинається, а скільки її не розпалюй. І чим. То до чого додумались. По хатах з підводою бригадир їздить. І в кого що сухеньке є, то й забирають, на підводу укладають. Й нас не оминули. А у дворі нашому ані тріски сухої нема.

– Будем хоч одну стінку із клуні викидать да забирать, – бригадир каже.

– А як же клуня без стіни одної буде, – плачуть Батько.

– Кажи, Йване, котру розбирать, – бригадир сердито. – Бо ще й клуню усю розтребушимо...

– Оту крайню. Бо ж у клуні і хлів, – знічено Батько. Й сльози витирають.

Довгенько стояла Батькова клуня без однієї стіни зі східного боку. Як інвалід уражений, поранений. Аж поки на нову стінку не розстаралися. Да й рану клуні не загоїли.

Чи то від перестрашіння і нападу у новій збільшовиченій ері, а чи від віку похилого наша Батькова клуня хилитись почала. Ізнадвору у східно-полуденний бік, у сторону Наталії. Може, стовпи дубові попідгнивали. Вода камінь точить, а час і дуба у порох обертає.

На кілька нових дубів Батько помаленьку розстаралися, а на раду і за поміччю пішли до заріччянського хуторянина Дениса Довгого. Отого, що на цілу округу замолоду мав силу незрівнянну. І на схилі віку свого вона іще не вся од нього

утекла. Він і до керунку став у випрямлюванні Батькової клуні. А людей було покликано чимало. Як те усе відбувалося, не бачив я. Бо уже у світах перебував. А коли додому навідався, то клуня стояла прямісінько, якби ні в чім і не бувало. Якби випрямлений чоловік, що по його хребту походили пальці майстра-костоправа.

Батько любили свою нашу клуню, тішилися, чудувалися нею. Либонь, прихильніше, миліше, аніж хатою. Коли крізь стріху на хаті у зливу на долівку коло комина краплі свій голос подавали, то Батько і тоді усамперед ушивали куликами продірявлену стріху на клуні. Востаннє солом'яними куликами латали шматок стріхи над хлівом наші Батько у літо свого вісімдесятиріччя.

Колись бувало. Ясного літнього празникового полудня, коли Мати одпочивали на тапчані у хаті, а інші дорослі домашні віддалялися із двору у своїх походеньках, Батько наче потайки усамітнювалися у клуні. Усідалися на засторончині і переглядували грубу паку маленьких папірців-поквитувань про сплату більшовицьких повинностей. А потому розглядували великі зелено марковані цупкі аркуші. Це була польська купча на землю. Й довго видивлялися написи на паперах. Позір їхній будив, ізроджував спомин про молоду перейдену мрію, що так дочасно розвіялась у вирі лихоліть.

Але то були блаженні хвилини для нашого Батька. Коли усі важніші роботи завершувалися, над хутором спадали, залягали довгі пізноосінні вечори, то Батько наче якомось також потайки, нечутно віддалялися із хати. У сивій насупленості зачаювалися, ставали за клунею. Й наслуховували світову мельодію. Прохолодний вітер доносив із глибин зачаєного простору прохолодну краплю і покладав її на лице. О, блаженна мить відчуття цієї краплі. Людська сутність і місце оце сполучаються, еднаються о миті такій із безмежжям Всесвіту.

А може, то і справді наша клуня випромінювала високу манливість. Бо і я часто любив ставати за клунею і видивляти небокрай. Як оньо скраю Борка отаборувалися цигани. Шатро, намета розставили. І оден молодий циган прудко із Піщаної гори на вигинисту сіножатку побіг. Або ж у шпаркий полу-нічний вітер, клуня мене од нього захищає, спостерігати, як на краю сусіднього села вітряк ушвидчено своїми крилами розмаює. А в куцїй голові моїй спалахнуло, ізродилося. Чому ж отой сухоробрий дивак Дон Кіхот да і з вітряками також воював.

І таке було, діялося колись. По війні одразу, либонь. Улітку. Кілька днів підряд, день крізь день, і ніч крізь ніч, небо розступилося, і дощ лє заливний. Що й спину йому нема. А як дощу ані краплі у піднебесному просторі не зосталося, на світ зійшла тиха сонячна ясність. Але вода із берегів Річки вийшла, і на сіножатках вишумлювало супроти Сонця сріберне водне плесо. А у нас навпроти Болітця город аж під клуню медв'яно процвітав. Вода із Болітця вийшла і города зайняла. Майже під самісіньку клуню підступила. Отако. Я під клунею стою. А городина – огірки, капуста, морква, буряки й усе цвітуче гинше – уже у воді. Тільки соняшники на своїх грубих ногах умоцувалися да й супроти Сонця своїми жовтими решетами похитують.

І таке бачила, пам'ятає наша Батькова клуня. Як велика повінь була ізійшла на наш край і в дев'яностих роках минулого століття. Тоди штири доби безперервно лляв густий дощ. І вітер потужний вишугував. Я уже самий у хаті був. Береза під хатою розхиталася, похилилася, і на мене острах ізійшов, чи її грубе коріння і хату не підійматиме, коли падатиме. І на клуню упаде. Вода тоді у садок уже увійшла, до двору наближалася. Я зрихтував свою торбинку, й цілу ніч не спав, а усе надвір виглядав, чи не пора мені убрід на узвишкові місця пробиратись, поки хата у воді не опинилася. Стихія грізна.

А ранок огорнув світ тихою сонячною ясністю.

Урем'я люте зійшло, поклатося на наш колись цвітучий хутір після того, як екскаватор за грізним наказом хвацько умент повикорчовував майже усі садки хуторян. Котрі хазяї іще при силі були, тим у селі під забудову місце зафрактоване стояло. Плана брали. Котрі нажахані старі дуже скоро узагалі зі світа відходили. Їхній план до цвинтаря стелився. За півроку оголені порожні хати і зносились. А запустіле дворище і переорювалось. Як мовив колишній голова: «Де хата стояла, там колос проростатиме». Поодинокі лиш хати ік землі сиротами поприклякали.

У штормах буревіїв, що нагринули, зійшли на хутори, зіщулилася і наша Батькова клуня. Але потужний виклик постанув і перед хатою, і перед клунею, коли упокоїлися, відійшли в інші світи наші Батько. На хуторі, ув отчому дворі я zostався тільки один, самий. І хвилини розпачу постелились передо мною. Я геть безпомічний у господарці. Коло комина хатня стріха з'їхалась, і у дощ ставало чути, як крапля за краплею об долівку «кап-кап». Крапля до краплі і чимала калюжка витворювалась. Що її і не переступиш, а обминати треба. А котрим боком обминати – хатинка ж вузька. Поняття «дах над головою» завертілось у моїй куцїй голові найпершою великою проблемою. Що спонукала до дії.

І як посіяне восени на клаптику за клунею жито серпом рівнесенько я вижав, у снопи ізв'язав, у полукіпки склав, да затим сухеньке у засторонок уніс, да ціпом, що на цвяшку висів, обмолотив, да зерно перевіяв, то думка іспереду бігла. Де ж ушивальника знайти, щоби продірявлену стріху залатав. І на думання моє похмуре якби посланець зійшов. Якось я у село спрямувався. Під дашком на зупинці автобуса очікую, щоб не прогавити. А тут дощ розійшовся. Під дашком і Макарець із дальнього хутора Лукавця стоїть.

– А чо' ви, дядьку, тут опинилися? – запитую.

– Да от прийшов у ваш закуток сіна шукать, – відказує. – Ніяк напитать не можу.

– У мене сіно є, – зраділо я.

– А яка плата? – Макарець.

– А ніякої, – кажу. – Поробить тільки кулики і полатайте стріху, бо з'їхалась.

– Добре, – зрадніло Макарець. – Завтра і прийду...

Два дні трудився Макарець, і ночував у клуні, від хатньої постелі відмовився. Ще й сусід хугірський Семен Лапка йому помагав.

Забіліла латка широка спереду хати, і гребінь поновлений заяснів. А удатний на слово Семен Лапка сказав:

– Ніхто не бачить, що у тебе, Гандрію, в хаті є, але білу поновлену стріху усі забачать...

Й істина, що найважливіше у житті людини – дах над головою – забриніла у моїй сутності dokonано.

І ця поновлена тоді стріха на хаті простояла іще понад ціле десятиліття. Інколи у зливу об долівку також «кап-кап». То в одному місці, то в другому. Що і ліжко дерев'яне доводилося інколи сюди-туди пересувати. Аж поки не зібрався я на шифер і дошки, а люди за сіно також і перекрили.

Із клунею то клопіт був постійний. Жито на городі уже не сіялось, а солом'яна стріха то в одному, то в другому місці дірками просвічувалась. І шоліта майже отак пожнивної пори у неділю, щоби удома людей застати, мені стелилася доріжка на дальні хутори – на Путовщу, у Ріг, на Занакот, на Неділища, до Мокрого аж, до Омелянчиків. Іду, прошкую, у яснім тихім сонці пожнивну дозрілість роззираю. Що первісного зосталося іще од колись цвітучого краю. Канави сюди-туди повикопувані, вирвиська зяють. Поодинокі хати без садів, як манливі світильники нагадування про колишне, позоставлені перед неминучим, причаїлися. Ось тут десь була хата Пестининої родички. У двір до неї ми заходили із Матір'ю води напитися, коли улітку 1949 року із лісу буяхи несли. У загусаючім вечорінні білі яблука на молодій яблуні манливо світились. А вода кринична чиста життєспроможні сили наші повертала, поновлювала в іще далекому путі

додому. Ось тут дубина Яронова при дорозі Правій поважно умоцьована стояла. Хоча двору Ярона-багача уже не було. А тепер і пенків дубових не знать. Усе перейшло, наче неясний сон, а не жива реальність.

Від хати до хати дальньої прошкую, спотикаюсь де. Околоту житнього напитую. Усе нема і нема. А де ж, у кого є. В Івана Поморкового може быть. Нараюють у котрійсь хаті. Прошкую на пагорб до Івана. Кілька годин уже в путі. Верстов за десять уже наверстав.

Іван у дворі стоїть. Дивується. Чого я так іздалека до нього прибився.

– Околот є? – з нальоту запитую.

– Є. Дві копи оньо за хатою стоять.

– А по чім?

– По п'ятдесят. Дешевше быть не може.

– Як же його мені і привезти? – уже іншим бідкаюсь.

– Брат мій їздовий на фермі. Він і привезе. За мого-рич... – розрає мою нову посмутнілість Іван.

Кулики із околоту я навчився сам робити. Трошки неглемезді вони у мене виходили. Але які вже були. А от ушивати у стріху – це вже зверх моїх можливостей. Треба шукати ушивальника. Ізнов мандрую на дальні хутори. Од хати до хати. Усі відмовляються:

– Чого до нас пририпався. Поближче у себе ушивальника знайти не можеш...

До Лександера Галагуза заходжу:

– Змилуйтеся, дядьку. Клуня дірками світиться супроти неба.

– Воно нема коли. Але прийду вже...

Зраднілий виходжу. Долину, що униз постелилася, роззираю. А долиною принаряджена красуня прошкує. І де вона тут узялася. Міркую собі. Нетутешня, заїжджа, напевне. Але із насліддя хуторянського. Може, і уроджена та викохана у хутірським просторі.

Отак із року в рік, із морокою та походеньками і підтримувалась Батькова клуня у ніби новім уже часі. Латка за латкою ушивалась, пришивалась.

А одного котрогось літа то і стринешна сестра Ганя Михаїлова нашу Батькову клуню заспокоїла:

– Знаю, Гандрію, що тобі околот на стріху клуні треба. У мене трошки житця є. Прийди змолоти, а околот собі забереш. Грошей не треба...

Я цілий день на твердому Михаїловому дворі ціпом вимахував. Увечері Ганя і вечерею частувала. Рису із молоком ізварила. Але я чомусь од рису одмовився. Оно хліб із кислим молоком їв. А Ганя сказала:

– Я ж тільки для тебе рис варила...

А тепер от через десятиліття провина перед покійницею Ганею Михаїловою повстала, нагорнулася. Чому я од ізвареного рису відмовився. Так інколи щось давно колись ненарошне словом зронене чи учинене перед нами провинно бачиться.

Сю копу околоту погодився ушити Панасик-євангелист із Крикового:

– А я передачею вашої матері смакував...

– Да коли?

– А як із вашим Миколою у льосі сидів. Ваша мати передачу принесе, а Микола усе мені віддавав. Бо ізбитий був усмерть, і їсти уже не міг...

А що казать. Оці бізкінечні походеньки стомлювали мене, хоча світовий простір розвіював думки, випростував похмурий настрій.

Аж то якось доброзичливець Василь Ковшовий і розряв мене, підказав:

– Докуль ти, Гандрію, будеш по хуторах тих за колотом спотикатися. Укупи ти у селі на хвабриці бітуму, шиферу паперового. Він дешевий. Да цвяхів довших. Да торбу од пивних пляшок накривачок у магазині озьми. Там їх вики-

дають. А я тобі за сіно поверх стріхи той шифер умоцюю. Років двадцять дощу не пропустить...

Я так, не без труду, звісно, і учинив. А Василь за два дні доладно верха клуні умоцював. І гребеня вирівняв. Солом'яна стріха унизу опинилася. Клуня сивим паперовим шифером заясніла. Любо глянуть. Одразу якось і задощило, а на току і в засторонках хоч би крапля де засвітилася.

Коли уже у новітнім часі лютий напад на Батькову хату щороку протягом двох десятиліть учиняли, то і клуню не щадили. Вхідні двері унизу відламали. Тією проломиною, діркою уже Лис Микита почав заходити усередину. Да й на старій потерусі у правому засторонку собі лігвисько облаштував. Коханота під твердо умоцьованою стріхою полежувать.

Що у клуні було, зосталося іще, – дошки, борони колишні сталі, два покотьоли дроту, я його в Одющиного Гандрія за три карбованці на пляшку колись дістав, й усе інше – чисто повиносили уже двоногі нападники.

Але і в окресленій ситуації я з усіх сил за хутора тримався. Та підступна ніч зіграла мене з отчого осідку.

Дивно. Але коли я зійшов із хутора, то Батьківську хату перестали розбивать. Там і раніше уже не було чого брать. А розбивали ж. Здогадуватись можна, що випробовували мою терпеливість. Насичувались нею. Аяк. Це ж у природі людській.

Зате тепер учепились за клуню. Полуденну вужчу стінку сокирою прорубувать почали. Сліди від сокири знать. А стріху, може, босаками у досяжності здирать почали. Твердо умоцьовані покійним доброзичливцем Василем подерті шиферини у дворі порозкидувані скрізь. А далі. Далі стара солом'яна стріха за дощами, за снігами почала з'їжджати. Клуня ребрами оголилася. До порятунку вже не піддається. І хто порятує.

Чому ж напасть така люта саме на клуню ізійшла. Ах, вона старіша за другу Батькову хату. Їй виразніші поетичні знаки у собі таїла, несла. І поруйновники місцеві діяли за неосмисленою, може, інерцією стирання із лиця землі усього колишнього вирізняваного. Куций розмисел мій висноував. І чим зарадити я міг у немощах своїх. Слова паралізованого хутірського сусіда Івана Ковшового тільки через думання переходили: «Ех, якби так міг, як не можеш».

вересень 2017 року

Толерантність, лібералізм

Якось восени переходив я алейкою у парку. А дві літні жінки на лавочці сидять. Та й гуторку поміж собою ведуть. Її уривки мови їхньої до мого слуху долинають, торкаються:

– А тогді це іще було, коли ми з Росією не посварилися...

І оте «коли ми з Росією не посварилися» потому не раз доводилося чути і в тролейбусі, і в поліклініці, й в інших місцях, де до гурту люди зійшлися.

Справді дивно. Ніби це ми напrawdę посварилися з Росією, а не Росія напала на нас, забрала Крим і вбиває людей на Донбасі. Я говорив про це багатьом пастирам і прихильникам московської церкви в Україні. А вони, ніби змовились, ніби за намовою, в одностайне заперечують, кажуть, що то українські вояки вбивають людей. А Росія тут зовсім ні причому. «А Крим то ж Україна добровільно, доброохотно віддала», – кажуть. Зовсім недавно у телефонній розмові оден мій знакомець, але ревний прихильник московської церкви в Україні також сказав, повторив:

– А Крим ми ж віддали...

Добре. Став розсуджати я. Якщо котрась людина, що має єдине помешкання, в емоційнім зворушенні і сказала вголос: «Я сьогодні виходжу зі свого помешкання. Хто хоче, нехай забирає». То чи порядна людина посягнеться на таке помешкання. А оден нахаба одразу туди вдерся. Законний мешканець переночував на вулиці. Холодно. Другого дня обдумався та й повернувся до свого помешкання. А нахаба зустрів його на порозі з сокирою: «Ти ж добровільно віддав».

Мій знакомець і не став дослуховувати сих розсуджандь. А одразу перевів мову на інше.

Тоді я йому прочитав невеличку інформацію із газети:

**«УПЦ МП воює проти України»
Це визнають навіть російські журналісти.**

Українська православна церква Московського патріархату «брала і бере участь у війні проти України», цей «агент впливу Москви» повинен бути заборонений у судовому порядку. Про це сказав російський незалежний журналіст, член Конгресу російської інтелігенції Валерій Отставних в інтерв'ю «Обозревателю».

Ця церква брала і бере участь у війні проти вашої країни. На рівні інформаційному, ідеологічному, розвідувальному і навіть військовому». У цьому контексті він навів кілька прикладів. «У Слов'янську, куди насамперед прийшов Гіркін, в першу добу 50 бійців відсиджувалися в місцевому православному храмі, потім підігнали ще 400 бійців. Місцевий батюшка, який давно виїхав до Росії, все це власне й організував», – зазначив журналіст.

Він нагадав і про те, як свого часу у Верховній Раді України делегація УПЦ МП на чолі з митрополитом Онуфрієм відмовилася вшанувати пам'ять загиблих бійців АТО, а також те, як московські попи допомагали під час Революції Гідності беркутівцям і тітушкам. «Під час Майдану Києво-Печерська лавра стала базою для тітушків, які потім вбивали людей в Маріїнському парку; протоієрей Ткачов у молитовній формі закликав беркутівців вбивати майданівців», – заявив Отставних (газета «ВО Свобода», № 449 (8 у цьому році), 22–28 лютого 2018 року).

Мій давній знакомець уважно вислухав інформацію. І незагадно, раптово прокоментував коротко:

– Брехня. Суцільна брехня...

А що тут скажеш. Нема мови.

У моменті ізгодилося тільки. Як у селі мова зайшла про помісну українську церкву. А оден двадцятилітній наш родак аж заносився:

– Як є московська, так нехай і буде. Про українську говоритимете, то така поножовщина почнеться, що тут усім місяця мало буде. Замокніть про українське!..

Це тепера, у час війни, так модно стало і заклично комфортно бути толерантним у сучасному світі. І не тільки на рівні дипломатичному, а на усіх рівнях цілковито.

Молодики, що відкупилися від мобілізації, гуртом їдуть на заробітки у Московію. Кажуть, там їх тепер з України засіло кілька мільонів. Помагають розбудовувати державу агресора. Очевидно, їм байдуже до того, що від московської агресії упали тисячі їхніх ровесників, тисячі скалічених. Покірно трудяться у толерантнім німуванні своїм. А оден юнак із сусіднього села обізвався був: «А нащо ви нас загарбуєте да убиваєте?!». Так його кісточки порубані у мішку привезли.

Розказують, дійшли чутки, що і в Польщі тепера, щоб одержати посвідку на проживання, то запитують українців про ставлення до Степана Бандери. Звісно, що воно має бути негативним. І відповідь має бути раптова. А оден наш небо-рак завагався з відповіддю, то його заяву відхилили.

А що казати. Толерантність, лібералізм аж надто популярні у сучасному світі. Особливо ж удатні і липкі до них наші люди. Але чи завжди толерантність, ліберальність виправдані. Чи завжди наближають, ведуть нас до істини. Але як часто затуманюють нашу свідомість і розтління заронюють, покладають у душу. Людська особистість зазнає розрухи.

Над цим почала кружеляти, обертатися моя думка. Аж то стрінулись мої розмисли із поглядом зі сторони. Ось що сказала латвійка, депутатка міської ради Риги Даце Кальніна:

«Шановні українці, брати і сестри націоналісти! Сьогодні Європа як центр Західної цивілізації має дві великі загрози. Одна з них – це спроба путінської Росії відновити імперію. І друга – це отруйні ліва та ліберальна ідеології, що поширюються в Європі та особливо на Заході. Україна

перебуває на самому кордоні першої загрози, і тому просто зобов'язана гальмувати атаки на західний світ. За цю самотню боротьбу українська нація заслуговує великої дяки та пошани. Пожертва українського народу неоціненна. Від імені латвійських націоналістів бажаю українцям терпіння і віри від самого серця. З Божою поміччю ми врешті-решт здобудемо перемогу. На превеликий жаль, Європа не об'єднана в допомозі Україні. На превеликий жаль, навіть націоналісти роз'єднані. Націоналісти і навіть цілі організації стають на бік Росії. Але ліберальні медіа дуже перебільшують образ пропутінських націоналістів. Часом це просто перебільшення, а часом – відверта брехня. Ті самі ліберали настільки нерозумні, що не помічають, як стали на шлях марксизму, який так високо шанують у путінській Росії.

...Якби всі українці розмовляли виключно українською, то це було б шаленою втратою для російської пропаганди. Україна повинна творити єдину українську ідентичність, щоб об'єднати людей, і українська мова повинна стати її ядром. Вінстон Черчилль колись сказав: ніколи не втрачай доброго шансу, який трапляється під час кризи. Можливо, цю тактику слід Україні адаптувати. Україна повинна широко використовувати сучасний антипутінізм у західних медіа, і водночас намагатися обходити токсичний лібералізм і ліберальні ідеї, щоб вони не прижилися, як бур'ян, на українській землі» (газета «ВО Свобода», № 449 (8 у цьому році), 22–28 лютого 2018 року).

Згадуймо, думаймо, розмишляймо, учімося! Випростуй-мось!

Бочки

Ці дві цистерни, такі, як ото на усіх залізничних станціях можна бачити, котрогось сонячного серпневого ранку із'явилися у селі на продовгуватому господарчому дворі підприємливого чоловіка. Це через дві хати од моєї хатинки. А відтак кожного ранку почалося активне kleпання коло цих бочок. Дзвінкі згуки сколихували увесь закуток раним-ранесенько. Що й півні треті, може, іще не співали. А котрі й довгосоньки пробуджувалися завчасно. До чого б це? І навіщо? Як запитувався хтось, то молодики, що коло бочок поралися, тільки загадково осміхалися:

– А воно вам треба...

Аж то по котромусь тижневі щоранкового дзвінкого kleпання на вулиці нашій бочок не стало. Це потому чутка дійшла, долинула до вух наших. Що під сусіднє село молодик наш попровадив бочки. А там громада вийшла одностайно. Да й спровадили, нагнали з-під села тії бочки. Назад покотилися. Та й під нашим селом недалечко зупинилися. Умоцувалися. Отам під ліском, де колись сироти Попики мешкали. До ближніх сільських домів з півверстви, не більше буде навпрошки.

Із чуток і роз'яснювання на нас зійшло. Що бочками тими ригує онук отого підприємливого чоловіка, також підприємець. Молодий та хвацький. І у бочках тих випалюватиметься деревний вугіль. Це уже зі сторінок газети вичитаємо ми. Що випалювання того вугілля деревного аж надто шкідливе для доккілля, для людини і кожного живого дихання. Тільки діоксину одна така бочка протягом року викидає півтонни. А ще ж інші отруйні речовини спільно з ним випурхують. Але, кажуть, що одна тільки бочка протягом місяця дає доходу аж 3600 американських долярів.

Прочитавши сєє, почувши, декотрі люди і стривожилися. Мовляв, від Чорнобиля затрути зазнали. Паї якомусь

пройдисвіту за обіцянки поздавали. Він щороку тільки кукурудзу на відведеній ділянці сіє. І поливає її таким смородом, що дихання нема. Навіть собаки і телята малі поблизу поздохали. Ліси доокола вирубувать завершують. Наші вирубувальники найпередовіші. О чім і газета писала. А вирубувальники і на світлинах заясніли.

А тут іще така напасть. Звісно, люди стривожилися. А сміливці і до дії спрямувались. Петицію до управи написали. У магазині позоставили навидоці, хто заходить, той читає і підписа свого ставить. Як таких підписів за двісті набиралося, поставлено на папері було, то сміливці упевнено і до районової управи спрямувались, рушили кроком обнадійливим. Але там їх одвіт зустрів заперечний. І пригасив їхню упевненість. Співчуваємо, але нічого зробити не можемо. Приватна власність.

На цьому одважливці не заспокоювалися, не зостановилися. Вони писали да написане спрямовувать у різні інстанції почали. Але результату від тої писанини, звісно, ніякого. Бочки під селом як стояли, поставлені, так і стоять.

Про ці бочки на все село тільки й мова розносилася. А найперше про молодика, якими він ригує. Одні у голос повний думки видавали, що «криша над його головою тверда й міцна». Інші тихіше, а то й пошепки до вуха твогого притулялися, звістовуючи нажахуюче: «А він з бандою великою пов'язаний. Тому мовчїть...». Оден юнак то і таке мені виповів: «Зібрались одважливці котроїсь темної ночі ці бочки поперекидать. Підійшли вони до бочок, наблизились. А з ліска на них шереха автоматників свої автомати націлила. Одважливці й відступили. Тому цитьте».

Іще чутка по селу рознеслася. Ніби сей молодик, приватний власник бочок, і таке сказав: «Хто проти бочок виступатиме, того хата із душами у попіл перетвориться». Інші любителі чуток іще страшніше рекли. Ніби власник той і таке прорік: «Якщо проти бочок виступите, то живцем усе село позакопую».

Схоже, що сі чутки на кожне живе дихання і діяли. Бо як я одному родакові сказав був: «А чо' ви сход не зберете да гуртом не заставите отого молодика з-під села бочки забрати?», то він остерігаюче прочавив:

– Бачиш, кожен боїться за свою хату. А ну ж на правду і запалить...

Сміливці ж зі стежки справедливості не зійшли. Вони пишуть в усі жонди не перестали. Мені оден із них розповідав, що у нього вже зібралася груба тека відписок. А результату ніякого. Щоправда, йому і дружині його телефонні апаратики погрози звістовувать почали. Більше того, стало відомо, що поблизу села умоцювалося аж п'ять бочок, які справно і безперебійно деревний вугіль випалюють.

Якось я позустрів був коло молитовного дому діда отого володаря сих бочок і кажу:

– А нехай би сі бочки хоча з-під села да кудись за Ріку спровадили, покотили... Люди ж усього села нарікають на отруєння.

Він же мені роз'яснив, що ніби бочки уже од онука на когось гиншого одписані. Може быть. Це олігархи наші на горі так чинять. Що по п'ятих, десятих, може, руках свою маєтність поодписують. Схоже, що сей такий унормований звичай із гори на низи зійшов, опустився.

А між тим нарікання на отруту, що її випурхують на людей і на довкілля сі бочки, селом розгулювали ушвидчено й зативовано. У когось коти й собаки нихвіти почали, декотрі і беркицьнулись в потойбіччя. У когось дівчинка задихатись стала, як під струміль чаду бочкового потрапила. Й таке усілякове гинше. Мені племінниця ізгадувала, що у дитячому садочку, де вона працює, іще ніколи так діти не хворіли, як цієї зими.

До уваги треба взяти й ту очевидність, що ці бочки порозставлявані не оно під нашим селом, а й скрізь на теренах району. Й не злічити їх уже. Умоцювання їх триває.

Навіть і управник оден публічно висловився, що це бізнес сумнівний. Бо отрує докільля і неконтрольовано знищує ліси. Себто донищує. Розуміть треба.

Мої власні переживання засвідчують. Вітряного пізньо-осіннього дня якось повертався я зі Старини до своєї хатинки. Вітер шпаркий західний ударає в моє лице гнівно. Якраз зі сторони сумнозвісних бочок. І я відчув гострий запах чаду. Поряд ішла до молитовного дому одна жінка. І спитався я у неї:

– Чи ви не чуєте запаху чаду?

– Як то ні. Сильний запах чую, – відповіла, відказала вона.

– Від бочок, – роз'яснюю я.

– Мабуть, – ствердила жінка.

Ізгадалося. Схожий запах чаду отруював нас на хуторі. Коли у грубці не всі поліняки геть вигоріли, а дверці грубки і шибрика комина уже зачинили.

Потому від бочкового отруєння я місяць мав мороку. Відходив. І у нутрі моїм пекло, і задишка допікала.

А то уже навесні сталося. Як через сільський стадіон я на центр села прошкував. Ізнов шпаркий вітер ударив у лице. І уже спізнаний запах донісся. Озирнувся я. А од ліска, де бочки умоцьовані, синій димок постелився.

Затим упродовж місяця тривали ті ж недомагання.

Може, на дужчого і молодшого сей чад не так діє. А діти і люди похилого віку відчують його гостріше. Як і кожну зовнішню дію і усіякове випромінювання.

Жаль. Але проти цієї напасті нема ради. Як і від кожної напасті у нашому сьогоднішньому земному перетриванні.

У стилі «реформ»

Од сумнозвісних часів перебудови до чого тільки не доводиться нам звикати. Перебудову колись наші хуторяни визначили, окреслили отако. Стоїть стіл на певному місці, а його треба в інший куток переставити. От тобі і перебудова вже. Якби ж то воно тільки так. Було іще прискорення. Усього було.

А що вже під сучасну пору діється, то і словом того не передать. Усе робиться ніби у стилі реформ. Під гаслом «усе для людини». А кожна зміна проти людини і вигарцьовує. Іго а геть незручне для носіння, може, не для всіх і посильне.

Я не кажу уже про неочікувані зміни й переміни в дооколі. К приміру, ви спрямувались до знайомої аптеки. Рушили у путь неблизьку. До будинку ось наблизились. А двері давньої аптеки упізнавані не впізнати. Геть обляпані і вздовж, і впоперек. Першого позустрічного запиту:

– Де, куди аптека щезла, поділася?

Позустрічний відповідає миттєво:

– Аптеки уже тут нема. Її місце продане. Нові хазяї безкінечні ремонти проводять...

Я не кажу про змінені маршрути громадського транспорту. Є такі місця, до яких підвозив колись тільки один вид транспорту, а тепера далеченько до них треба тьопати своїми ніжками і ще довше добиратися кількома видами транспорту. Спогад тільки зостався. Що раніше до цього місця можна було доїхати, добути лехко тільки на одній тачці. Усе змінено. Усе для людини. Усе проти людини.

Я не кажу про сучасні станки для гоління шерсті на твоєму обличчі, на твоєму твару. Про це добре знають усі бородобрії, хто тим пристроєм користувався і користується. Річ у тім, що з метою економії металу там основу настільки ущільнили, що вставлене лезо найостріше шерсті на вашому твару не знімає. Усе для людини.

Не будемо говорити о тім, як роздовбують благословенні старокиївські пагорби, а по схилах дерева вирубують, які ці схили скріплювали, укріплювали. Се річ якби узаконена. Хоча сказав хтось, спостерігаючи ту картину: «Дурням закон не писаний, але горе, коли дурень злий».

І про те нема мови, що асфальт на тротуарах слизькою плиткою замінюють. Плитка і викришується, а люди падають. Як оньо два роки тому Десятинний музейний пагорб усунуць розтребушили, ґрунт перевернули, то спитався я був ув одного робітника таке:

– Асфальт умоцюєте тут?

Він позирнув на мене подивовано:

– Асфальт – це уже старомодно. Плитка буде по-європейському. Закарпатська.

На свіжорозрихлений ґрунт широку плитку поклали. Але крізь проріхи між окремими плитками трава скрізь проростає. І музейні робітники її ножиками, буває, цілоденно видовбують. Труд не тяжкий, але марудний. Більше того. Одні плитки і повикришувались уже, а котрі й угору на сантиметрів кілька попіднімались. Я двічі уже падав, зачепившись ногою за крайці плиток. Здогадуватись можна, що й усі люди будуть падати. А може, уже й падали. А надто німичні. Тільки думка у незбуте повертається. Що добре було би тут прогулюватись гладенькою заасфальтованою доріжкою...

Я уже не кажу про взуття. У мене широка стопа. Таким мене Мати уродили. А тепера права нога ще й фальчива. Од перейдених літ і від діабету. Доводиться час од часу тільки до спогадів повертатися. Як давно колись я міг серед магазинного взуття і для себе відшукати восьму повноту. Черевики широкі. Тепер удень з вогнем знайти собі домірну обувку не можу. Усе вузеньке да вузеньке в цілях економії ременю, звісно. Я не кажу про модників. Улітку, коли ступаки напоказ люде виставляють, не в одних модників позір мій мимо-вільно завважував, як пальці один з одним іскрутилися. Це

жертви моди. Мені вже не до того. Мені аби ногу взуття не чавило.

А що тут казати про шкарпетки. Ще років кілька тому я у знакомій продавчині шкарпетки укупив більш-менш широкі. Затим широкі ізникли. Усе вузькі виставлені. Я замовлення продавчині залишив. Тільки як широкі з'являться, то для мене щоби приберегла. Спершу коли я переходив тес місце, то продавчиня після привітання миттєво казала «Нема». А тепера і не каже вже. Оно вітаємося. Звісно і так, що нема. Для чого зайве слово у простір спрямовувати.

Ай, навіщо про те і згадувати. Ліпше промовчати також. Що іще недавно комунальні платежі уписувались в одному листочкові. Коханота була. Вистояв чергу до каси і сплатив. Тепер їх, тих папірців, уже багацько. Усе окреме. Газ, світло, вода холодна і вода гаряча. І кожний у вашу поштову скриньку покладається як котрий коли. Інколи і 26-го числа, а у ньому написано, що сплатити треба до 20-го числа. Кажуть, що уже буде уводиться і пеня за несвоєчасну сплату. Пеня, виходить, за нізащо. Але це ще півбіди. Біда у показниках лічильників на воду холоду і воду гарячу. Їх обов'язково треба передати до відомства у кінці кожного місяця. Удень телефон узагалі не відповідав. Зайнято. А уночі треба слухавку коло вуха тримати інколи 45 хвилин, поки тебе почують. Так було раніше. А тепера і за телефоном ніхто не відгукується. Нема оператора. Економія. А у платіжці вписують цифру довільно. Наприклад, показник лічильника реальний гарячої води 5 м³, а вписали 8,5 м³. Заробіток ні на чому. Що тут скажеш.

Я про таке не кажу. Ось зима гряде, насувається. Ковзькість нечищеними тротуарами постелилась. Не дійти мені до ринку за капустою й гиншою городиною. Роки кілька тому за телефоном одним можна було замовити а будь-який харч, і тобі привезуть. За оплату, звісно. Телефоную і зараз ось. А мені у відповідь сказали, що замовлення приймають тільки за інтернетом.

– Та я ж інтернету не маю, а допоміч вашої у блокаді потребую.

Поклали слухавку.

Хтось нараяв мені, що льняні олії знижують цукор у діабетиків.

На ринку запитую, по чім пляшечка льняних олій. По п'ятдесят гривень. Виймаю гроші, а продавчиня каже, роз'яснює:

– Тільки як пляшечку відкриєте, то ставте тільки в холодильник.

– Та у мене зараз холодильник не діє, – кажу.

Продавчиня:

– Можна на балькончик виставить.

– У мене балькончика нема, – ізнов відповідаю.

Ховаю свої спрямовані до продавчині гроші. Ізгадую запах льяних олій, що їх Батько наші на олійниці посеред хати били. І ніхто й гадки не мав, що їх у холодильника треба ставити. Й поняття на хуторі іще тоді про холодильник не було, не існувало.

Усе для людини. Усе супротив людини. Казав колись отой «Вислухаю кожну людину». А жодної людини серед мільонів не почув. Тільки стрільби у них усіх спрямував.

Не кажу я про все те. Я про багато чого не кажу. Але наразі хочу про сміття сказати. Раніше у дворі нашого будинку стояли великі скриньки, у які люди своє сміття виносили. Як скринька наповнювалася ущерт, то й сміттєзбиральна машина під'їжджала. Та цього літа повидовбували підземні ніші для сміття. По-європейському ніби буде. Зрадніли декотрі простодорогі.

Але що ж сталося. Ніші переповнюються, у час заметілі і доступу до них нема. Люди відходи на асфальт викидають. Налітають птахи, усе розтребушують. Збираються бродячі собаки й коти. Майданчиком пройти не можна.

Усе для людини. Це гасельно. Усе проти людини. Це така реальність. У стилі реформ.

Посланці Господні

Давненько уже тее було. Як ясного передвеликоднього квітня позустрів я на сиво втоптаній стежці, а в небі жайвоноронок безкінечну пісню виводив, нашого хутірського сусіда Семена Лапку. Він із кийочком до сусіднього села на сповідь до храму ішов. Посміхнувся приязно. Да й зізнався мені:

– А я уже в десятий клас перейшов...

Тобто, що дев'яносто років йому уже минуло.

Звісно, десятого класу скінчити Семенові Лапці не судилося. Такого на хуторах у нас іще не бувало, щоби хтось десятый клас закінчив. Але ж і дев'ятий клас скінчити рідким людям судилося.

Я ж лелію із немалими трудами у самотині і з Божою поміччю тільки восьмий клас скінчити. І за те слава Господу. Що сподобив мене дожити до цих днів. Написано ж. Життя людського – сімдесят літ, при великій міцності – вісімдесят літ. А я ж від дитячої пори міцності не мав, але Господь сподобив аж дотепер цей світ перейти. Що людині неможливе, то Господові можливе.

Назад озираючись, оглядаючи перейдений путь, не можу не завважити виразного Господнього заступництва у критичні миттєвості мого земного перетривання. Ангел Господній не покидав мене, а посланці Господні завжди з'являлися вчасно у порятунок сієї грішної душі.

Зі стіп злежаності пам'яти часто повстає дуже давнє.

Мені шість років. Я іще гусячий тільки постушок. Як звичне, пасу гусей на Болітці. Поряд ячмінь чи овес посіяний. За гусьми незмигно наглядай, патрикуй, з ока їх не випускай. Умить у шкоду вскочать. Щоби вола свої ущерть хутенько наповнити.

Надумав, намислив я одного разу. Зграйку білих гусей понад садком на Грудок перегнати. Там простір ширший. І до шкоди далеченько. Так і зробив.

Посеред Грудка гуси пощипують травичку, а я вирішив за вільшиновим кущем усістися. З нальоту, з розбігу і усівся. У коров'ячий корж. Не роздивився. Овва! Штанці мої полотняні геть закаляні. Мати сваритимуть. Перша думка ізійшла. З тривоги що собі намислив. Нехай гуси на Грудку поки що пасуться. А я на Болітце вертаюсь потайки. Там є місцина, де до річки, до води упритул підійти можна. Виперу штанці. Хмарка із сонечка зійде. На вільшиновому куці мої штанці удух висушаться. Мати і не здогадаються. Якби ні в чім і не бувало.

Та не так сталося, як гадалося. Щойно я штанці замірився полоскати, як об глеюватий берег і посковзнувся. А там – глибина. Плавати тоді я іще не вмів. У свідомості зостався відбиток. Холодність річкового дна. Темінь. Десь є сонячне світло. Але мені до нього уже виходу нема.

Аж тут посланець Господній із'явився. Мати наші. Із граблями на город вийшли. Забачили на березі мої полотняні штанці. Про все догадалися. Да й кинулися у воду. Мене витягувать. І витягнули. Невимовна радість а геть пригасила мої провини.

Із гусячого пастушка я скоро підріс, виробився у справжнього худоб'ячого пастуха. У школу пішов. І сталося.

Старша наша сестра заміж виходила. Невеличке весілля справляли морозяного снігового лютого. Сергій Сисой на скрипочці грав, ніжно притуливши її, скрипочку, до свого плеча. А Параска Більчанючка хвацько у баранячий бубон вибивала.

Іще не довгий лютнево морозяний день проминув скоро. А увечері весільний гармидер продовжувався, у хаті тривав. Під цей гармидер я згорнувся калачиком у дрімоті на тапчані під грубою. Іще чув. Як крізь зативовану сп'янілу гуторку вихоплювався, проривався задьористий голос хутірської кравчині Ганни:

А ти мене не послухав.
Коло мене вклався.
А тепера не питай,
Де Гаврило взявся.

Да й заснув. Прокинувся уже, як у хату зійшла, зайшла тиша. Й бліде світло гасової лампи сторожувало її. Якийсь чоловік улігся на тапчані майже просто на мене. Спросоння я вивільнився од його ваготи. Але міцний сон іще чіпко тримав мене у своїх обіймах. І я улігся унизу під тапчаном на холодній глиняній долівці.

Уже після обіду мене охопила, скувала гарячка. Лежав на печі. У маренні огортали мене сп'янілі вигуки рідких гостей. Їх перекривав все той же задьористий голос кравчині Ганни «А ти мене не послухав...».

Батько упрягли нашого Гнідого у сани і привезли із села фельдшерку Ольгу. Вона оглянула мене і визначила гостре двобічне запалення легенів. Ще й сказала Батькові й Матері. Ради на те нема. Якщо протягом тижня не умре, то житиме. Батько й Мати, і усі хатні стривожилися. Бо ж саме від гострого двостороннього запалення легенів умер був наш дядько Гандрій. Старший брат Батька.

Я усе у маренні перебував, а надворі хурделиця розгулювала. Але посеред тижня у білу хуртовину пішки від села за п'ять кілометрів до нашої хати прийшла фельдшерка Ольга і принесла якісь гіркі ліки. Як посланиця Господня.

Чи від тих ліків, а чи просто за означеним часом я почав одужувати. Фельдшерка Ольга потому мені і довідку виписала. Коли через два тижні, у місяці теплішим березні, я пішов до школи, то й показав цю довідку учительці. Учителька прочитала її пильно, і подивилася на мене зі співчуттям і повагою. Але відтоді відчуття пробудилося і зростало у моїм куцім естві. Що людина потребує співчуття і поваги. На жаль, у розхристанім нашім житті ми забуваємо про те.

Але пощо згадувати мій час переходу у доросління. Я над прірвою тоді стояв – і прірва зяяла перед зором моїм своєю незглибинністю. Що навіть Мати тее бачучи, сказали були якось «А нехай би лучче він...». Та Янголи, напевне, Господні стояли наді мною. Й утримали мене од прірви. Як же тут не визнати таку виразну очевидність.

Я не кажу уже про світоглядні хитання, що стало наслідком фальшивої системи виховання. Але Сили Небесні вивели мій розсудок на тихі води. І розуміння й уявлювання світу у його реальних з'явах відкрилося і мені.

Тієї осені я у незвичнім бадьорінні духа і рожевім саянні перебував. Що ось п'ятилітній термін мого многотрудного, а часто і марудного долання науки завершується. І раптом посеред холодної снігової зими сталося. Мене скосив, подолав, збив з ніг якийсь лютий грип. І не простий, а з ускладненням.

Позаяк вільних ліжок у міських лікарнях не було, не виявилось, увечері «Швидка» повезла мене аж у Брюховицький ліс. Там посеред ліса, поміж сосон зелених у літньому піонерському таборі облаштували тимчасову лікарню. І я став, був першим її пацієнтом. Нахололе приміщення іще не отоплювалося. Уранці прийшов сякий-такий лікар. А у мене уже температура зашкалює, ізнов запалення легенів з обох боків. Ускладнення на серце і на голову. Минає день, другий, а надія на одужання слабне. У моїй і у лікаревій безпомічності в моїй молодій сутності могутньо запульсував поклик життя. Крізь вікно дивилися зелені сосни посеред білого-білого глибокого снігу. Прощатися зі світом було над мої молоді сили.

І раптом у позір мій охлялий, над очі мої станули однокурсники. Група ціла. Як посланці Господні. Побачивши, переконавшись, що справи мої кепські, вони хутенько й віддалилися. І того ж таки дня уже групою стояли у начальника міськздороввідділу. Настійно переконуючи його, що мене треба рятувати негайно.

Тієї ж ночі до мене приїхав доцент з медінституту. Мене почали рятувати. І врятували.

Інколи внутрішній голос, Ангельське заступництво підказували мені, як діяти, яким чином кроки свої спрямовувати. І я спрямовував, може, неусвідомлено. Таїна потому зяясніє, відкриється. Для чого має бути так, а не інакше.

Як ото у Владивостоці було, сталося. Муза дальніх мандрів і у море покликала молоду сутність мою. І сказав тоді Сеня Арсенькін: «Смелість города берет». За його сприянням я уже обійшов усіх лікарів, пройшов медичну комісію. І видали мені санітарну книжку. Я готувався робітником на риболовецьке судно. На «Скрипльов» я не встиг. Воно уже відійшло. Покотилося на хвилях до Бристольської затоки. «Зубр» відходить через тиждень. У ньому місце мені зафрахтоване. І я уже прописаний там у каюті. Вісім місяців ноги мої не відчуватимуть земної тверді. І ціле ество мое тужитиме за земною твердю.

І от сталося. Уже зима зійшла на приморське узбережжя. Падав, пролітав невеликий сніжок. Запорошував, білим укривав приморські вулиці. Місто неохоче, поволеньки пробуджувалося зі сну. Розвидняння сутінково поволі увіходило між доми. Я на приморській вулиці прошкую поки що в однині.

Й раптом у свідомість мою увійшло, через думання перейшло. Як місцина ця усе-таки далеко од нашої коханої стори. І якби довелось тут бути похованим... То не хотілося б.

А Бристольська затока іще далекіше. І там земної тверді нема. Завертілося у моїй голові. Й куди ураз поділися мої молоді мандрівні поривання. Далека кохана сторона помила раптом невтримно. І рішенець змінився. У західному напрямку спрямувались мої стопи.

Уже у кінці снігової зими котрогось вечора на хуторі я приклав до вуха транзистора. І крізь глушіння виразно з «того берега» прозвучало. Що у Бристольській затоці затонуло два риболовецьких радянських судна. І здогад одразу побіг. Що на одному з них імовірно містилася каюта, у якій і я був

прописаний. І якщо і не «Зубр» то був, то все одно у тій ризикованій мандрівці могло щось зі мною статися. Продиктований ізвиш внутрішній голос остеріг мене від того.

І таке бувало. Й то не раз. Коли молоде розбування пристрастів, у моїм естві призводило, заводило мене у дразливо критичні ситуації. Терпеливість зраджувала мене. Ось-ось могла статись, спалахнути катастрофа. Але Небесні Сили виявляли до мене грішного поблажливість, і милосердя. Й тоді оберігали мене.

Минав час. Заспокоювались, улягалися пристрасті. На тихі води випростувалась моя зболена душа. І тоді ширшав простір для покаяння. Бо ж між прощенням і покаянням рухається, пульсує істина.

Наші провини перед Батьком-Матір'ю особливо увиразнюються і докором повстають перед нашим сумлінням, коли втрачаємо і Матір, і Батька. І могутнє земне опертя вислизе з-під наших ніг. Колись слово не те й не так сказав супроти них, в іншій моменті елементарна увага утекла від нас. І поміч наша забарилася. І розгонистий сміх наш не на часі спалахнув, зірвався. Промовчати б нам годилося. На жаль, запізно усе те спізнаємо ми у покаянні.

Опіка ж нас їхня була жертовною. Коли тяжко покутували наші паралізовані Мати, то казали не раз: «А нехай би, діточки, я і за вас уже відмучилась». Хоча кожному свій хрест призначено, визначено нести.

Й коли сусідка хутірська Мар'я була сказала нашому хворому Батькові: «Добре, Йване, що хоча хлопець сьой коло тебе плутається». На увазі мене маючи. То Батько незагаймо, ураз і відповіли: «Але і він недужий».

Од того високого сонячного літа отруєна свідомість моя не зберегла, не втратила споминів. Власне се вже не був фізичний біль, а над силу проіснування моєї сутності поза межами реальності. Одна хвилина видавалася мені вічністю

нескінченних мук. Цілком безсонні ночі й дні. Тепер і спогадати, переповісти усе те чи й можливо. І чи треба. Нехай Господь оберігає кожне живе дихання од таких мук. І з'явився посланець Господній. Євген Сверстюк. Це потому уже, коли я готовий був од невтримної непосидючості одміряти кроки у довгому коридорі сорок літ, за сприяння Євгена Сверстюка іще один посланець Господній постав на моїм путі. Професор Поліщук. Він поміг мені вийти із силоміць зацикленого стану.

Це уже було життя ураженої до основ людини. Але все-таки життя. І крізь нелегкі десятиліття, у критичні моменти з'явилися нові посланці Господні.

Коли у людини раптом виявиться щось таке, що йому й лікування ніби нема і звучанням своїм нагадує про приреченість. А що казати. Розгублюється, у паніку увиходить а найтвердіший стоїк і життєлюб.

Щось подібне діялося понад шістнадцять років тому і зо мною. Коли я переступив поріг лікарні, де мала відбутися складна операція.

При оформленні усілякових направлень, спрямувань мене відштовхнув якийсь нардеп. Спершу, звісно, я обурився зухвалим учинком нардепа. Але, очевидно, так треба було, як потому з'ясувалося. Бо за своєю чергою я не потрапив би до лікаря Андрія Михайловича. І це вже була б інакша операція. З наслідками також відмінними. Принаймні непередбачуваними.

Нова думка зайшла. А хто ж доглядатиме мене в післяопераційний час. Хоча би кілька днів. Коли треба починати із печеного яблука, мінеральної води, кефіру тощо. Хто ж принесе. А притьмом нема кому. Горі позоставленому.

Але у палаті доглядала свого а геть німічного чоловіка одна жінка. Тетяна Олександрівна. Вона і до мене спочуття безкорисливо виявила. Як посланниця Господня. Це надзвичайно спочутлива і мужня людина. Вона протягом дванадцяти років терпляче доглядала свого украй німічного паралізованого чоловіка. Й молитва її повсякчас стояла.

Щоби Господь влекши в страждання паралізованого, і дні його продовжились. Бо як же і їй самотній бути, без великого опертя благовірного.

Зайшла якась мова, річ повелась о тім. Що ж спонукає Тетяну Олександрівну повсякчас виявляти увагу і турботу про ближніх. І її спогад повстав, заснувався із часів давніх.

Війна уже відкотилась на захід, позоставивши любий Київ у руїнах. З неабиякими трудами допленталися вони зі сходу, з евакуації, мати із семирічною дівчинкою, до свого дому. А на місці дому одні розвалини стирчать. Усілися безпритульні на вокзалі. День сидять, ніч сидять. Кілька днів минає. Думи голову обсїдають. А рішенець не з'являється, не надходить. Як же далі бути. І що його робити, діяти як.

І от сталося. Коли якась стояла мати над руїнами їхнього дому, то одна перехожа жінка обернулася, запитала їх:

– А чо' ви кожного дня приходите сюди стояти? Певно, оселя тут ваша була.

– Авжеж... – відповіла мати. – А тепера наше місце на вокзалі.

Незнайомиця замислилась на хвилину. Затим і промовила запрошувально:

– У нас невеличка кімната. І четверо душ. Але йдіть зо мною до нас...

Отак перебули вони в тісноті у тих благодійників аж цілих три роки. Поки ситуація не вияснилася.

– Це Бог послав нам тих благодійників у важкий час, – спогадує Тетяна Олександрівна. – То чи ж можу бути я байдужою до страждущих ближніх, що оточують нас...

Після складної операції постала потреба в дорогих ліках. І знову Господь не полишає мене в немощах і безпомічності. З'являються посланці Господні, безкорисливі добротинці, спочутливі душі як моїх земляків, так і добродіїв зі світа.

Гай-гай, да хіба усіх посланців Господніх, що рятували мене у критичні моменти життя, ізгадати та злічити.

Щоправда, і таке траплялося, бувало. Що хтось невелику послугу учинив чи обідом у скрутний час почастивав, а потому цей свій чин у мій неспокутний обов'язок виставив. Інші ізнов, бачучи мою безвихідь, поміч запропонували. А на думці у них підступ вертівся. І я спокусився необачний на тес. Потому ще й відплату за свій чин затребували. І не маленьку. Відплату власною душею.

Відчуття після того, звісно, осідає на душу некомфортне. Але у вимірах прощення і покаяння нехай і їм проститься усе. Тільки б врозуміння ісходило на їхні душі.

Та усе те винятки. Як і отой недавній випадок. Коли я стояв із палицею біля передніх дверей тролейбуса, а подійшов молодик із торбою на залізних ланцюгах, ударив мене убік торбою, відштовхнув, і сам перший зайшов у тролейбус. І усівся. А я, зіпершись на свою чорну палицю, стояв поряд нього.

Частіше ж трапляється, коли при виході із тролейбуса мене немічного підтримують люди. А зовсім незнайомі. Але посланці Господні. А оден водій, коли я викарабкувався зі своєю торбою на високі сходи трамвая, сказав:

– Не дай, Боже, такої старості.

Інколи посланець Господній постає, з'являється перед нами завчасу, а зовсім ніби випадково. Що ми навіть о тім і не здогадуємося.

Як і того травневого вечора сталося. У вагоні потяга, що розгонисто простував у західному прямуюванні до коханої рідної сторони. Я розкішно улігся собі на нижній полиці і потавав уже у дрімоту. Але високорослий білявий молодик навпроти обізвався до мене. Слово за слово, й гутірка заснувалася, потекла. Куди і чого я мандрую у похилих літах своїх. А раним-рано, іще розвидняння тільки сходило на перон, поміг мені із вагона вийти. Й візитку свою залишив. На всяк випадок.

Не здогадувалось, і у думку тоді не ішло, що оцей високорослий світлий добродій стане мені потому у незамінну поміч. Як завірюха, хурделиця місто снігом запорошить, замете,

нечищені тротуари затим ковзькістю укриються, і я у блокаді без харчу на шостому поверсі у конурі своїй зостануся. На ринок по ковзькості не доплентаюсь уже. І саме оцей випадковий знайомиць за моїм замовленням принесе мені харчі, порятує у скруту.

А затим і сталося. Якийсь гострий вірус на три тижні звалив мене з ніг. І тоді сей випадковий знайомиць підключив до мого порятунку і свою матір лікарку Тетяну Миколаївну. Вона уважно стежила за моїм здоров'ям, періодично приносила і потрібні ліки, і харчі. А коли теплотрасу прорвало і у лютий мороз понад 150 будинків без тепла зосталися, і наш також, то вона єдина сказала:

– Якщо холод у квартирі триватиме, то заберемо вас до себе.

Коли ж цілковито у самотині зостаюся. І на поміч ніхто не з'являється. А такі моменти бувають. То тоді кожного разу ізгадується американський астронавт полковник Джеймс Ірвінг. Я бачив його під час зустрічі у Києві у кінці, здається, вісімдесятих років минулого століття.

Джеймс Ірвінг побував на Місяці 1972 року. Й показував маленьку зелену кульку. Такою бачилася йому наша Земля із космічного віддалення. Але не це подивувало його. І не те подивувало його, що на цій малій кульці уміщувалося тоді аж чотири мільярди людських душ. А те подивувало його, що кожна із цих чотирьох мільярдів душ різна.

І таке сталося, було з астронавтом. Коли вже виконав своє завдання він на Місяці і наблизився до східців зорельота, то піднятися не зміг. Щаблінки у східцях були розміщені зашироко для його невисокого зросту. Да ще й у скафандрі. Раз спробував, удруге. Не виходить. Зупинився у розмислах. Запитальне через думання перейшло: «Якщо доведеться залишитись посеред цієї пустельності, то з ким?». І відповідь зійшла миттєво: «З Богом».

Утрете ступив на східці. І піднявся.

Джон Стейнбек і Україна

Джон Стейнбек. Ізгадую. Це ім'я, як й імена Хемінгуея, Фолкнера, було дуже популярне і у нас у шістдесяті роки минулого століття. Гуманістичні мотиви їхньої творчості зворушували серця читачів, чиї сутності тоді були спрямовані до добра і правди.

Пам'ятаю. Мова велася, заходила і про симпатію Джона Стейнбека до України. Хтось і в публікації ізгадував, що бачив він, як американський письменник Джон Стейнбек стояв біля пам'ятника Тарасові Шевченку і плакав.

А ось тепер я із цікавістю прочитав статтю Тетяни Маккой, журналістки українського роду із США «Шоу для Стейнбека в сталінській Україні», надруковану у газеті «Наша віра» (№ 8 (353), № 9–10 (354–355), № 11 (356) 2017 року).

Публікація і збудила цей розмисел.

Авторка статті ґрунтовно і виразно коментує «Російський записник» Джона Стейнбека, виданий 1948 року. Із фото-кореспондентом Робертом Капою американський письменник здійснив мандрівку до Совецького Союзу у серпні 1947 року. Тоді й побував в Україні. Звісно, американським гостям усе було виставлено напоказ. Як і предше велося у Московії, коли засмажену курку крадькома переносили від хати до хати, створюючи для заграничних гостей потрібну запрограмовану видимість достатку.

На київській пекарні, де випікався запахущий хліб для всього Києва, було все автоматизоване. А завідувач пекарні навіть запитав гостей, чи й в Америці є щось подібне.

Звісно, руїни міста після війни вражали позір видимо, неприховано. А й рани українських також сіл уже не приховати.

Але і розтерзана Україна випромінювала для світу симпатію. І ясний проникливий позір великого художника завважує це, фіксує.

Уже коло літака у Києві гостей зустрічали люди веселіші й не такі скуті, як у Москві. Вони сміялися. Стейнбек спостерігає, завважує, що мова їхня близька радше до південно-слов'янських мов, аніж до російської. У серці неординарного мандрівця зроджувалося, бриніло співчуття до народу, який повсякчас зазнавав руйнації тільки через те, що земля тут багата й родюча, і цим приваблювала завойовників. Але як би болюче не ятріли рани фізичні й душевні, а людина дивилася на світ життєствердно і життєтворчо. Повна стоїцизму, віри й готовності ці рани заліковувати. І тут Стейнбек доходить висновування про вікову християнську філософію народу і людини, що передається з покоління в покоління, від роду до роду, триматися за життя чітко, долаючи усі перешкоди. Одразу ізгадується есей Євгена Сверстюка «Іван Котляревський сміється», де цей мотив звучить також дуже виразно.

Коментуючи «Російський записник» Джона Стейнбека, Тетяна Маккой наводить багато виразних картин, що їх виокремив проникливий позір видатного письменника і поклав на світлини Роберт Капа.

Ось у сільському клубі дівчата після роботи у полі витанцьовують парами одна з одною. А війна ж забрала у них наречених і братів.

Ось у полі натомлені жінки розреготалися дружно, в одностайне. Якийсь хлопчина, спотикаючись на бігу, криком сповіщає матері дивовижну новину: «Так ці ж американці такі самі, як і ми-и-и...».

Справді, велике відкриття. Устами дитини промовляє істина. Ізгадалося ураз. Що і ми у своїм шкільнім повоєнні привчені, були до уявлення, що і мені бачилися американці також невідь і якими нелюдами, убивцями. Потвори із рогами.

Зворушує спостереження і над іншим сільським хлопчиком, який від війни зростав у землянці. А коли родина увійшла у нову хату, то найбільше подивування у хлопчика

викликали вікна. Що се за оселя така, що із неї можна проглядувати, видивляти мало не цілий світ.

Пильний позір Джона Стейнбека завважує гостинність, працьовитість, гуртовість сільських трударів. Не оминає письменник увагою і ознаки побуту українців, як прості люди тримаються традиційної звичаєвості: у хаті вишиті рушники й ікони іще у вишитих рушниках.

Українська гостинність викликала зворушення американських мандрівців. До обіднього столу діти з інших дворів приносили склянки, тарілки, ложки. З усього села збирали пляшки з самогоном. А оден чоловік пожертвував збережену на випадок пляшку грузинського шампанського. Так і велося споконвіку в нашому народі, що на стіл гостеві виставлялось усе бережене у хаті про свято. І сей звичай наших людей завважив проникливий позір видатного письменника.

Тетяна Маккой у статті «Шоу для Стейнбека в сталінській Україні» ґрунтовно і виразно переповідає, коментує спостереження американського мандрівця у повоєнній Україні. Аж враження складається, ніби перечитуєш давній «Російський записник» Джона Стейнбека. І бажання манливе ізроджується перечитувати цю книгу ще й ще.

Зворушує доля світлини Роберта Капі, на якій ясніє українська жінка, в'язальниця снопів. Річ у тім, що видатний фотохудожник був угорського походження. І коли в Угорщині 2013 року відзначали 100-річчя від дня народження свого видатного співвітчизника, то випустили ювілейну поштову марку, на якій уміщено відбиток саме цієї світлини.

Ота давня мить у полі ізродила і такі зворушливі рядки Стейнбека:

«Капа крутився тут і там, фотографуючи, і вони поверталися до нього обличчям, усміхалися, і знов до роботи.

Ці люди працювали так тисячоліттями».

А розмисел мій нагортається, біжить. Й о тім також, чоґо не бачив Джон Стейнбек, чоґо йому не показали. Але про що він міґ знати. Адже і в Америці знали про повстанський рух в Україні. Й мистецькі роботи з цієї теми нашого видатного художника Ніла Хасевича, що перебував у криївці, показували, висвітлювали і на засіданнях ООН.

Моя старіюча пам'ять відкриває давні відбитки.

1947-ий рік. Батькові брати молодші Ляш (Ілля), Василь, Никон, сестра їхня Оксеня мешкали на хуторі Ріґ, на ґрунті, успадкованому від наділу нашому прапрадідові Міні від реформи 1861 року. Вони пішли за покликком серця – боронити рідну землю. Вони стали, були повстанцями.

І ось одного дня хтось новину сумну передав. Плакали Батько, плакали Мати. Що ж сталося, що скоїлось. Нема уже дядька Никона і тітки Оксені. Там у Розі вранці сьогодні таке учинилося.

Спершу криївка була умоцьована під коморою Василевої хати на паґорбі. Але непевне око завважило її. І це посіяло тривоґу. Вирішили умоцьувати криївку в іншому місці. Під ліском протяґом однієї глупої пізньоосінньої ночі нова криївка і була облаштована. Але недремне донощицьке око вислідило. Коли троє братів увійшли в захищене підземелля, а їхня сестра Оксена плужком переорала нивку, місце доокола, й уже заскороджувала його, щоби зайвого й сліду зовні не зосталося, то неочікувано, несподівано наґрянула акція. Енкаведисти. Й наперед до криївки поставили, виставили Оксеню. Брати спершу відстрілювались. І куля від брата випадково уцілила у сестру. Упала Оксеня. Затим в перестрілці загинув і наймолодший брат Батька Никон. Василя і Ляша ухопили живими. Уявити тільки, яких лютих катувань зазнали вони. Після катувань за два тижні упокоївся дядько Ляш. Василеві іще строк дали. Відправили у Караґанду, да невдовзі і він упокоївся.

І не сходитиме, не покладатиметься на моє мале серце таке зворушливе подивування, що ось дядьки Ляш, Василь і Никон вітаються, осміхаючись, зо мною за руку, як і з усіма дорослими. Й не погладить мене більше по голівці тітка Оксеня. Що відчуття її лагідної руки довго бринітиме у моїй сутності.

Про подальший життєвий путь дядин-удовиць й осиротілих моїх стринешніх то уявити тільки можна.

Отак із десяти душ насліддя нашого діда Романа за одним махом відійшло аж четверо.

Моя мала свідомість фіксувала тоді й інші подібні випадки. Як наприклад, оньо у сусідньому лісовому селі однієї ночі вирізали цілу велику родину. І діткам малим голови постинали. Ще й чутка доокруги розійшлася, рознеслася, пустив хтось, що це учинили бандерівці. І тільки у новітньому часі з'ясувалося, що то робота енкаведистів, які накинули на себе подобу бандерівців.

Про це явище спостережливі наші люди і тоді знали, догадувались. Як прийшов, повернувся із Уралу, із трудової совєцької армії син старого Гарячого, то увечері у хату завітали ніби свої хлопці. Усе розпитують Ілька, як там на Уралі, і чи нема у нього зайвої шинелі, або хочай би своєцьких погонів.

– А де вони у мене могли взятися. Я ж у трудовій армії був. Видавали тільки цивільну одіж...

Потому гостей частували вечерєю. Що Бог послав. А після вечері гутірка продовжувалася, тривала. Коли ж гості відійшли, то питається Ілько батька:

– А чо' ви, тату, увесь час мені оком моргали?

– Щоби ти не сказав, не ляпнув чогось лишнього. Бо то були не наші. Вони після вечері забулися перехреститися. Наші ніколи після їжі перехреститися не забувають.

І така от картина поклалась у мій позір тієї осені. День похмурий. Ми сидимо за чорними партами у маленькій сільській школі.

Раптом крізь вікна донеслися плачі, голосіння. Ми кинулися до вікон. Оддалік на майдані коло церкви стояло багато підвід, упакованих різними клумаками. Коло возів стояли люди, старші, молодші. Здебільшого жінки. Котрі на руках тримали малих дітей. Витирали сльози. Людей вивозили до Сибіру.

– Діти! Не дивіться у вікно, – сказала учителька.

А сама дивиться.

Звісно, не в розкошах проминало наше повоєнне проіснування. Та усі хуторяни тримались унаслідуюваної звичаєвості. Життя було простим і невибагливим. Один до одного у святкові дні ходили на посиденьки. І яких тільки речей не начулося моє мале вухо на таких посиденьках у нашій хаті. А яких тільки пісень не увіходило у мій слух на пізньоосінніх і зимових вечорницях, коли сестри і сусідські дівчата сиділи за гребенями і снували на веретено тонку льонову нитку. У хату ізнадвору з клубком прохолоди заходили, увіходили парубки. Отоді й починалося закивоване. Жарті і пісні.

Усі люди у нас тоді були перейняті, об'єднані чуттям спільного співпереживання. Горе чи радість однієї особини увіходили невидимо в серце кожного. Але найвиразніше це відчувалося у родинному колі. Як оньо люто катували енкаведисти нашого старшого брата Миколу, а й Мати, Батько і усі хатні тим горем перейняті були. Або як те саме, як схопили, забрали на війну нашого малолітнього Сашу, у бійню кинули. І надійшла вістка про його поранення, то так само на усіх зійшло переживання. І те чуття й мені передавалось. Якось несли мене Мати за своїми плечима у село із хутора. А я усе зідхаю і зідхаю. Мати й питаються:

– А чо' ти, Гандрійку, так тяжко зітхаєш?

Я ж відповідаю:

– Лучче би сто більшовиків убили, а наш Саша вернувся...

А коли арештували нашого стринешного брата Стаська, то Мати наші аж до обласного міста возили йому передачу. Співпереживання відчутно бриніло, пульсувало тоді у людських серцях.

У тріскучий сухий мороз, у дорогу до школи я обмотував густо ноги волосінню (довгою сухою осокою), міцно оберчував доброю Материною онучею і узував Батьком доладно сплетені із в'язового лика постолі. Тріщи – не тріщі, а ногам моїм тепло.

Були іще дрепи. Замість підошви філігранно вимайструвана дерев'яна колодка, а доокола неї щільно умоцьований верх зі старого ременю. Унизу до колодки ми прибивали проволоку, і дрепи одночасно слугували нам і ковзанами. Се взуття виготовляв хутірський швець Гандрій Манчжурія. Він був забраний у совєцьку армію, переходив Манчжурію, увесь час про той перехід оповідав, то й прозвали його Манчжурією.

З малолітства не призвичаювалися ми до солодоців і лакоминок, але хліб насушний у нас тоді майже не вибував. Хіба у Петрівку на кілька тижнів до нових затверділих колосків увіходило безхліб'я. І то у нашу родину воно заглядало рідко. Іще недавно уже покійна тепер старша сестра ізгадувала. Що як пійдуть жінки по чорниці у ліс, а ні в кого хліба нема на обід, то й скажуть тоді: «Хліб може бути хіба у Ярини». Тобто у нашої Матері. І Мати уділять по скибочці кожній.

Але співчуття ізроджувалося у моїм малім серці до калуженців. Калуженці – це прибутні люди, які товпами переходили тоді наш край. Вони були зовсім голодні. Обірвані. Подерті кальоші на їхніх ногах позв'язувані шнурками і дротами. Як запитували Мати «Одкуля ви?», то вони відповідали:

– Калужскія ми. Толькі в калхоз, родненькіе, не приставайте. А то по міру пойдьоте, как ми...

У нас усіх цих приходьків називали калуженцями. Хоч були зголоджені і з Брянської області, й зі східної України. Випадали дні, що двері за ними не зачинялися. Одне відійде, друге заходить. І кожному треба щось дати. Тому картоплину, другому – крайчик хліба. Майже кожної ночі у нас на хуторі ці приходьки і ночували. Інколи аж чотири душі. У холодну пору то на глиняній долівці для них розстеляли соломку, а за теплої пори то і в клуні ночували.

Котрі приходьки із Калужської і Брянської областей, то нічого із собою не привозили. Зголоджені зі східних областей України декотрі привозили матерію і обмінювали її на хліб. Інші наймалися до хазяїв у поміч. Були навіть і майстровиті люди. Кравці, шевці, наприклад. Що нашим хуторянам навіть і кожухи шили. А коли згоріла у Кориті Гарасимова хата, і він притулювся до брата Йвана на наш хутір нову оселю зводити, то дерев'яну хату йому ставили також майстри-приходьки. Один майстер привіз із собою гарненьку дівчинку Валентину. Я задивлявся віддалеки на неї, але підступитись ближче не насмлювався.

А уславлений на усі хутори конолюб Матвійко і за дружину собі узяв білоруску Ніну Нужну, що рятувалася від голоду зі своєю дівчинкою Марусею. Тут вони і звікували. Але до останніх своїх днів Ніна Нужна розмовляла тільки білоруською мовою. І це для нашого хутора звучало так дивно.

Якось літнього дня наші Мати повернулися надвечір із села. Да й зі зворушливим співчуттям переповідали, малювали картину, яку забачили вони над Рікою у дорозі на Старину до баби Лександри. Над стежкою якісь калуженці розклали вогнище і у черепку варили жаби. Але раптом відкрилося небо, почалась злива. Коли випогодилося, і Мати поверталися тією ж стежкою на хутір додому, то черепок був уже перевернутий. Й доокола серед затверділого попелу

валялися недоварені жаби. Чомусь для Матері, а й для мене їсти жаб вважалося поза межами усілякової нужденності. Ми тоді іще не знали, що для французів жаби були он яким делікатесом.

Щоправда, калуженці, як і усі люди, бували не однакові, різні.

Пригадую. Пізньоосінній вітряний похмурий день. Я іду у сусіднє село із хутора до школи. Й у хустинці несучу обід учительці. Горщик пшоняної каші, пляшку молока, окраєць хліба. Що Мати наріхтували. Учителі у нас тоді були зі східної України. Вони також потерпали від голоду. І учні по черзі приносили їм обід.

Ось уже зі стежки на дорогу вийшов. Наближаюся до села. І раптом із рова вийшло троє. Дві жінки і один чоловік.

– Куди ідеш? – питають.

– До школи, – кажу.

– А що несеш?

– Обід учительці, – не втаюю.

– Віддай нам! – наказують.

Да й забрали хустинку з усім її вмістом. Понесли у рів.

Я у плач. І зрушити з місця уже несила.

Через кілька хвилин виносять із рова, повертають мені хустинку із порожнім горнятком і порожньою пляшкою.

У клас я уступив, коли уже почався урок. Да й розридався:

– Я узавтра обід принесу. Мати іще наріхтують.

Вчителька заспокоююче гладить своєю рукою мене по голові:

– Не плач. Тим людям також треба. Твоя черга виконана...

А покійна добра сусідка Мар'я мені і таку історію переповідала.

Як однієї літньої ночі до них у хлів на вишки, на сіно попросився переночувати один не старий іще калуженець. Аж

то посеред ночі хазяї у хаті почули дзвінкий посвист. Раз, іще раз. Один за одним зати́м. До шибки вікна Мар'я з Іваном притулилися. Направду посвисти відлунують із вишок хліва. Здогад ураз ушвидчено запульсував. Це ж калуженець свою братію скликає, щоб з хазяями наругу учинить. А то і розходувать. Коротка літня ніч аж надто довгою виявилася. Уже не до сну було. Тільки як сутінкове розвидняння ясніючою світлістю входило у хату, заспокоєння покладалось на стри-вожені серця.

Коли ж ранок процвітав усіма своїми барвами, зійшов із вишок, прочумлюючись, і калуженець.

– А чо' то ти, шлеку, посеред ночі так свистав? – Мар'я до нього з нальоту.

– Бо вовк у хлів лапами дерся. І я його відлякував, – відказав, роз'яснив калуженець.

Подивилися вони. А й справді з тильного боку чимала нора вирита. А там за стіною у хліві стояла молоденька теличка.

Мар'я заходилася готувати сніданок, і калуженець сидів за столом, як шанований доброзичливець.

А от ця дія снувалася, розгорталася уже зимової пори. Крізь малі вікна зі світа через сивіючі злежані сніги увіходив світовий сум і синіми тінями загусав по вуглах хати. У хаті тоді були тільки Мати і я. Раптом у дворі прогупотіло, рипнули й одчинилися двері, у хату увійшов високорослий прошак. Да й із нальоту до нас:

– Вас всех надо расстреливать, потому што вы бендеровцы...

Я знітився.

– Откуля ви будете? – запитали спокійно Мати.

– Из Запорожья... – станула грізна відповідь.

– Ви людина голодна, і я вам дам скибку хліба. Але ви не повинні таке казати, – зі спокою наче не виходять наші Мати.

А на мене перестрашіння зійшло.

Прошак хліб бере, прямує до дверей. Але із порога обертається і каже те саме:

– А все равно вас всех нада расстреливать, потому што вы бендеровцы...

Ізгадалось, написалось. А розмисел і о тім побіг, заструменів. Що це ж брати, сини, може, й чоловіки оцих нужденних, голодних прошаків, як енкаведисти, виловлювали, катували й убивали наших повстанців, вивозили нас до Сибіру. Але повстанці їх не чіпали. Бо це були люди голодні. То тільки фальчива пропаганда об однім трубадурила. Які наші повстанці усі нелюди були. Що катують і убивають усіх без винятку. Насправді це було не так. І давній відбиток у моїй старіючій пам'яті – переконливий на те доказ і свідчення.

І пам'ять серця котрих уцілілих калуженців й через десятиліття про те нагадує.

Ця подія сталася, дія відбувалася у місті Калінінграді (Східна Прусія). Восени, у жовтні 1991 року. Я увійшов ув міський автобус і уже усівся там. Автобус стояв, вичікував час свого відправлення. Випадком водій запитав, ізвідки я. Я відповів, як є. Із Рівненської області. Водій аж заносився:

– Да там все бендеровцы. Все бандиты. Вас всех расстреливать надо...

Я знітився. Але тут із сидіння моментально схоплюється літня жінка і торбинкою лупцює водія по голові:

– Ах, ты, стервец, ах, наглец. Зачем обижаешь честной народ...

Уміст торбинки – яблука, сливи, пряники і таке інше – усе повилітало долі.

Я вийшов із автобуса. Вийшла й моя заступниця. Із пагорба ми разом зійшли у видолинок. Усілися на лавочці біля могили Іммануїла Канта. І жінка розповіла мені.

Що родом вона з Брянщини. Малолітньою разом із матір'ю 1947 року, рятуючись од голоду, вони прибули, прибилися у Західну Україну. Спочутливі хазяї біля Дубно узяли її за пастушку. Й наперед видали матері пуд гречки.

Мати повезла пожиточне на Брянщину рятувати братика і сестричку. А вона літувала у добрих хазяїв. Мати іще приїжджала за пожиточним, і хазяї не відмовляли. Отак врятувалась їхня ціла родина.

Се, звісно, що та реальність, яка входила у моє око і у моє мале серце, не входила у 1947 році в позір Джона Стейнбека, не показували її американському гостеві. Хоча про те він міг і знати, і здогадуватись. Але здогад той не увійшов у «Російський записник». Проникливий позір і чутливе серце видатного письменника і в зорганізованому сталінським режимом шоу завважували зблиски симпатії, яку випромінював наш край, а в характері українців митець вловлював безнастанне пульсування сили життєутвердження і життєтворчості.

Та хіба не щось подібне відбивалося у моїй малій сутності під ту пору на хуторі серед поліських пуц. Поза усіма втратами, переслідуваннями та незгодами повсякчас безнастанно бриніла, пульсувала надія. Що ось минуть холодні тріскучі морози, сонце піде горою, повіє полуденний вітер («повіяв вітер степовий»), і сподівання на весну наблизяться. А коли вже зійдуть з доколу ноздрюваті злежані сніги, побіжать струмками і Річкою весняні води, у дворі розпросторяться п'янкі пахощі викинутого із хліва гною, а у полі запахне ріллею, і теплою стежкою я бігатиму босоніж до школи, вона ж не тільки на город співає, із піднебесся жайворонок безкінечну пісню виводить, а куди би ти не йшов, – о, це вже розкіш для твого серця несказанна.

Як бувало. Перед Великоднем пошлють мене Мати із відром на згірок проти Гарасимової хати білого піску набрати. А я стану. Да й із пагорба усі хутірські хати докоला роззираю. Вони ж ясно побілені крізь чорне гілля садів, що зеленого очікують, до мене осміхаються. Стою. Милуюся. Про пісок забув. Благість невимовна зійшла і поклалась на моє серце. Дивина несказанна.

А як зазеленіють, заколосяться, заквітують потому доокола жита, й пилок над ними струменітиме преливами тоненької намітки, що її барву твій позір заледве і вловлює. Та як навпроти клуні до Болітця різнокольорово зацвіте наш город, і пчоли тонко, а джмелі поважно загудуть над ним – це уже буде радість літня.

А свято. Недільний ранок. Коли світ барвний увесь застигає у щедротах ясного Сонця. Душу зворушує, злагіднює не тільки благісне празникове переживання, а і саме очікування свята напередодні. Кожної суботи, а й перед кожним роковим святом Мати чи сестра підмазували, білили у хаті на припічку й доокола печі. Долівку у хаті вимазували жовтою глиною. Вона випромінювала незрівнянні пахощі. Перед великим роковим святом то білили хату усередині й ізнадвору. Доокола хати призьба була висипана жовтим пісочком ізверху. Із неї дивилися на світ висаджені квіти. Перед кожним святковим днем і я мав роботу. Віником замітати гладенько втоптаного двора. Мені здавалося, що і худоба наша, і гуси, й кури завважували мій труд. І переходили заметеного двора обережненько, щоби не насмітити, й сліду свого не позоставити.

Цікаво мені було спостерігати, як переживання свята кожною особоною едало, гуртувало людей. А й слово, а й пісня також об'єднували нас. Люди співали тоді і за працею у будень, і у свято. Лунали пісні сумні, але дзвеніли і пісні веселі. Співали дорослі, співали старі, співали й малі, діти. То тільки я не співав, бо голосу свого соромився. Але я любив слухати, як співають інші люди.

У празникові дні то з одного, то з другого хутірського двора долинала гра гармонії. То збиралася забава. І я ішов на поклик забави. Притулявся десь ізбоку. Й наслуховував чарівні мелодії. А й спостерігав, як дівчата і навіть підлітки парами ішли в танок. Дивно так. Звучить мелодія, а й ноги її слухаються.

Часто увечері у нас за хатою над Річкою коло вільх збиралися дівчата і хлопці. Співали. Я також ставав десь не-подалик і слухав. Співали пісні різні, а й стрілецькі, повстанські також. Ізгадую: «Там вітер колише зелену діброву», «Очерет мені був за колиску...», «Я сьогодні від вас від'їжджаю. Боронити ріднесенький край. Може, вернусь, а може, загину. Ти, дівчино, про мене згадай», «У неділю вранці, ще сонце не сходить, Шугай молоденький по долині ходить». Співали уголос, але ніби й украдьки. Якби більшовики той спів зачули, то усіх співунів до арешту повели б. Та пісня із людського голосу і страх розвіює. Її, як і думки, не спинити.

Аж то котрогось такого літнього вечора за Річкою, за кущами а ніби щось заманячило. Пісня ураз обірвалася. Голоси однастайні умовкли. Може, привиділось. А ні. Людська подоба. І рухається наче. Невже більшовик. Висліджує. Хлопці за хату відійшли. Дівчата не розходяться. До кладки людська подоба простує. Із чемойданом. Наближається. Господи! Та це ж Петро Ковалишин. Його німці на роботи у Німеччину забрали іще підлітком. Звідомлення потому до Ковалихи надійшло. Що совети його у бій на передову кинули. І був поранений. Але живий зостався. У совецькій армії іще службу ніс.

Усі до гурту ізнов зійшлися. Петра кільцем обступили.

– Ну ж, розкажуй, Петре, як там тобі в Німечції було, і на фронті як?

– А що казать. – Петро на чемойданові присів. – Ось уявіть собі. Ось долина. Ми у долині залягли. А із пагорба на нас прямісінько танки із хрестами сунуть...

Давно нема на світі Ковалишиного Петра. Й дівчата, і парубки усі оті також зі світа цього відійшли. А мить ота свій відбиток у пам'яті зоставила. Що й по сей день він не зітерся.

Гай-гай, рівно сімдесят років минуло ізвідтоді. Мало це чи багато. Як для котрих зіставлень. Але розмисел мій і о тім

нагортається, біжить. Як усевладний час походив, потоптався по ландшафтові нашого краю, не тільки по людських лицах, а й невидимо по людських душах. Тільки поодинокі хати позосталися, біліють іще на наших колись цвітучих хуторах. Як сироти, ік землі попріпадали. І пишні садки доокола не зеленіють, не звеселяють їх. Повикорчовувані. Але о тім можна було здогадуватись і у початку збільшовиченої ери. Більшовицький наступ на хутори пульсував заковано завжди.

Але і у селі колишня біла оселя вигулькне тільки там-там, як випадає пройти чи проїхати сільською улицею. Тільки й ізгадується. Як із Матір'ю колись ми ішли на Старину до баби Лександри. І мій позір подивування немале покладав на серце. Що і у селі усі хати так само біленькі, як і у нас на хуторі. І з призьби квіточки посміхаються. І плотики у біле помальовані. Й штахети де-де ясністю сіяють.

Нема тепера того. Натомісць червоно цегляні і ковані чорно желізні загорожі і ворота повстали. Й доми усе похмурі. Поверхи угору подались. Відособленість і агресію випромінюють. Одне на одного дивиться. Ще й наввипередки одне перед одним випендрюється. У кілька поверхів доми на наших сільських улицах усе заробітчани зводять, вимуровують. Вони у Московії, куди невтримно і у час війни їздять багачам хороми зводить, вимуровувать, подібних архітектурних взірців надивились. І собі мавпують. А найменшого нагадування про українську традиційну хату в таких оселях нема.

Коли я одному такому заробітчанові зауваження висловив, чи подобає у тил загарбника і убивці доброохотно їхати і помагать доми зводить, коли наші молоді люди на сході України щодня гинуть, то він аж обурился:

– А мені шо. Мені аби гроші. То дайте ви мені гроші. А вони дають. Ще й добре до мене ставляться. Бо я мовчу, коли вони на Україну щось там зле кажуть. Оньо один із наших

висловився був: «А чо' ви проти нас воюєте!», так його скоро і розходили. Не знайшли, де і подівся. І кісточок не зібрали. Я мовчу...

Коли заробітчанин із Московії чи й гинших царств у село повертається, то він уже на усіх гречкосіїв спогорда, ніби з висоти дивиться. Й безпомічному самотньому інвалідові до нього за найменшою поміччю, кілька телешів дров перерубати, наприклад, ліпше не підступатися. Він і оплатою своєю погордує. Йому уже чужа оплата у стократ миліша.

А що казати. У нових віяннях і у нових поколіннях а геть зневажена традиційна українська хата. У похмурі сучасні споруди навіть окремі елементи од неї не увійшли. Як іззовні, так і усередині, в інтер'єрі.

Заробітчани приклад подають. За ними й інші селяни тягнуться.

Бездітний далекий родак у літах уже зі своєю дружиною тільки удвох мешкають в одноповерхівці на чотири кімнати. Яюсь я запитав його матір:

– Чи ви своєму Митрові також двоповерхівку ставитимете, зводитимете?

– Аякже, – одразу відповіла вона. – Але зараз усе таке дороге.

І рідко ходять одне до одного. І слово «посиденьки» випало з ужитку. І не збираються хлопці й дівчата до гурту співати пісень, як колись бувало. Вони тепера в рестораціях увечері сидять. А потому бійки учиняють. То з одного, то з другого села новина донесеться. Що у час бійки біля ресторації чи клубу котрогось небораку усмерть забили.

І слово «забава», як ми його уявляли по світовій війні, також з ужитку випало. І про весілля українське традиційне також треба уявляти. Чи про барвистість із книжок вичитувати. Його уже й по хатах та по дворах ніби й не справляють. А тільки в рестораціях.

А що казать. Страчає наш край булу ясну властивість випромінювати симпатію для світу. Подумалось. Чи тепера зголодженому приходькові кусень хліба у нас подали б. Як оньо родаки ближчі, а й родаки дальші од немічного старця відмовилися, відказалися. Тільки через те, що він думку висловив про помісну українську православну церкву в Україні, про молитву своєю мовою. Так твердо вони стоять за церкву московську в Україні.

Іще розмисел побіг. Уявімо. А чи Джон Стейнбек, забачивши нашу теперішню реальність, з тією ж приязню сприйняв би наш край і наших людей, як це проникливо забачив він і крізь сталінське шоу.

Подумаймо про те.

Література чи клоунада

А що казати. Офіційна література соціалістичного реалізму за совєцького режиму – це була література фальші і відповідно література низької художньої якості. Література у певних рамках, література зашорена. Зрідка щось справжнє прохопиться, засвітиться. Так на нього одразу і нападуть, затюкають. Як на вірш Володимира Сосюри «Любіть Україну».

Література життєвої і мистецької правди була під забороною. І творців її очікували люті катування, розстріли чи концетраційні табори. Це сотні і сотні вирізюваних талантів, уславлених імен.

Але і в ті похмурі лихі часи вибірково нашу літературну класику видавали. Щоправда, неповно і цензуровано. У томах виходили твори Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської, Степана Васильченка. Це були невибагливі, просто оформлені книги. Але випромінювали манливість, кликали до себе і заохочували до читання.

Зі старіючої пам'яті не раз повстає, зринає картина. Сонячний літній день. Я пасу худобу, товар на Наталії. І читаю Михайла Коцюбинського. «Дорогою ціною», «Фата моргана», «Тіні забутих предків», «Intermezzo». Усе таке дивне, незвичне і чарівне. У павзах озираюсь доокруги. Зіставляю описи природи із картинами світу, що мене оточує. І не знаходжу відповідності. У книзі ніби усе яскравіше і чарівніше. Святкове, а доокола у нас буденне. «Ах, це десь там в інших розкішніших краях, але не у нашій низинній убогій закутку...», – снується у голові моє куце висновування. Це далеко потому розшифруватиму я, що у тім моменті у свідомість мою входили і перепліталися дві стихії, дві дивини, які і супроводжуватимуть мене крізь ціле життя. Це дивина довоколишнього світу і дивина мистецької штуки.

Пригадую. Я тоді уже закінчував сьомий клас. А тієї весни минало сорок років від дня смерті Михайла Коцюбинського. І наша вчителька української мови і літератури Ніна Петрівна з цієї нагоди вирішила організувати ніби вечір вшанування пам'яті нашого класика. А мені доручила сказати слово про письменника. Зібралися усі учителі і школярі. Я переборов у собі несмілість і почав розповідати, як я на пасовиську читав Михайла Коцюбинського, і яку дію на мою душу випромінювали знамениті твори. Я за пам'яттю, а пам'ять моя тоді ще ясна, не поруйнована була, цілі уривки із творів письменника цитував. І слова Меланчині «Пішли літа марно з світа, як лист за водою». І яскравість з «Intermezzo»: «Он зірвався один яскравий згук, упав межі жита і процвів червоним куколем». Й іще й іще. Не тримає усього тепер старіюча поруйнована пам'ять. Усі, учителі, і школярі слухали причаєно, із подивуванням. Бо це не входило у шкільну програму, але звучало поза її межами. Ніна Петрівна укінці сказала:

– Отак, дітки, учіться, щоби і ваші літа не пішли марно зі світа, як лист за водою...

Ах, дорога світлої пам'яті вчителько, та же і мої літа скоро підуть марно зі світа, як лист за водою. Але тільки як кара за мою схильність до науки. Ізнов. Журяться, тужать сини України, що так марно минають літа.

Звісно, учителі для позакласного читання тоді рекомендували мені книги «Далеко від Москви» В. Ажаєва, «Кавалер золотої зірки» С. Бабаєвського й інші із цього ряду. Я і те читав, але ці писання не діяли на мою душу так, як твори Михайла Коцюбинського. І думка моя схиялась до того, що це мій куций розсудок не спроможний іще досягнути тієї високої премудрості рекомендованих книг.

У свої студентські літа у затишній читальні Львівської бібліотеки імені Василя Стефаника я із зачудуванням перечитував прозу Івана Буніна. А коли прибився до Київа, то в залі Академічної бібліотеки довгі пізньоосінні вечори просиджував над дореволюційним виданням Кнута Гамсуна. Тут позір мій манливо поклався і на сторінки «Будденброків» і «Доктора Фаустуса» Томаса Манна. І упевненість утверджувалася, що природа художньої творчості – у замірах Творця. Що твори мистецтва покликані злагіднювати, вдосконалювати людську душу і світ. У похмурі часи гоніння крізь глушіння я інколи на самотнім хуторі ловив правдиве художнє слово «із того берега».

Уже у новітнім часі відкрилися, засяяли Улас Самчук, Валеріян Підмогильний, і багато, багато інших із розстріляних, закатованих і замовчуваних.

Розкутішою стала людська думка, вільніше дихання, і здавалося, що література посяде у суспільному житті он яке вагоме місце. Але що ж сталося насправді. Висока мистецька штука ураз знецінилась, втратила свого читача. І навіть вирізнявана класична художність не може достукатися до серця сучасної людини.

Схоже, що літературний процес змінив свої виміри. Але яким чином. Ті, що стояли на позиціях соцреалізму, і біля керма Спільки, в одночасся засвоїли нову риторику, аж ніби зінакшились, в одночасся стали демократами, пішли в демократи і дипломати, але керма від літератури не випускали.

А тут нове покоління де й узялося, гряде. Сі молодики наввипередки ніби увігналися у літературний процес. Але, схоже, вони не так любили літературу у собі, як себе у літературі. І окрім себе, вони у літературі нікого не визнавали. Ані класиків, ані сучасників. Хоч, може, й читали вони їх. Он оден із таких то навіть став утискувати твори наших

клясиків у малу книжечку. Конспект ізробив. А ніби для зручності читачеві. Мовляв, так на заході уже давно роблять. Щоправда, потому сей літерат на холодоярську тематику переметнувся. Аяк. Вони й упівську тематику обходжують. Вони і про клясиків наших пишуть. Та річ не в тім, про що писати, а питання – як писати. Для них звичним стає топтатись по наших видатних. Яюсь на вітрині однієї книгарні забачив я книжку із портретом Михайла Коцюбинського на обкладинці. І назва книжки «Безумці». А що тут говорити.

Не сприймають часто сі новітні письменники і нашої літератури із-за ґрат. Пригадую. Як один дебелий молодик пародіював популярні рядки поета-політкаторжанина.

У писання, публічну гутірку і лексику новітніх письменників густо входили слова замашні лайливі. Яюсь років п'ятнадцять тому я був присутній на одній прес-конференції. Приїхали молодики зі Львова. У президії сиділи молоді хлопці й дівчата. Сміялися, реготали і на всю витяжку видавали із себе слова лайливі і вульгарні. Я не стримався і попросив слова.

– Молоде побратимство! Чи не здається вам, що за вашою спиною стоять Тарас Шевченко, Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Гете, Томас Манн і багато інших з цього ряду. І вони все чують...

Хлопці і дівчата засміялися іще голосніше, розгонистіше і продовжували свою гутірку усе тими ж словами.

Колись один розсудливий уже покійний чоловік, оглядаючи поточний літературний процес, сказав був: «А вони на цьому далеко не поїдуть. Хіба, хіба, то, може література такою стане...».

Минає час. Не хотілося б, але, схоже, що на правду тиражування згадуваних книжок у тім прямуюванні рухається. Декотрі із колишніх письменників уже зійшли з кололітературної

орбіти, політологами й іншими функціонерами поставали. Інші ж отакі свої писання й у світ широкий проштовхують. Ніби і нема у нас чогось виразнішого, яскравішого, достойнішого. Такі бідні ми.

Хтось розказував мені. Як один діаспорний благодійник, наївну надію у наше молоде покоління покладаючи, відібрав групу з тих, що починали вірші писати, і за власний кошт влаштував для них місячну прогулянку по Канаді. Мало-ймовірно, що хтось із них засвітився в царині художньої справжності. Але одна дівка із тих ніби он які афери у літератури й поза літературою вичворяє.

Про іншу дівку до могого слуху бувальщини дійшли. У свої студентські літа, розповідав хтось, вона «під монашку косила». А затим співала у церковному хорі і ніби була регентом хору у церкві Московського патріархату.

Якось дівка принесла і вірші одному редакторові. А спочутливий редактор відредагував. І вийшла, засвітилася маленька книжечка. Дівка стала із нею по всіх усюдах носитись. Згодом видала ще декілька. І пробила собі шлях до «зірок», підступилась до вищих чинів. До всіх, від кого можна мати сприяння, і щоби її ім'я світилося. Кажуть, чиновниця дуже високого рівня сказала про неї: «Це наша восходящая звезда». Й ніби сама про себе вона промовила, що уже подолала всеукраїнський рівень, і виходить на рівень світовий.

Однодумці надіслали мені рекламний листочок, де на кількох сторінках розповідається про висхідну «зірку». Тут уміщено вісім кольорових світлин, на яких дівка фігурує в різних позах. Про рівень публікації і рівень культури дівки свідчать ось ці рядки:

«Взагалі ж поетка вважає, що в сучасному суспільстві мають право на існування не тільки речі класичні, але й неостиль має посісти свою достойну нішу.

Крім того, незвичайний формат книги, де нумерація сторінок починається з кінця, а зміст розміщено на початку...». І це сама авторка пояснює суто практичними мотивами. «Мовляв, за її спостереженнями, з десятка людей, в яких авторка цікавилася, майже всі сказали, що починають читати книги ззаду наперед. Тож для сучасного читача поезії це доволі актуальний підхід».

Звісно, за В. Маяковським, поезія – це завжди «езда в незнаемое». Але щось виростає на основі чогось. І з нічого не з'являється щось. Якщо нема поезії, то при чім тут «неостиль».

Читаємо далі: «...ця книжка певною мірою відкриває нову епоху в сучасному літературному житті... Вона є своєрідною рекламою, банером... І її не соромно представити будь-де у світі».

Про рівень культури авторки свідчить і її зізнання, що вона розривається між двома світами – десь на межі літератури і суспільства, сподіваючись, що колись вони таки порозуміються. Важко второпати і допетрати, про що ідеться і що має на увазі діва.

Або ж іще. Як презентувала ця діва свій «неостиль» у столиці. Місцева адміністрація для поїздки кошти виділила. А діва і розмірковує, чим би то здивувати столичну публіку. І приїхала на презентацію в колоритному образі «поліщучки» – у чорно-червоному вишиваному «мішку», пов'язавши голову хустиною.

«Ну, думаю, якимись літературними фішечками я ту публіку аж ніяк не здивую, тут он і І. Д. сидить, а це авангардист ще той... Якусь еротичну лірику читати...».

Справді. То при чому тут література і «неостиль». Це ж елементарна клоунада. І її спостерігали, мабуть, вітаючи, і керманічі від літератури, академіки. Котрі і героїзовані уже,

а котрі іще тільки очікують героїзації. Принаймні поряд із дівою вони станули на світлинах у пресі.

Реклама є реклама. Піар є піар. Але подумаймо, яку шкоду, коли ідеться про виховання молоді, наносить отаке шумовиння. Ті, що далекі від осягання художньої справжності, і захоплюються отаким «неостилем». А десь то, у глибині української душі, і пульсує мистецька справжність. Але вона не може пробитись крізь отаке шумовиння. Її керманічі не підтримують її. А навіщо. Адже вирізнявана правдива художня справжність може зрушити їхній «п'єдестал на олімпі». А перед шумовинням їм комфортно. Шумовиння, як піна, завжди переходить і зникає. Справжність зостається, і витісняє фальш.

Розмисел і о тім біжить. Чи не впливає з усіх боків підтримувана схема із замірів повсюдної поруйнації, в першу чергу коли ідеться про нашу душу і нашу культуру.

грудень 2016 р. – лютий 2018 р.

Протистояння чи окупація

Се від початку 90-х років минулого століття московська церква в Україні не так сприяла наведенню, наверненню людської душі до спасіння, до Христових істин, як своїм виключно антиукраїнським спрямуванням, розбрат поміж нашими людьми сіяла, віддаляючи їх од високих Господніх істин, на манівці зводячи.

Ізгадую. Як тоді серед наших поселян гасло розгулювало «Господь не приймає молитви українською мовою». А й тепера розгулює. Недавно одна ревна прихожанка московської церкви сказала, прорекла: «Хто говорить українською мовою – сатані служить». А що казать. Ніби й не існувало настанов Апостола Павла. Що молитися треба своєю мовою:

«14. Бо коли я молюся чужою мовою, то молитесь дух мій, а мій розум без плоду!

15. Ну, то що ж? Буду молитися духом, і буду молитися й розумом, співатиму духом, і співатиму й розумом». (Перше послання Св. Ап. Павла до коринтян. Глава 14, вірші 14, 15)».

Як правило, в останні десятиліття за сприяння влади скрізь розбудовували московські церкви. По селах, по містах, у лікарнях, у парках, біля музеїв навіть. А скрізь. І людей до них укоськували. «Чого ходить до української церкви далеко, як оньо московська близько», «А яка різниця. Бог один», І люди наші покірно спрямовувались до московських церков. З амвона, може, це там й не виголошували, але настанови антиукраїнські у мізки прихожан яким то трибом вставляли. Що московити, білоруси, українці – це народ один, різниці нема. Це народ дружній, і спаяність його непохитна на віки.

Антиукраїнське протистояння московської церкви у нас відверто посилилось, запульсувало у початках російсько-української війни. А найменший натяк на вбивчі і загарбницькі дії агресора викликає шалений спротив. Ізнов ізгадалася ота близька сільська родичка, ревна прихильниця і

захисниця тільки московської православної церкви в Україні. Як навесні 2014 року сказав я був їй: «Війна почалася. Агресор напав на нас. Людей убивають». Вона тицьнула пальцем мені у груди і вигукнула: «Ви – агресор! Ви – фашист!». Хвилини п'ять стояла наді мною і все вигукувала: «Фашист! Фашист!». Так, за її розумінням, я кривно образив убивцю, назвавши його «агресором».

Звідтоді, ось уже майже чотири роки ні вона, ні її двоє дорослих синів не спілкуються зо мною. Як із відступником, еретиком.

Благословенні Старокиївські пагорби. І найсвітліший із них отут. Де фундамент Десятинної церкви князя Володимира. Початки Київа і початки християнства в Україні. Серце Київа і серце України. Ось навпроти і схил, на який зійшов Апостол Андрій Первозваний і благословив ці пагорби. І напис на камені нагадує, що ізвідси є і пішла земля руська, українська. Енергетичне місце. Як засвідчують спостережливіці. Заповідна зона.

І от у місці благословеннім отім понад десять років тому, а точніше 2006 року, глибокій темній ночі служителі московської церкви поблизу Національного музею історії України установили шатро, нагадуючи, що тут буде їхній монастир. Кажуть, колишній заступник директора Музею дозволив їм.

Шатро розросталося, видовжувалося. Спершу на дерев'янім фундаменті, а затим і на кам'янім умоцнювалося. У час керунку Януковича під наглядом міліції сюди завезли і установили на схилі пагорба вагончики. На службу до московської каплички почали з'їжджати на дорогах іномарках олігархи. Самий Арбузов, кажуть, приїжджав зі свитою сюди. Може, і Янукович також. Та річ, звісно, не в молитві. Якою би не була їхня молитва, а про дії їхні увесь світ знає. Річ не в молитві. А річ у тім, щоби цей благословенний пагорб од Москви не одійшов. А хіба не так і усі

московські імперські заміри у світі втілюються. Спершу висадити десант. Дай захопити трошки. А вже потому іде наступ. І звільнитися од них – це проблема важка. Претензія ніби узаконюється. Хоча ізбоку агресивно наступальний чин видимий. Од віри й істинної церкви Христової чи є щось тут. Це тільки ритуал, а ціль переслідується підступна упливу на людську душу, щоби схилити її до «русского мира». Заміри їхні нам не відомі.

У час Майдану я бачив, як на пагорбі біля цієї шатристої каплички збиралися тітушки (кілька десятків дужих молодиків). Мабуть, благословення на розбій одержували.

Крізь гучномовці служба голосно виводиться в доокіл. У час російсько-української війни я випадком чув, як крізь нерозбірливе усе вирізнявалось «российские», «российские». Здогад побіг. Чи ж не молитва це за війська російські.

Замір їхній снувався на місці Десятинної церкви свою московську умістити, умоцнювати. Тут вони і з хоругвами уже ходили. Але коли минулого літа генеральний ремонт пагорба учинили, фундамент первісної Десятинної церкви повстав, то і сподівання угорі носилося, що шатристу каплицю ізвідси приберуть.

Аж ні. Її тільки доокола упорядкували. І зараз музейні служби прибирають доокола. Пастирі московської каплички тут походжають упевнено, як хазяї цього благословенного пагорба. Тут що не день збільшується, помножується охоронців і наглядачів.

Якось під час митрополичої відправи я був поспитав одного прихожанина:

– Адже тут начатки Київа і християнства в Україні, а чому московська церква і тут засновується?

Він відповів виключно:

– Испокон веков это была, есть и будет земля русская (вважай – московська. – А. К.). А вашей Украине всего двадцать четыре года. Понял. Прочитай, што на камне написано.

А що тут говорить. Слів нема. А й без слів усе ясно.

Й між Національним музеєм історії України і московським монастирем тут протистояння запульсувало. Я сам якось бачив щільно умоцьований на стовпі біля музею напис «Дворец царя Лиходея». Це узимку якось. Здогад мимовільно побіг, що це робота супротивної сторони. Я своїми руками зірвав того написа. Поки що буде.

І про інше здогад біжить. Чия то може бути робота. Щодо фундаменту Десятинної церкви. Там-там хтось цеглини виважує. А де вітвар був, дві таблички гарно умоцьовані. Дак край одної уже одбитий, і з усіх боків понадкушувано. Звісно, що ломиком. А на місці вітваря стійбище для бродячих собак заснувалося. М'ясо для них підкидають, підгодовують, приваблюють. Святотатство.

Сі бродячі собаки і на людей кидаються. На мене кілька разів кидалися. Ціла зграя (особин великих сім) доокола мене з гавкотом і вищиреними зубами гарцюють. А я з палицею стою. А одного разу, бачив я віддалеки, і на маленьку дитину кинулися, що на зелений пагорб коло каплички саменяка була спрямувалась. Мати біжить до неї. Дитина перелякана репетує.

Кому я тільки про це не нагадував, одну відповідь чую: «То ж тварини. Вони у нас під захистом». А дитина – ні?!

Не пійманий – не злодій. Але здогад також біжить. Що призвичаювати на лігвисько у святе місце собак може також супротивна сторона.

А котрогось дня і свідком такої картини був. Я стояв біля знаменитої старої липи. А сходами із вулиці на пагорб зійшла жінка із чималою торбою. Станула навпроти вітваря. Озирнулась доокруги. Чи ніхто не дивиться. Миттево вийняла із торби чималий шматок м'яса. Да й попрямувала до каплички. «А що ви робите?!», – погукую я у сторону жінки. Але вона не звертає на те уваги. Коли я підійшов до вітваря і палицею почав викидати той шматок м'яса убік, жінка вже входила у

капличку. Озирнулася. І з репетом «А що ви робите?!», іде прямісінько на мене через фундамент. Агресія її пульсувалася закивовано. Але вона підняла шматок добірного свинячого м'яса і укинула до своєї торбини.

А ось такі акційні спрямування увесь час уже видимі виразніше.

Із каплички назовні виведені потужні гучномовці. І транслявання із них розпросторюється на увесь осяжний доокіл. Не кажучи вже про кімнати за вікном Музею, що поряд. А дзвони установлені такі могутні, що не мелодійне благісне, а довільні довгі потужні удари розносяться далеко-далеко. За кілометр у себе в кімнаті мені чути добре за моєї уже глухуватості. Сей дзвін не благісне у душі пробуджує, а про чиесь утвердження в означенім місці нагадати має. Звісно, чие. Пастирі ці по-московському тільки розмовляють. Ізвідки вони? Один то випадком і зізнався. Що родом він із Курської губернії.

Щоби знаки подати і свого, у Національному Музеї історії України також гучномовця встановили. Й інколи, починаючи з 10-ї години, на кілька хвилин умикається, звучить українська пісня. Як нагадування, що і ми іще є. Але як часто цю пісню заглушують потужні московські дзвони і гучномовці. Чи ж не протистояння. Чия можуть озьме гору?!

Одного сонячного святкового дня я прогулювався біля Музею. Лине українська мелодійна пісня. Із каплички вийшов пастир. Зачувши пісню, він повернувся у капличку. І гучномовець ураз заглушив у дооколі цю пісню. Я підійшов ближче до каплички. Вслухуюся. І чую: «Многая, многая лета патриарху московскому і всея Руси...».

Поруч московської каплички там капище унизу умоцювалося, як свідчення нашої давнини. Тут язичники інколи збираються на молитву. О недільнім полудні тут і таку дражливу картину можна спостерігати. Тільки-но язичники починають свою молитву, як московські пастирі на всю витяжку у

дзвони б'ють. Щоби заглушити, перекрити. І таке триває з півгодини чи й довше. І оті від молитви своєї не відступаються, і ті дзвонів із рук не випускають. Ще й посміхаються. Хто кого перекриє. Задьористе протистояння. Тут уже не про віру ідеться. Аяк. Справді, хто кого. Так і до поножовщини наблизитись можна. Як сказав був отой наш сільський молодик, коли мова про помісну українську церкву зайшла: «Як є московська, то нехай так і буде, бо українська стане, то така поножовщина почнеться, що усім тут місця мало буде».

Біля входу у Музей установили виставку про УПА. Експонати умоцьовані на металевих стояках. Але від супротивної сторони не прості ножі пішли, а сильніша, досконаліша техніка. Кілька металевих таблиць було вирізано. Постраждала і таблиця про дії отамана «Поліської Січі» Тараса Бульби-Боровця. Прощтрикнули і світлину вояків дивізії «Галичина».

До теми розсуджання і заміточку у газеті вичитую:

«УПЦ МП далі виконує кремлівські завдання»

У Тячівському районі Закарпатської області поширюють листи від московської церкви про «розкольників», ознакою яких є... богослужіння українською мовою.

Про це на своїй сторінці у Facebook написав архієпископ Чернігівський і Ніжинський, секретар Священного Синоду Української православної церкви Київського Патріархату Євстратії (Зоря) й опублікував фото на підтвердження. У листівці попереджають про розкольницьке націоналістичне угруповання УПЦ КП. Також там недолуго українською мовою написано: «Характерним признаком розкольників є вживання ними у богослужінні української мови».

Зазначимо, що це вже не перший випадок відвертої українофобської діяльності московських батюшок протягом останніх тижнів. 15 липня у місті Жовква на Львівщині прощалися із загиблим воїном АТО. Настоятель храму

УПЦ МП Степан Хомич демонстративно зачинив ворота храму перед процесією, не пустив людей і навіть не вдарив у поминальний дзвін. Згодом з'ясувалося, що скандальний служитель московської церкви – це батько Любомири Мандзій, яка очолює департамент освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації. Як то кажуть, без слів» (газета «ВО Свобода», № 420 (31 у цьому році), 27 липня – 2 серпня 2017 р.).

Ще у цій газеті я і таке вичитав. Вінницька обласна Рада виділила 10 гектарів землі під чоловічий монастир Української православної церкви московського патріархату в Шаргородському районі. За голосували депутати «Самопоміч», «Радикальної партії», «Опозиційного боку», а депутати від БПП задля цього навіть вдалися до кнопкодавства.

Але пощо газетні публікації, як оньо і мої спостереження хіба не про те саме виразно свідчать.

На Володимирській гірці ця зустріч відбулася, сталася. Прогулююсь якомсь у сонячній тихій надвечір'ї. Аж бачу. Біля схилу до пам'ятника Володимирові товпа зібралася. Кілька десятків чоловік. А серед них і в підрясниках двоє чи троє.

Підходжу, вітаюся. Запитую у крайнього. Які то церкви зібралися. А він, посміхаючись, відповідає: «Канонической вселенной». Що тут скажеш. Я і відійшов. Затим у думку мені штрикнуло: «Підійду-но я іще до пастиря у підряснику». Підходжу. Про те саме запитую. Сей відповідає конкретніше:

– Ми із Печерської лаври...

Треба мені сказати, прохопилось якомсь:

– Тобто московської церкви...

Духовний співрозмовець мало не на цапки супротив мене станув:

– Ми є українська православна церква...

– Але ж підпорядковані до Москви, до Московського патріархату,.. – не встиг я слово своє завершити, як співрозмовець одразу ж наступально і перебив мене:

– Ми ніколи до Московського патріархату не належали...

– Щось не те, отче, кажете, – ізнову я.

Співрозмовець запитаннячко мені навстріч:

– Чи може церква будуватись на крові?

– Да де ж Христова церква може будуватись на крові, – кажу я.

– А ваш раскольник Філарет убиває людей і захоплює храми. І це ви, Україна, почали війну і убиваєте людей на Сході. А Москва тут ні при чому.

Тут уже не до розмови, звісно.

Я і віддаляюсь. Уже у віддаленні од того схилу через думання моє переходить. Щось подібне я був чув недавно від колишнього нашого хуторянина, а тепера ревного прихильника московської церкви:

– Тягнибок як почує російське слово, то одразу і убиває...

– Друже, ти щось не те говориш. У Києві на вулиці переважно розгулює російська мова. І я не бачив і не чув, щоби хтось когось за це убивав, – кажу, отороняюся. – Може, ти щось переплутав. Це, кажуть, полковник Муравйов, коли увійшов понад сто років тому у Київ, а як почує на вулиці українське слово, то одразу і відстрілював. Вояки його відстрілювали. І таких трупів на вулицях Києва ніби були виявили аж п'ять тисяч.

– А шо ти мені мелеш. Це Тягнибок убиває людину за почуте від неї російське слово, – наполягає на своєму колишній наш хуторянин, а тепера ревний прихильник московської церкви в Україні.

А шо казать. Де Київ. а де наш хутір серед поліських пуш, а режисер, схоже, той самий.

Я то на вісімдесятому році життя чоловік уже навчений, і мене, мої густі, затверділі мізки голими руками не озьмеш. Але ж є простодорогі і легковірні, що на таку режисуру і попадаються. Науку нову засвоюють твердо, і, схоже, корекції уже не піддаються.

На Десятинному пагорбі біля старої липи у похмурому надвечір'ї, якимось навстріч мені жінка уже в літах ішла, простувала. Наші погляди перетнулися. О чім то запитала вона мене. Да й річ заснувалася, потекла. О сім, о тім. Галичанка із Прикарпаття. І про церкву слово зав'язалося.

– Ви, мабуть, прихожанка греко-католицької церкви, – запитав я.

А жінка аж заносилася:

– Що ви. У світі є тільки одна правильна церква московська каноніческа. І молитись треба тільки церковно-слов'янською.

– Стривайте, – кажу. – Але, здається, Апостол Павло у своїх посланнях зазначав, що молитись треба своєю мовою...

У цім моменті на лице жінки ніби тінь думки зійшла. Але якийсь внутрішній порух цю тінь думки тут же і зіштовхує:

– Да ви що. Тільки каноніческа...

– Пані, але ж кожного дня на Сході убивають наших людей. І це Москва почала цю війну.

Тут жінка аж заходилася, аж стрепенулася:

– О, не кажіть такого. Це Порошенко почав війну. Росіяни, білоруси, українці – це один народ. Це вічні брати...

Затим жінка перехрещує мене. Посміхається:

– Ви добра людина. Я з лица бачу. Увіруйте тільки в каноніческу...

– Нехай Господь врозумляє вас, – кажу.

– І вас... – навстріч жінка.

На тім і розминаємось.

А то якимось іще у дворику Золотоверхого Свято-Михайлівського монастиря стріча сталася, відбулася.

Іду я алейкою, а на лавочці молодик сидить і грубу книжку розглядає.

– Біблія, – кажу.

– Біблія, – відповідає він.

- А якою мовою? – запитую.
- Російською, – відповідає молодик.
- Рік видання? – моє запитання.

Розглядує:

- Тисяча дев'ятсот дев'яносто дев'ятий.
- Де видано?
- У Москві.

Уже ніби річ зав'язалася. Молодик пропонує мені присісти поряд з ним. Присідаю. Кажу, що і в мене є Біблія російською мовою, але 1976 року видання. Але є і українською мовою.

– У перекладі Огієнка? – запитую співрозмовець.

– От не можу сказати, – відповідаю. – «Новий завіт» у перекладі Огієнка я читав у 1969 році. А ця Біблія українською мовою 1988 року видання. Але іще Московського патріархату.

Молодик зізнається, що є прихожанином московської церкви. Мова повертається про потребу помісної православної української церкви. Я переповідаю співрозмовцеві про мої попередні розмови на цю тему. Молодик ніби значення тому не надає. Але каже:

– Я охрещений у московській церкві, то мушу неї триматися. Але тоді й української іще не було.

Посміхається:

– Я думаю, що із цього місця, де сидимо, мене не проженуть.

– Добре, – каже далі молодик. – Допускаємо, що Росія є агресор, але і кожна держава є агресор.

Забринів натяк, що і Україна – агресор.

Й переводить співрозмовець мову на щось інше, несутнє до теми. Схоже, може, чоловік у глибині душі і відчуває істину, але сказати щось супроти Росії не може, як прихожанин, за настановами їхньої церкви.

– За ворога, за вбивцю треба молитись, щоби Господь врозумив його, і меч випав із його руки. Але спільником убивці бути не можна, – кажу. І насамкінець.

– Нехай простить мені Господь, якщо я сказав щось не те чи не так...

Уже у ході розмисел снується. Протистояння чи окупація. Схоже, що останнє.

Знущальники

До якої тільки непередбачуваної дивини доводиться звикати упродовж останніх десятиліть нашому братові, гречкосієві, неборакові. Од терпіння голодом до сімейної медицини. Щось із головою ураз сталося, то до невропатолога тільки через сімейного лікаря тепера утрапити можна. А сімейного лікаря на місці нема. Кажуть, він по сім'ях мандрує, ходить. А один отакий сімейний навпрошки зізнався: «Про ваше здоров'я я не запитую. У мене на те часу нема. У мене час тепера тільки на писанину. Писанини стільки додали».

Про ціни годі й говорити. Колись, либонь, чи й не газета «Правда» малюночок була умістила. Як оден хранцуз учора був укупив отакенну рибину, а сьогодні за той самий гріш тільки печкура маленького. Да у нас подлук учорашнього, буває, то й на хвостика од печкура не вистачить.

Годі і про тарифи згадувати. Як ні з сього, ні з того їх у кілька разів помножують. Не дошукуйтесь розрахунків, але звикайте до нових уписувань. Не утруднюйте себе мудруванням, що таке рушникосушка, і чи сушить вона ваші рушники. Уписали вам, то й сплачуйте. Мені один торгівець на Лук'янівському ринку ніби невигадану історію переповідав, як котромусь неборакові за місяць уписали аж сто кубометрів гарячої води. Він справуватися почав. А йому кажуть: «Ви лічильника маєте?». «Ні», – відказав неборак. «Тоді ви стільки і використали води», – завершили справунок.

Щоправда, не сто, але шість кубометрів теплої води почали місячно і мені уписувати. До справунку я не вдався, але зібрався і встановив лічильники. Узаконить їх – це похонденьки не одного дня. Та і цей рубіж подолано. Але – о, наївна людино! – не тішся полегшеним зітханням. Вияв-

ляється, що кожного місяця треба у дві інстанції телефонічно звітувати про показники лічильників. Інакше уписуватимуть до сплати по-колишньому. Тобто не за показниками лічильника. Наказ є наказ. І я послухано його виконую. Тримаю слухавку біля вуха 45 хвилин, поки мене почують. Мої копійки телекоміві капають. «Добре, – кажу я. – А якщо я в лікарні перебуватиму і зателефонувати не зможу». «Уписуватимемо по-колишньому», – тверда відповідь. Тобто довільно.

Ще й сплатити усе – не проста штука. За кожну квитанцію комісійні зростають. Не дивуйтесь, якщо завтра зйдуть побори за ваші вуха, за ніс, за душу, яка ще тепліє у вашому естві.

А що говорить. Одне слово, здирники. Але й інше слово проситься – знущальники.

Тональний режим

Раніше обсяг спожитої теплої і холодної води щомісячно уписували довільно. Від котрогось то часу мені на одну особу щомісячно уписувати біля 10 м³ холодної води і 6 м³ теплої води. Забагато і задорого на одну особу. Зібрався я і вирішив встановити лічильники. Втрати за лічильниками стали такі: 2 м³ холодної води і 0–5–1 м³ теплої води за місяць. Довільності шлях перекритий. Зрадив я. Але – о, наївна людино! – ніколи не радій дочасно.

Інша заковика загарцювала. Отаке нововведення ізійшло. У кінці кожного місяця треба телефонічно сповіщати показники лічильників. Про теплу воду в «Київенерго», про холодну – у «Київводоканал». Із проводового телефону можна було достукатися в «Київенерго» тільки о 2–3-ій годині ночі. Що я і робив. Законопослушний. Бо якщо показників не передати, то уписуватимуть ізнов довільно.

Аж то після Нового Року й інше нововведення ізійшло. Дві ночі підряд телефоную, а живий голос не відгукується. Тільки автомат ув одне деренчить, наказує: «Переведіть ваш телефон у тональний режим...». У мене телефонний апарат давній, і яким трибом у тональний режим його переводити – не второпаю. Не переводиться. Але я запитував людей, які мають уже нові, кнопкові апарати, то також у тональний режим їх перевести не можуть.

Не став я довго мудровать. Раненько у морозець-тріскун, по ковзкості зі своєю чорною палицею вирушив в «Київенерго». А там людей уже зібралось уйма. І усі з того ж приводу. З'ясовується, що за проводовим телефоном оператор уже вашого звідомлення не прийматиме. У стилі реформ, очевидно, операторів спіткала доля скорочення. На платників ніби перенесено цюю функцію. Тепера у кінці кожного місяця повинні добиратися до «Київенерго», заповнювати форматний папірець про показники. Якщо здужаєте туди добратися. А якщо ні, не дай Боже, у лікарню потрапите, платіть за довільними показниками, скільки вам там упишуть.

25 січня я такий папірець заповнив, укинув у прозору скриньку. І заспокоївся.

Такого іще не бувало

Але заспокоєння і на цей раз було дочасним. Надійшла платіжка за січень, у якій замісто фактичного показника «5» стоїть у сплаті «8,5». Схоже, що могого позовставленого папірця в «Київенерго» спалили. Принаймні на нього не звернули уваги. Уписали цифру довільно. Вийшло, що за місяць я спожив 4 м³ теплої води. Фактично ж – 0,5 м³. Я послушний і економний.

Я телефонічно (ходити через хворобу у похилому віці не здужаю) куди тільки не звертався. На лінію міської адміні-

страції, на урядову лінію гарячу, в диспетчерські служби. Але мене і зрозуміти, схоже, і слухати не хочуть. Відповідь одна. Ми «Київенерго» не указ. Це акціонерне товариство. А то іще й нагрімають:

– Телефонуйте в «Київенерго».

– А ви потелефонуйте, – кажу.

Переконаю. Що річ не в оплаті. Я готовий оплатити «Київенерго» додаткові кубометри теплої води. Але нехай це буде, і як додаткові побори, як благодійний внесок. А не прив'язувати сплату до фальшиво виставленого показника лічильника.

З мене сміються.

Подумалось. Такого справді іще не бувало. Ізгадалось.

1947 рік. У нас тоді колгоспів іще не існувало. За власну земельку треба було здавати державі велику поставку зерном. Батько поставку виконали. Аж то ясного передосіннього сонячного дня раптом у дворі на хуторі з'являється акція. І верховода Губанов наказує нашому Батькові:

– Налаживай два метра (два центнери. – А. К.) и вези!

Батько огинаються:

– Я же поставку виконав. А чим буде посіять...

Губанов розвертається і як уперіщить Батька у потилицю:

– Кому сказал: налаживай два дополнительно метра и вези!

Батько зігнулися, пішли у комору вишкрібати у мішки зерно. Уклали на воза, упрягли Гнідого і повезли до Містечка.

Ізнов подумалось. Чому б і в «Київенерго» не сказати мені: «Плати щомісячно за 4 м³ теплої води додатково!». І це було б у нормі. Навіщо ж виставляти фальшивий показник.

Справді. Такого іще не бувало. Уявити тільки можна. А що іще буде.

Євген Сверстюк

Це ім'я, як і імена Івана Дзюби та Івана Світличного, увійшло у мою свідомість у початку шістдесятих років минулого століття. На хвилі усамперед правдивого, не заідеологізованого осягання мистецької штуки. І навіть коли я перебував у віддаленні од коханої рідної сторони – у середньоазійських пісках чи на Далекому Сході – то правдиве слово їхнє, розкута думка їхня стояли надо мною, окриляли сутність мою ув осяганні життєвої і художньої правди.

Пригадую. Як золотої осені 1964 року в Уссурійську на вітрині газетного кіоску я забачив журнал «Дружба народів». Попросив переглянути його. Там була опублікована стаття Івана Дзюби «Сонцепоклонник». До сторіччя з дня народження письменника. Одразу ж і придбав журнал. Тут же поблизу усівся на лавочці і перечитав публікацію. Й осяння дивне зійшло на мене. Бо про Михайла Коцюбинського у нас так проникливо правдиво тоді іще не писали. Усе офіційне да на один копил.

Подібне переживання було ізійшло на мене і у високогірному таджицькому Хорозі. Коли у книжковому кіоску на автобусній станції я забачив «Вибране» Михайла Коцюбинського українською мовою. Й під високим східним сонцем забриніло наді мною «Intermezzo».

То був руйнівний для людської душі час. Після хрущовської відлиги холодами, морозами повіяло. Почалися перші, заскочені зненацька арешти. І суди. З погляду нормальної логіки а зовсім безглузді. Хтось щось прочитав, хтось комусь щось дав прочитати. Людина опинилась у щільному кільці провокаторів і донощиків. Навіть не дія, не саме прочитання переслідувались, а просто думка, процес думання пересліду-

вались. Один донощик на тебе мовчуна подививсь да й вичитав на твоєму лиці і доніс «А він думає по-антирадянському». І уже життя твоє пішло шкереберть. Напише потому і видасть книгу один академік «Небезпечні думки».

Але думки не спинити. Навіть якщо ув ординському арсеналі і принаявна ядерна зброя. Написав же Поет: «Можна прострілити мозок, Що думку народить, Думки ж не вбить».

Вибитий із молодії колії життя, позбавлений права праці за фахом, уже мічений, гнаний і переслідуваний, восени 1967 року я прибився до Київа. Велике місто не з обіймами зустріло мене, але ставило на кожному кроці передо мною нові виклики. Найдошкульніше – це безпритульність. Але і в безпритульності своїй у великому місті можна просто загубитися, розчинитися у багатолюдді. І подих твій влекшується. У невеликім поселенні, де тебе майже усі знають, тебе пронизують десятки, сотні проглядувань. І майже усі од тебе одвертаються, невідь і од якого злочинця.

У столиці давні доброзичливі знакомці напители для мене й тимчасову працю. На заощаджені кошти допомогли передрукувати на механічній машинці мого першого роману «Дорога до матері». Зав'язалися і нові знайомства. На добро а чи на лихо. Вияснить і покаже час.

Котрогось похмурого пізноосіннього дня ми із одним знакомцем ішли Хрещатиком. Аж то перед одним позустрічним ми зупинилися. І сказав мій давній знакомець:

– Це Євген Сверстюк...

Уся моя увага обернулася на позустрічного, чие ім'я уже давно звучало у моїй свідомості. Я видивлявся його лице, і здавалося мені, що на ньому сконцентрувалася уся вагота сучасної доби. Але й струменіла тиха упевнена рішучість цю ваготу нести. Як долю, як власний хрест. Цільність натури випромінювала його постава. Франкове ураз ізгадалося, перейшло. Бути цільним чоловіком. Хіба не подвижництво, і не вирізняваний взірць у час розрухи і роздвоєння людської душі.

Під ту пору я мав тимчасову працю у видавництві «Молодь». На посаді референта літературного конкурсу. Тоді вийшла книжка Миколи Вінграновського «Сто поезій». Сказав хтось, що сьогодні у видавництво завітає Євген Сверстюк. На визначену годину він і прийшов. У 13-ій кімнаті зібралися усі творчі працівники видавництва. Євген Сверстюк говорив про поезію Миколи Вінграновського і взагалі про мистецьку штуку. Його слово було тихе, але виважене, усе домірне і не зайве. Думка вільна, розкута. За словом і течія думки угадується. І це звучало як заперечення фальші повсюдної на той час ідеологізації. Усі, хто налаштовані були слухати, уважно слухали, їхні лица о тім виразно засвідчували.

Це уже пізніше у видавництві подали мені на один день рукопис есею Євгена Сверстюка «Собор в риштуванні». І я за столом невідривно заглибився у читання, а немов би якийсь новий зареєстрований рукопис вичитую. Коли ж хтось сторонній чи хтось із керівництва заходив у кімнату, то легенько пересовував на розкриті сторінки газету. Ніби ні в чім і не бувало. Затим продовжував ушвидчено читати. Бо ж усе таке цікаве і незвичне. Ішлося не тільки про новий популярний роман Олеся Гончара і проблеми сучасності, а й звучали зворушливі розмисли про нашу історію, про поклик крові наших предків. Чогось подібного годі було вчитати в тодішній офіційній періодиці. До вечора я і закінчив прочитання рукопису. Нове вільне слово окрилювало мою молоду свідомість.

Трохи пізніше я іще прочитав есей Євгена Сверстюка «Іван Котляревський сміється». Але здогад чомусь тоді не наближався, що саме через ці твори зійде на автора таке тривале і тяжке ув'язнення. Така висока плата на наших теренах за вільну думку і правдиве слово.

Хтось із моїх знайомих був передав Євгенові Сверстюку і рукопис мого першого роману «Дорога до матері». Тоді мій рукопис уже прочитали Іван Дзюба та Іван Світличний. При наступній зустрічі Євген Сверстюк сказав мені:

– Ви, напевне, іще не читали Джойса. Але у вас якийсь перегук проглядується...

Уже потому в одній книгарні на мене поглянув невеликий зелений томик Джойса. Я розгорнув довільно і прочитав кілька рядків. Опис витоптаного брунатного пасовиська. І знайомою рідністю ураз війнуло. А через думку перейшло. Ах, це низинний ландшафт і низькі небеса над ним позначають наше проглядування світу. І бринітиме у моїй свідомості. Барва Джойса.

Це уже у новітні часи один читач скаже мені: «А, знаєте, у вас є щось від Марселя Пруста...». Й іще одна читачка зауважить: «Після прочитання ваших сторінок я згадую Івана Буніна...».

І кожного разу повстає передо мною оте давнє завважування Євгена Сверстюка.

Згодом я став заходити у редакцію «Українського ботанічного журналу», яка розташовувалась на затишній вулиці Репіна у невеличкому будинку. Там Євген Сверстюк іще допоки працював. Якось я забачив на його столі томик Й.-В. Гете німецькою мовою. Тоді він писав свій відомий есей про клясика світової літератури.

Часто ми з Євгеном прогулювались по прилеглих до означеного місця вулицях і сквериках. І щоразу здогад упевнював мене, який же невибагливий він у цьому жорстокому часі, а спосіб життя його спартанський. Розмови наші переходили в основному про літературу – українську клясичну і світову. Подивовувало мене, який цей співрозмовець енциклопедично назнаний, і слухати його розмисли мені було завжди цікаво. При ньому я сміливішав і свої судження та спостереження також висловлював. У чомусь ми були одnodумцями. Із чимось пан Євген не погоджувався і фахово переконував мене. Але це на довіру у наших стосунках не впливало.

Потому у моєму житті були такі випадки. Коли деяким авторам я висловлював критичні зауваження на їхні вірші, то вони затаювали неприязнь і ворождо до мене на ціле життя. І тоді я згадував Євгена Сверстюка, його доброзичливу розсудливість в обговоренні мистецької штуки.

Іноки Євген шанобливо зупинявся перед позустрічним, звертав мою увагу:

– Це Борис Антоненко-Давидович...

– Це Микола Лукаш...

Ось так і я мав стрічі із цими та іншими видатними людьми. А одного разу навстріч нам ішов невеликий хлопчик. Євген зупинився і також звернув мою увагу:

– Це мій син Андрійко...

У маленькій кімнатці ботанічного журналу сталася іще одна несподівана і цікава для мене стріча. Резюме до журналу англійською мовою там перекладала дуже тиха інтелігентна жінка. У війну вона перебувала в евакуації в Бухарі, а через двадцять років потому я також замешкав у цьому дивному старовинному узбецькому місті. І там у редакції місцевої газети іще працювала жінка, подруга цієї перекладачки, яка з евакуації так і не повернулася, на ціле життя своє зосталася у східному краї. У затишнім київським закутку ми згадували далеку Бухару, а через думання зрівнювання переходило. Справді. Гора з горою не сходиться, але людина з людиною...

Коли велика біда ізійшла, накинута була на мене, як тугий зашморг, то Євген Сверстюк перейнявся моєю долею, як батько і рідний брат. І опікувався мною на усіх можливих і досяжних рівнях, рятуючи мене у буквальному розумінні слова. Вдячна пам'ять серця назавжди.

Недужий, а геть охлялий, я потому перебував на хуторі біля недужого Батька. Обое недужі. І сказала тоді нашому Батькові сусідка Мар'я:

– Добре, Йване, що хоч сьой хлопець коло тебе є...

А Батько наші відповіли їй:

– Але він тоже недужий...

Це ще раніше було, коли Мати паралізовані страждали, і сказав був хтось у селі до Батька спочутливе: «Ах, яке тобі горе, Йване...». То Батько наші відповіли: «Мені, то мені, але яке горе їй...». Маючи на увазі нашу Матір.

Але і на тихий наш Закуток надходило високе свято. Великдень. Трава врочисто зеленіла, і ясне Сонечко сіяло. Кожне живе дихання возносило славу Творцю. І усе нагадувало про життя вічне.

Ми сиділи з Батьком у хаті за столом. Я умикав транзистора, і крізь глушіння до нас на хутір доходила, долинала на хвилях Великодня відправа з того берега. Владика Мстислав молився за Івана Світличного, Євгена Сверстюка, Валентина Мороза й усіх в'язнів сумління з України, що перебували в совецьких концтаборах. Я розказував Батькові про Євгена. І ми удвох молилися за нього й усіх ув'язнених за вільну думку і правдиве слово. А тихий смуток розлягався у Великодній ясності хутора.

Уже в Києві. У вісімдесяті роки. На станції метро у підземеллі. Прогуркотів поїзд. І коли я у поспіху за ріг завернув, то у прочинені двері вагона заходив останній чоловік. Краєм ока мене завважив і моментально змінив своє спрямування. До мене обернувся. І вже двері вагона зачинилися. Це був Євген Сверстюк. У підземеллі ми затрималися довгенько. Не один поїзд мимо нас прогуркотів. Він розповідав мені про свої невірні переживання. На лиці його тоді зібралася, стояла густа втома. Це тому воно випростуватиметься в одну осяйність. Щось я і панові Євгену переповідав про свої переживання у той сумний час.

Потому ми зустрічалася часто в редакції газети «Наша віра», а куди б вона не переносилась, не мандрувала. Із маленької кімнатки у дворику Національного музею Тараса Шевченка у духовну споруду на Трьохсвятительській, затим у видавничий дім «Смолоскипу» на Подолі.

Одного морозяного зимового вечора 2005 року я ішов на прогулянку на Володимирську гірку і став свідком, як молодики спортивної статури учиняли розбій у редакції «Наша віра». Свої спостереження я занотував у статті «Страх ізійшов на мене», яка і була опублікована у газеті «Шлях перемоги».

І кожного разу опісля, коли я прямую проз те місце, через думку мою переходить: тут учинено наругу над праведником. Подібне переживання іще сходить на мене, коли у нашому поліському містечку я переходжу повз знаковий будинок, у якому восени 1945 року енкаведисти катували нашого старшого брата Миколу.

У редакцію газети «Наша віра» я інколи приносив щось своє написане, і його завжди тут друкували. «Наша віра» була серед кількох періодичних видань, які мої писання приймали. Усі інші відмовляли з нез'ясовних причин. Коли я щось розмірковував на житейські чи літературні теми, то Євген Свєрстюк інколи казав:

– А ви напишіть про це. Ми обов'язково надрукуємо...

При стрічах і в телефонічних розмовах ми часто довго говорили про Тараса Шевченка, Миколу Гоголя, Михайла Коцюбинського, Василя Симоненка, Василя Стуса... Це були його, а й мої улюблені клясики нашої літератури. Євген оповідав мені, за якої нагоди він зустрівся із Василем Симоненком, коли поет уже був недужий. У маленькій винайманій кімнатці, де іще була дружина із дитиною, Василь зупинився у них. А коли уранці Євген здійснював традиційну рухавку із гантелями, то Василь Симоненко сказав:

– А я уже цього підняти не можу...

Якось ми розмовляли про масову культуру, про індустрію в культурі, і про потребу вирізняваності у сучасній культурі. І Євген перейнявся цією темою:

– А ви напишіть про вирізняваність у культурі. Ми надрукуємо...

В іншій розмові ішлося про феномен Леоніда Кисельова. І я згадав. Що в Ірпені бачив батька поета, також письменника Володимира Кисельова. І думав підійти до нього та й сказати: «Ваш син – великий поет». Але підступитись сміливості не вистачило. Євген на це завважив:

– Йому про таке уже казали. Але треба було й вам сказати...

Якось у приватному листі до одного автора я виклав свої враження про його книгу. І той літерагор подав мого листа до публікації. Я ж про публікацію не замірявся. Якби був звідомлений о тім, то написав би трошки по-іншому. І переповів цю пригоду Євгенові Сверстюку. А він каже:

– Якщо ви комусь щось пишете, то знайте, що воно може колись бути оприлюднене...

Якось, прочитавши одну мою публікацію у журналі «Кур'єр Кривбасу», Євген Сверстюк сказав:

– І я так думав, але написали ви...

І хвиля окрилення зійшла на моє серце, що наші думки збіглися. Бо хіба ж не кожне наше слово шукає одностайної думки.

Часто Євген Сверстюк завважував, які нові книги з'явилися, що становлять інтерес з тієї чи тієї точки зору. А то і подавав мені їх. Так я з цікавістю прочитав спогади Раїси Мороз, «Небезпечні думки» академіка-політ'язня Юрія Орлова. Особливе зворушення викликала у мене книга-сповідь колишнього чекіста, що розкуркулював селян, а потім і сам зазнав неймовірних катувань. Нарешті опинився у американському монастирі. Перебував там під іншим іменем аж до дев'яностолітнього віку. Усе увижалося йому, що і там його дістануть. Уже перебудова ішла, рухалася. Увесь світ піддався романтичній ілюзії, що зло зінакшилось. Тільки не він, інок, який сповна осягнув природу того зла.

Запрошував Євген Сверстюк мене і на різні культурно-просвітницькі заходи, які відбувалися, переходили і за його

участю. І це завжди звучало для мене, як подія знакова, як свято. Пригадую вечір у київській філармонії з нагоди 80-річчя Євгена Сверстюка. Там був присутній і мав слово Президент Віктор Ющенко.

Євген Сверстюк часто подорожував світами. Й інколи я запитував його про невідоме мені заграниччя. Наприклад, моє традиційне запитання. А яке небо над Америкою, над Великою Британією чи над Німеччиною. Він приязно усміхався. Якось я запитав його, чи безпечно на вулицях заграничних міст і чи там також є злочини. І Євген розповів мені про таке. Що у Римі їх попередили не стояти на тротуарі близько дороги зі своїми торбинками. Бо там проїжджають інколи такі зухвалі мотоциклісти, що ці торбинки у людей на льоту вихоплюють. Шукай тому вітра в полі.

Одного літнього погідного дня я сидів на лавці у дворіку Михайлівського монастиря. Аж дивлюсь. Євген Сверстюк у колі родинному з'явився. У візку чоловік сидить. Здогадався. Син його. Євген першим підійшов до мене і, привітавшись, сказав: «Це син мій». І в очу моїм одразу повсталася давня картинка. Отой несмілий позустрічний хлопчик. Іще Євген у довірчій розмові переповідав мені, які страждання переживала його мати, коли він своє ув'язнення відбував. І коли я тому дивився на екрані портрет Матері і сина, то о тім думка моя поверталась. Мати і син. Який драматично-трагічний мотив нашої історії.

Хтось був рекомендував мої писання на премію «Благовіст». Аж то випадком зустрічає мене на вулиці знакомий літератор і каже: «Вітаю! Ви вже лауреат премії «Благовіст». Євген Сверстюк вас підтримав». І це була єдина премія за ціле моє літературне життя.

Коли відбувалося, переходило накопичення первісного капіталу для олігархів, а на увесь народ ізійшла крайня нужденність, то спитався мене Євген Сверстюк: «Чи ви не голодуєте».

Зі своїми недужими, нестандартними ногами я уже давно маю проблеми. Подумати тільки. Де знайти для них домірне, широке і м'яке взуття. О тім я наважився зізнатися панові Євгену. А він і сказав: «У мене є для вас черевики. Це дуже знакове взуття. Воно від Івана Світличного...». На жаль, на превеликий жаль, воно не зійшлося на мою ногу.

Якось ми зустрілися на київській вулиці у тріскучий зимовий мороз. Євген був у кожусі, а я у легкій одежині. Він подивився на мене і каже: «Але цей кожух на вас, мабуть, не зійдеться...». «А певно, що ні...», – відказую я. Та слово його й дотепер зігриває мене.

Перед Різдвом котрогось важкого для мене року Євген передав мені пакунок. Там були «Церковний календар» і ще книжки й іще щось. Я передивляюсь та перечитую усе. Аж по якомусь тижневі із того пакета при перевертанні засвітилися сто гривень у конверті. Одразу ж ізгадалося вичитане. Як знавець багатьох мов і автор своєрідних книг «Природа новели» Григорій Майфет після терміну покарання на Печорі завітав до Павла Тичини. На прощання Павло Григорович обійняв гостя, який відчув, що права рука поета ніби торкнулась його кишені. Уже на вулиці Григорій Майфет виявив у тій кишені сто карбованців. Справді. Нехай не відає ліва рука, що подає права. Чи ж не взірець для опам'ятання нашим золігархіченим «благодійникам», які й коли подадуть обід зголоднілому, то о тім рекляма півроку нагадуватиме.

У 2002-му році я переніс складну операцію в Олександрівській лікарні Києва. Уже виписали, але іще безпомічний самотужки добутися додому. І звернутись ніби нема до кого. Такий я великий самітник. Довелося телефонувати Євгенові Сверстюку. І він у визначену годину приїхав да й допровадив мене додому.

По кількох тижнях, уже зіп'явшись на ноги, я вийшов на вулицю. Дивлюсь, Євген із якимсь чоловіком перехрестя переходять. Зустрілися. Із ним був український гість із

Америку. Запросив я їх додому. Потому ми іще сиділи на схилі Старокиївського пагорба і згадували своїх батьків. А через кілька днів Євген передав мені від того заграничного гостя відчутну допомогу на ліки.

Йй таке було. Із пісні слова не викинеш. Коли після сотених походеньок по чиновницьких кабінетах мене нарешті повернули у цей знаковий у моїй долі будинок, то я ніяк не міг знайти майстра, щоби поміг мені бодай трошки облаштувати помешкання. Повірте, бувають, уроджуються такі безпорадні й безпомічні у житті люди. І я знову зізнався о тім Євгенові. І він спрямував до мене свого знайомого художника, але і майстра на всі руки, який і поміг мені.

Гай-гай, чи ж кожний такий відбиток утримала моя старіюча пам'ять. І тепер, коли запитальне часто зависає над моєю головою, то думка поривається спрямуватись до когось. А до кого? Нема Євгена Сверстюка. Йй таке надходить інколи. А чому я у нього от про те чи про те не запитав був. Так Батько наші часто ізгадуються. А чому я у них про от се, а й про те не запитав був...

Зовсім недавно у телефонічній розмові із майже дев'яностолітньою українською літераторкою у Канаді я сказав:

– Як жаль, що нема уже Євгена Сверстюка...

Вона ж відповіла:

– Кожна людина відходить. Але як добре, що він такий у нас був... Справді. Людина відходить. Людина не вертається. Але застаються її добрі діла. І слід такої людини на землі осяває не тільки її сучасників, а й наступні покоління.

січень 2015 року

Як спомин на все життя

Далекий холодний магаданський край у північно-східній стороні світа заяснів, увиразнився уявно в очу моїм да й zostавив манливий відбиток у свідомості моїй восени, лагідної тихої осени, 1956 року. Коли молодий вісімнадцятилітній («Молодий я, молодий, Повний сили та одваги...») я уже трудився у тракторній бригаді обліковцем-заправником.

Осінній день до заходу хилився. До дядька Павла у селі на Старину сиво втоптаню стежкою простую. А навстріч мені ставний худющий незнакомий чоловік прямує скоренько. І розминаємось ми у звичнім привітанні. Але погук Насті Бобрихи долинає зблизька:

– Стаську! А чо то' ти не остановився. Да же то Гандрій Яринин...

І сей погук зупиняє нас. Бо то був Стасько Вихтин, стринешний брат мій, який щойно повернувся із десятилітньої магаданської каторги. Він пам'ятав, знав мене малим восьмилітнім, і як упізнати йому мене здорослілого. Ах, се таке жорстоке двадцятье століття, що у нім розминалися не оно стринешні брати, а розминалися, розходилися цілі роди і народи.

Відтак цілий вечір Стасько переповідав мені про свою покуту у холоднім краї колимським, де у стражданнях високих спочили кості багатьох безневинних праведників. І вжахнулося серце моє.

Ото звідтоді й не полишає той далекий край мою уяву. А після прочитання «Одного дня Івана Денисовича» О. Солженіцина уява розмисли покликкала, збудила. І в намірах моїх уже снувалося – неодмінно побувати у тім краю. Звісно, як подорожанин, як мандрівець. Коли ж восени 1964 року Владивосток передо мною постав, то намір сей якби досяжною реальністю засвітився. Але не судилося.

Уже у пізніших, у новітніх часах не раз поставали перед моєю уявою обриси поселення біля рудника імені Матросова. Яке воно? Там відбувався заслання поет Василь Стус. І подумав я. Над холодним опівнічним краєм витає високий дух не 'дного праведника.

Забачити теє поселення ставало щоразу невтримно закличною манливістю. Але затим кожного разу нагорталося стримуюче відчуття нереальності такої далекої мандрівки. Надто ж у новітніх часах. Коли тисячі а тисячі відправлялися в одкритий простір у найвіддаленіші закутки світу, для мене, вродженого мандрівця, був поставлений заслін біля пограниччя. Ах, чи ж не тому, що наш двоюрідний дід Назар 1913 року був відправився в Америку да й зостався у Новому Світі назавжди. Для когось кордони одкрилися, але не для мене. Хтось уповні утішався свободою – тільки не я. Схоже, що і в останнє чвертьстоліття незмінно перебував я у гонінні. Уявіть собі настирне кількаразове щороку розбивання нещасної спадщинної Батькової хати на хуторі да пильне промацування а найменшого папірця у ній. Упродовж двадцяти останніх літ. І чий то був полунічний телефонічний дзвінок у мою міську конуру: «Так вот. Собірайся с вещами. Через годину прийде машина, і поїдеш туди, де ти був у шістдесятих роках». А все через причетність до художнього світу. Вічно, до скону неспокутний гріх. І хто ж сказав, що дар Божий.

А хоч би у сні або на світлинах забачити оте Стусове колимське поселення біля рудника імені Матросова. Усе настійніше тиснулося у думання моє останнім часом. Або хочай би стрінутися із кимось з колишніх поселенців у тім краї чи мандрівців у той холодний край. Через думання моє перебігало, коли я у селі уже двора переходив. Аж то раптом хвіртка дзеленькнула. Йї посеред двору станув чоловік. Не сказати, щоби молодий, але не старий іще. Сорокавосемилітній, як з'ясується потому.

– А чи у той двір я потрапив? – запитусь.
– Да у той, у той двір, голубе... – одказую.
– Мо' поміч вам потрібна?
– Да ще і як потрібна, голубе сизий.., – одказую запрошувально.

А Батькове давнє ураз ізгадалося. Що казали вони на хуторі: «Коли людина до хати іде, наближається, то здається, самий Бог іде». Тобто посланник Господній. Цю істину уповні осягає тільки самотня душа.

– А я тоже самотній. Як умерли два роки тому мати, то сам у хаті зостався, – провадив уже у довірчливій розмові прибулець. Я Віктор Баранов. А моя мати із Недворцьових була...

– Стривай-но, стривай-но?.. Так ми іще й родичі?!

Як з'ясується потому, Віктор приходиться мені племінником у третьому коліні по Батьковій лінії. Гай-гай, як за суетою житейською ми часто розгублюємо свій рід. Се тільки один Богдан Пастушок тримав у пам'яті і малював на папері своє розлоге родинне дерево...

– А батько мій Василь Олексійович Баранов був із дворянського роду... – сумовито продовжував Віктор.

А тож як. Коли у тридцятих роках минулого століття розходились більшовики дідусь і бабуню Вікторових, завваживши у їхніх сутностях наявність дворянської крові і виставивши тє їм у неспростовну провинність, то маленького синочка їхнього Василя у приют, у патронат помістили. Щоби потекла у нїм гинша, яничарська, зінакшена кров. Бо у тїм більшовики були великі мастаки – зінакшувати не оно дворянську, а і графську, національну кров. І часто їм це удавалося. Але не завжди. Бо кров людська – не водиця. І цілковито зінакшити її – це не те, що меча на рало перекувати.

А між тим невтримний час усе рухався. І то неухильно вперед. У своєму нашому селі підростала мати Галина

Василівна, її старша сестра уже завербувалася, виїхала на Донбас. А багато у тім часі (50-60-і роки минулого століття) наших поселенців виїжджали на Донбас. У сподіванні вільної роботи і щастя. Як я ізгадую.

Одного разу подорослілою уже і намислила Галина одвідати свою сестру на Донбасі. А що може бути більш зворушливого, як стріча двох сестер у віддаленні од коханого рідного краю.

От тогді і стався випадок. Що познайомилася Галина із ставним дужим парубком Василем Барановим, підневільне патронатське життя якого уже давно скінчилося. А тепер от добровільно за комсомольською путівкою вирушає він у далекий магаданський край. І сільську адресу Галинину із собою повіз на край світа.

Коли ж у своє село повернулася Галина, то мати неочікуваного листа їй передала. А у ній запрошення – приїжджати у магаданський край для одруження.

Рішучість усі вагання переборола. І одважилася Галина Натяжко, і спрямувалася у невідому мандрівку на край світа. І стала вона у поселенні побіля рудника імені Матросова Галиною Василівною Барановою.

Там по рокові і народився їхній первісток Віктор Баранов. Але життя прожити – не поле перейти. Примхлива доля як із'єднала Вікторових батьків, так і розлучила їх.

Але спомини про оте знамените Матросове zostалися у Вікторовому серці на все життя. Бо тут уперше він забачив світ. Такий ніби непривітний у своїм одноманітті. Довга холодна зима і коротке літо. І картина. Як сходить велике червоне сонце на Колімі. Ах, це я вичитав десь колись, у котрогось літератора, бранця лихої долі.

– А воно ж зовсім там не велике, – усміхається Віктор. – І не завжди червоне, а якби бліде.

Зі шкільних літ він уже знав, що існують гинші, яксравніші, розмаїтіші зелені світи. Та все недосяжні.

А як виповнилося Вікторові п'ятнадцять літ, то і для нього постелилася дальня доріженька. В технічне училище аж у самісінький Ленінград.

– А що то за житка була в гуртожитку. Заходить увечері в кімнату отакений здоровань. Блимне оком на мою обновку «Шо, спортивного костюма укупив?». «Та же укупив», – кажу. А через день спортивного костюма і нема... – згадує Віктор своє перебування у місті на Неві.

Затим поправили його на військову службу у Монголію.

– Іще у Монголії один військовик, дізнавшись, що я уродженець Матросового, – спогадує далі Віктор – одразу і запитав мене: «А Стуса там бачив?». Може, то був якийсь родич відомого засланця. А потому багато людей при згадці Матросового про Стуса запитували. «Та же бачив», – кожному одказую.

І у виразних споминах Віктор малює ясний у деталях постави і рухів портрет Василя Стуса. І кому судилося бачити великого поета і покутника за правду, то одразу і упізнає спогадувально. Таким і мені він запам'ятався із київських стрічей у 1969–1971 роках.

– А що люди про Стуса у Матросовому говорили?

– Бачите, я тоді іще підлітком був, то не все до мене доходило, – продовжує Віктор. – Але пригадую, як переповідали, що посилки, які надходили Стусові із Америки і Канади, то наглядові за ним служби усі прискіпливо промацували. Чи нема там чогось антирадянського.

– Я не був близько знайомий із Стусом, – веде річ далі Віктор. – Але при стрічах вітався із ним, і він зо мною вітався.

– А де ви найчастіше зустрічалися?

– Ну, на вулиці. А іще в їдальні. Бувало заходжу, а він уже і сидить за столиком.

– А чим Стус любив смакувати?

– А він завжди замовляв яешню. У тій їдальні можна було замовляти. Що замовиш, – те і приготують. От заходжу я у їдальню, а там Стус сидить, і яешня у місці на столі.

Віктор Баранов розгортає складену 80-сантиметрову давню уже фотографічну панораму Матросового. Тут усе виразно проглядається. І дорога, і будинки з усіма своїми вікнами, і узвишкові краєвиди.

Мені недавно майже 90-літній Микола Якович Курчик із хутора Надія поблизу знаменитого Харалуга, який двічі був засуджений до смертної кари і безперервно перебував у совєцьких концтаборах (аж у 50-и!) 31 рік 2 місяці і 25 днів, розповідав, свою одіссею спогадуючи, що і він будував Матросове.

І подумав я. Що не оно Петербург на кістках нашої людности... Спогадує Віктор, що коли маленькими вони улітку в пісочку гралися, то людські кості там-там зблискували.

– А будинки ж які там, з чого зведені? – запитую у Віктора.

– Дерев'яні. Мерзлота. Інший матер'ял не підходить, мабуть.

Після короткої павзи роз'яснює:

– Оньо ліворуч бачите дім. Це гуртожиток. Тут мій батько спершу поселився. Сюди потому і Стуса помістили.

А осьь їдальня. Праворуч – котельня. А осьь тут вхід у шахту. Сюди на працю сходив Василь Стус. Там у шахті добували золото. Хоча він міг сходити і через штольню. Оньо вона – трохи ліворуч. А осьь у кілька поверхів будинок – це управління шахти. Тут робітники і перевдягалися. Осьь амбулаторія. Тут і зуби виривали. Осьь будинок, в якому потому і ми жили. А оцією дорогою праворуч я їздив у інше поселення до школи аж до восьмого класу. Отамо будинок культури. Там мій батько керував художньою самодіяльністю. Він також працював у шахті. Але і вчився заочно у Ленінградському інституті культури.

– А на схилах за домами чи є якась рости́нність? – цікавість моя за пагорб захоплюється.

– Та яка там рoстинність, – роз’яснює Віктор. – Деревця маленькі. Але буюхи і брусниці дозрівали. Бувають і гриби... У теплицях то й овочі вирoщували. І у нас тепличка була...

Співрозмовець як найкоштовнішу реліквію ще й іще розглядає потерту на згинах, де-де потьмянілу давню уже фотографію. Тут кожний дім, кожний завулок осяяний і його присутністю. На фотографії і дарчий напис його матері Галині Василівні.

У котрімсь моменті Віктор і зізнається, якби потаємне із душі вихоплюється:

– А знаєте, знаєте, що нігде у світі мені не хочеться так побувати іще, як у Матросовому...

Затим павза у мовчанні. Тиша. Музика безгоміння бринить.

У тиші й мої розмисли снуються і течуть. О тім, що тисячі й мільони людських сердець спрямовують свої стопи до Гробу Господнього. І син крізь простір світовий поспішає до батька, котрий упав на чужому полі. І дочка могилу матері заквітчує.

Й у тім осяганні ясніє розгадка і моєї манливості забачити далекий колимський край. Бо у тім холоднім віддаленні в умовах екстремальних, у катуванні вистоювалася космічна мрія Сергія Корольова й ізроджувалася висока поезія Василя Стуса.

Сонечко на ґратах

На Володимирській гірці. Біля фунікулеру. Ліворуч. На схилі. Там така деревна гущавина заросла, укоренилася, вмоцювалася. Що рідкі сонячні промені тільки інколи тоненькі крізь неї пробиваються. У найспекотніші дні зі схилу прохолодою віє, заспокоює.

Іще цієї весни схил був суцільно засмічений. Наші люди туди усіяковий непотріб скидали.

І от сталося. Над схилом неочікувано вирости доволі височенькі ґрати із грубшого дроту. Замість сміття уніз рівніший килимок постелився.

Коли прогулююсь, то кожного разу за покликом манливості завертаю і в цей темний закуток. Сьогодні на світ зійшла ідеальна сонячна ясність. А біля окресленого місця темно і волого. Квадратиками ґрат поволі пересувається червоний із чорненькими краплями жучок. Пригледівся. Сонечко. Божа корівка.

Одразу й ізгадалося. Як у своєму ранньому дитинстві я був тяжко занедужав. День крізь день я лежав на полику коло вікна. І марудився. А дні стояли усе похмурі. І крізь них не пробивалася надія на моє одужання. Й тривога сходила на нашу Матір.

Аж то одного дня крізь мале віконце сріберними зайчиками у хату увійшло Сонце. На вікні позір мій завважив маленького червоного жучка із чорними краплями. Раптом жучок розправив крильця, злетів і присів на моїй руці.

– Оньо жучок! – промовив кволо я.

Підійшли Мати. Посміхнулися:

– Не чіпай його. Це сонечко. Божа корівка. Вона приносить світло і добро. Ти одужаєш ...

Від того дня я і почав одужувати.

Середліття

За календарем – середліття. І в доколі тихо, наче потайки зрух стався. Ще кілька днів тому розгулювали невтримні вітри. І раптом – тиша.

Із Володимирської гірки спостерігаю, завважую. Усі дерева докола у спокій обернулися, занурилися, Наслуховують. Із піднебесного простору нагадування. Що літо краснее минає. Десь за горами, десь за долами уже осінь снується, і свої привіти у нашу душу покладає.

Позір мій д'горі ік небесам спрямувався. Хмарки наче пониждали у заспокоюванні своїм. Їй ідея пророцтва уже невтримно не струменить із піднебесного простору. Одна розкіш достиглості тільки сочиться. У задніпровську далину переметнувся позір мій. На синім небосхилі ознаки осени сивою наміткою постелилися. Так рано. А не хочеться.

І ми біленькі

У саду. Поміж дорослими стовбуристими деревами і маленькі деревця засіли, примостилися. Навесні ці дерева ясно вибілили аж до гілля. Їй маленькі деревця у світлому сонці лагідно осміхаються, промовляють своїм стувбуристым побратимам і цілому світові: «Ми хоча й маленькі, але також біленькі...».

Сонце при дорозі

Якось на схилі ясного літнього дня ми із сестриним онуком їхали, поверталися авто зі столиці у свій західний край. І ось перед нами на однім згірку за обрій сідало, ховалося велике червоне Сонце, поклавшись аж на півтраси. І сказав, промовив тоді водій:

– А якось на Варшавській трасі за Ковелем таке ось Сонце було поклатося на цілу дорогу...

І сестрин онук також ізгадав. Як одного разу перед ним прямісінько на дорозі був поклався великий червоний Місяць, що виткнувся із-за обрію.

Коти на плотах

Я давненько запримітив, завважив. І це така вирізнявано осайна картина. Коти на плотах.

Іще наша хутірська чорно-біла ряба кішечка на схилі літнього дня полюбляла усідатися на дворовім плотуку і в тихім зачаєнім заворожінні наслуховувати елегію хутірського вечоріння.

Уже у селі мого двора обходить аж п'ятеро різної масті сусідських котів. Інколи котрийсь і сторожує на порозі, коли мене удома нема. До рук вони, звісно, не йдуть. Але золота нитка приятелювання, еднання у просторі бринить. Інколи зі свого убогого пожиточного щось і для них у двір виношу. Риб'ячі голови, тельбухи і кістки. За них вони поміж собою і у бій стають. Перемагає, звісно, сильніший.

А іще полюбляють сі коти походжати по верхівках штахетин-круглячків. Із однієї на другу граційно переступаючи, тішачись своїм досконалим жонглюванням. А потім і усідаються на огорожі у перепочинкові.

А коли одного літнього ранку я їхав у маршрутці до міста, то в якомусь селі забачив дивну картину. На плотуку рівним рядочком, одне проз одне, сиділи аж семеро котів. Зійшло і займалося велике червоне Сонце. Коти вітали небесне світило. І у скісних життедайних променях мружились у розкошуванні.

Білочка смакує зернятками

Коло дикої грушки на Десятинному пагорбі повно зелених іще пооббиваних грушок.

– Це вітер позривав грушки? – запитую у перехожого чоловіка.

– А ні, – роз'яснює він. – Це білочка. Вона смакує тільки зернятками Прокушує грушку і дістає зернятка. Тут їх розвелось багато. Ціла велика родина.

Малий біженець

Либонь, на Тернопільщині, за переповіданнями, сталося, діялося. Ув одне село зі Сходу України прибилася жінка із хлопчиком малолітнім. Їх там гостинно прийняли. На місці новім освоюються. Хлопчик сільською улицею прогулюється, шпацирує. А хтось і питається його:

– Із ким ти, хлопчику, приїхав?

А малий відповідає:

– С мамою.

– А де ж твій тато? – ізнов запитують.

– Унічтожаєт бендеровцев... – відповідає малий біженець.

Не там примостився

При доріжці до Десятинного пагорба старий стовбуристий шатристий ясен розрісся. А коло нього і бересток примостився. Стовбурець уже також грубенький, а гілля покальбучилось незугарно. Крізь густе ясеневе шатро на простір, на волю, ік сонцю пробитись не може. Не там примостився. Через думання моє перейшло.

Чорний котик

Літній ранок. На Подільському узвозі. Із вікна тролейбуса. Рівним зеленим килимом схил постелився. Високо на пагорбі якийсь молодик свою спину ік Сонцю виставив. І суцільно чорний котик від нього поволеньки униз килимком зеленим навстріч Сонцю прошкує.

Поклик отчої землі

Цвинтаря на нашому хуторі не було. І коли котрий хуторянин відходив в інші світи, то його спрямовували на цвинтар у те село, де спочивали кості його предків. Як упокоївся їздовий Кирило, син Дениса Довгого, і везли його підводою на Хотинь, то коні самі, без керунку віжками повертали у тім напрямку – дорогу знали. Рід там увесь Довгих закорінений.

Як звичне, чоловіка і його благовірну дружину ховали на одному цвинтарі. А інколи і поряд могили їхні виростали. Але бували, ставалися і винятки. Було. Давно колись зійшлися молодята із різних віддалених сіл, а родину свою уможцювали на Хуторі. А як зістарилися вони, то й про вічний спокій річ повели. Чоловік каже: «Хочу похованим бути тільки у своєму селі». А жінка навпростець йому: «Мої ж кості тільки у своєму селі повинні спочивати». Невістка їхню мову тую слухала. Да й каже: «Добре. А якщо в одночасся повмираєте, то треба буде дві машини наймати, щоб по різних селах вас розвозити».

Гай-гай. Не дивина. Поклик отчої землі могутній.

Пахощі старої липи

Ця шатриста, зболена, але стоїчна липа біля фундаменту Десятинної церкви упевнено прошкує, наближається до свого чотирьохсотліття. Але сказав хтось, що вік її іще довщий. І ніби до Петра Могили вона уже зеленіла.

Зацвітає це дерево пізніше, коли інші липи уже відцвіли, і цвіт їхній метеликами осипається долі. Але які незвично лагідні пахощі випромінює у цвітінні стара липа. Подумалось. Через думання перейшло. Це пахощі із перейдених часів, що їх уже не знає зінакшений світ.

Усе – від людини!

Уранці. При вході у підземний перехід до метро. Гасло вичитую: «Від людини залежить багато». Молодик із одногоразового користування чашечки каву допиває. А ніби до себе, а ніби і до нього кажу, промовляю: «Від людини залежить усе».

– О! Усе – від людини! – вигукнув молодик.

Тицяє у мене пальцем. І демонстративно кидає під ноги використану чашечку. Хоча поряд і корзиночка для сміття стоїть.

Вранішні пасажери

Раним – раненько на Лісовий ринок зібрався, зрихтувався. Там усе дешевше.

І ось уже в дорозі. У вагоні метро. Людей іще не густо. Але місця, щоб присісти, вільного нема. Усе люди молоді. Чоловіки й жінки, хлопці та дівчата. Усі сидять. Тільки я один на чорну палицю свою зіперся. Й ніхто місця мені сидячого не запропонував. Упродовж двадцятихвилинної путі до ринку. Хтось читає, інший мобілкою грається, котрийсь ніби очка заплющив, у думу занурився.

Дуб закучерявлюється

У старому парку. Цей дуб дуже давній. Столітній а столітній, напевне. Розлогий, ралистий, і шатристий. Там одне рало таке, що не кожному дереву стовбуром своїм із ним зрівнятися.

Але кілька років тому славетного дуба обчикрижили. Верха ізняли, з одного боку рала повідрізували. Тут підтоптані крутії м'яча ганяють стали. Очевидно, шатро дуба затінювало майданчика їм. Жалько мені тоді дивитись було на обчикриженого велетня.

І от нова стріча у старому парку. Дуб стоїчно тримається землі. І рани його заліковуються. Велетень ізнову закучерявлюється. Шатро своє розпросторує, показуючи цілому світові, як за життя триматися треба. А там, де цурпалки стирчали, юна поросль д'горі випнулась.

Кожного ранку до дуба підходить ставний молодик. Довго мовчки стоїть перед велетнем. Сили й мудрості набирається.

Сосна з двома верхами

Висока стовбуриста сосна серед інших дерев у парку заховалася, до пагорба притулилася. Сосна золоторясна. Пригледівся я. Аж у неї два стовбури. Один сивий, а другий –

золотистий. Сивий – це засохлий, золотистий - живлющий. Дивно так. Очевидно, верх цієї сосни колись усох, але молодий пагін із того місця угору подався, да й у новий стовбуристий верх з часом обернувся. Коли тее почалося. Хто скаже. Сосна мовчить. А може, мови її ми не розуміємо.

Громові дерева

Видивляю, розглядаю грубезні стовбури дерев. Декотрі із них уже сиво старезні, як сивий світ. Оньо дуби такі поважні, що кілька чоловік, якби за руки узялися, то й чи обхопили б оземок такого дуба. Але стовбури багатьох старих дерев із верха до низу посмуговані давніми ранами. На котрих кора затягнулась щільніше, а на котрих і виразною трухлявиною зяє. Здогад побіг. Це від удару блискавки, напевне. Й висновування через думання перейшло. Ймовірність громового розряду у кожному місці землі не таке вже й маленьке. Люди, може, цього і не помічають, не завважають. А давні столітні а столітні дерева про це виразно свідчать, нагадують.

Як сирота

У парку на благословенному пагорбі зійшлися різні дерева. Тут вікові дуби і липи свої розлогі шатра розкинули, розпустили. Там, там сосни золоторясні свої вічно зелені кучері увись понесли, спрямували. А з другого схилу сивокорі прямовисні тополі одна проз одну виструнчилися. І арфи не гнуть од вітровіїв. Й берізки білокорі коло них примостилися. І клени, й акації, в'язи і бересточки – усе тут є. Й усі одними соками живляться, й усі усучіль творять прекрасний букет.

От тільки одна-єдина вільха ізбоку до пагорба притулилася. Листочки на ній маленькі, але і поміж ними котики чорніють. Як сирота, стоїть. Ніби варується щільніше до такого зацного візірного панства підступиться. До ставка гілля своє повернула. На воду дивиться.

Липа із трьома стовбурами

Ця липа, напевне, дуже давня. Оземок у неї, ніби кадуб широчезний. А від нього три стовбури грубезні д'гори подалися. Очевидно, що липу колись були зрізали чи сама вона упала надломлена. А з оземка три паростки увись спрямувались.

Легендарна липа зі Швеції із трьома стовбурами ізгадалася, що була покровителькою людського роду. Од неї ніби вели своє походження три родові сім'ї – Ліннеї, до яких належав і уславлений натураліст XVIII століття, Лінделіуси і Тіліандери. І диво природи творить легенду.

Мить одностайного цвітіння

Це дивна картина, коли восени прощальним жовтим листом зацвітають дерева. Зір милує і на душу елегію, спокій, умиротворення покладає.

Учора вранці. Старий парк на пагорбі усущіль укрився жовтим листом. Клені, липи, дуби, бересточки зацвіли одностайно. Десь крізь густе осіннє золото і зелені шматочки проглядають, десь червона барва промениться вогнисто, а молоденькі липки крізь ніжно біду прозелень до жовто золотого пробиваються, простують. Тихо доокруги. Яскрава мить одностайного осіннього цвітіння.

Сьогодні вранці. Картина змінилася. Декотрі дерева оголеним чорним гіллям дивляться. На інших цвіт а геть ріденький. Жовтий лист килимом ік землі припав, постелився. За ніч прекрасний букет стратив свою пишну цілість. Обскубаним став.

А через думання перейшло. Яка коротка мить і прощального осіннього цвітіння. Весняне ізгадалося. Що його так виразно окреслив поет Гете. У час цвітіння троянди розпукуються скрізь.

Кленовий листок

Улітку. Посеред тихого літнього дня я із Володимирської гірки на нижні тераси спустився, ізійшов. А тут гущавина зелена непрохідна заснувалася. Ніби у далекій лісовій пущі опинився. Схоже, із давніх літ тут бездоглядно. Колись обмуrowані рівчаки пообвалювалися, доріжки споришем позаростали. Громохке дооколишне місто крізь гущавину ледь-ледь відлунюється. Вітерець сюди не проникає. Листя на деревах ані шелесне. Ніби час зупинився. Тільки один листочок кленовий унизу, наче маятник, сюди-туди хилитається без спонуки. Як нагадування, що і тут час рухається неухильно вперед.

Букет із дуба

Золотої осени. На міській транспортній зупинці. Вродливий юнак да такого великого гарного букета із деревного гілля у руках тримає. Жовтобагряні листочки усіма барвами й відтінками осени променяються.

– Із клену? – запитую.

– А ні! Із дуба, – осміхається юнак.

Милуюсь осіннім дубовим цвітінням. До зламаних гілочок приглядаюся.

– Із лісу. Із молодих дубочків? – ізнов запитую.

– Так, – схоже, втішено осміхається юнак.

А мені і жалько стає тих молодих дубочків, що десь у лісі з обламаним гіллям стоять поранені.

І вічний поклик життя

Не раз доводилося спостерігати, як занесена у міські мури вітром чи птахами насінина знаходить а найменшу шпаринку, дає сходи і проростає. Котроїсь весни я забачив на асфальті розквітлу кульбабку. У шпаринці муру за покликом життя до світла пробилася. А на верхньому схилі старого будинку у центрі міста цілий березовий гайок зеленіє. Не

кажучи уже про покинуті запуснені дома. Там деревна гушавина усущіль засідає. На даху одного такого будинку горобина восени червоно палахкотить.

Ця невеличка халабудка коло ставка примостилася. Що тут колись було, то й здогадатися трудно. Але зелене ясенове гілля над дахом халабудки поманило мене. Підходжу. Вікна, двері повибивані. Мотлоху різного усередині повно. Але долівка зацументована була. Крізь розщелину проріс кушистий, але доволі уже грубий ясенок, знайшов шпарку у покрівлі халабудки, розсунув її. Да й подався угору до світла своє верховіття нести. За вічним покликом життя. А оземок стінами халабудки оточений.

Дикі качки розважаються

У цьому ставку диких качок стало набагато більше, аніж їх таборувалося тут кілька років тому. Уранці качки плавають сюди-туди тихо, але якби зорганізовано, полишаючи на водному плесі візерунчасті віяла. Вранішня прогулянка після ночі. Призвичаювання до денного ритму.

А от коли я біля ставка у вечорінні переходжу, то ті ж самі качки уже у збадьорінні ушвидчено свої розважання сюди-туди на водному плесі звершують. І віяльця за собою виразніше зигзагоподібні, а якби витворені мистецькі, полишають.

Коли ж вечірня сутінковість у темінь переходить, а я із прогулянки іду, то водне плесо на ставку тільки відблисками дооколишніх вогнів брижиться, промениться. А качок не видно. Від берега одного, від берега другого тільки умиротворене «ках-ках» донесеться, відлунює. А через думку мою переходить запитальне. Де ці качки зимують і де малят своїх виводять. Одна людина якось розповідала мені, що бачила вона. Як улітку качур і качка, батько й мати, привели гурток малих каченят да й почали, стали по одному їх зіштовхувать легенько цументованим схилом у воду.

А мені ізгадалося, через думання перейшло. Як одного літа на хуторі наша зозуляста квочка гурток каченят висиділа, вивела. Да й дивується. Що дітки її аж ніяк не схожі на їхне кудкудахкаюче плем'я. А все одно дітки. То як же їх не любити.

Коли каченята підросли, то через Болітце у Річку самі подалися. Й мати-квочка не зіштовхувала їх легенько у воду. Мати бережком походжала стривожена, щоб вода діток її із собою не забрала. А коли котресь каченя пірнало, й тільки бульки од нього зверху зоставалися, то квочка місця собі не знаходила на березі од розпуки. О миті, коли дитятко із води виринали, радість квочки несказанна не вмещалася у її естві Переживання блаженної миті воскресіння.

Але як темінь засновувала хутір, умиротворена квочка тихою класичною ходою через Болітце уступала у двір. А за нею увесь гурток діток її. Зрідка котресь тільки юно «ках-ках».

Біле каченя

Коли на очільника обирали одного пройдисвіта, то запитав я був у свого близького побратима:

– А й ти, шлеку, голосував за нього?

Побратим відповів:

– Я знав, що він пройдисвіт. Але ж усі за нього голосять, то не буду ж я білою вороною...

Тобто від загалу сей чоловік вирізняватись не схотів.

А так. «Біла ворона» – це уже як щось виключно вирізняване серед загалу. Чи як щось нереальне. Як груші на вербі.

Але ж чи існує біла ворона у природі. І як часто можна її стрінути. Принаймні я такого дива не зустрічав. А от біле каченя, одне єдине серед кількох десятків диких качок, що плавали у ставку, бачив. Там були птахи різної масті: коричневі, сім'яністі, з крапками в різних барвах, в інших шийки і голівки перламутром променяються. А воно усуніць біленьке.

Схоже, що пернате побратимство цього і не помічає, не завважає. А й воно вільно серед гурту почуввається. Наввипередки з усіма женеться по водному плесові, коли котрийсь благодійник від берега щось пожиточне кидає. Чи ж воно винне, що білим із яєчка вилупилося.

Рудий кіт

Великий рудий котяра на березі ставка усівся. Да й зирить, патрикує. Як на водному плесові зграйка диких качок прогулюється. Серед них і зовсім юні є. З цьогорічного виводку. Якурат під котячий зуб. Але ж птахи не дурні до берега наблизитись. І кіт у воду за ними не шубовсне. Посмакував, посмакував уявно котяра при березці. Устав, да й за куші помандрував поволеньки. Із другого боку ув очереті при березі присів, засідку зробив. Але ж птахи не дурні. Вони нюхом котячий дух чують. І заміри котячі їм не невідомі. До берега не наближаються. Посидів, посидів неборака, устав да й од ставка до ближніх домів пошкандибав, потеліпався. Сиву думу несучи. Що дурники хоч і є на світі, але не завжди вони під твій зуб попадаються.

Дівчинка годує птахів

Біля ставка. Дикі качки із води на берег вийшли. І мала дівчинка хлібець пощипує і кидає птахам. Качки доокола її обступили, вертаються. А мати малої ізбоку стоїть. Картину спостерігає.

Ось одна качечка дзьобиком у подячному поцілункові до дитячої ніжки притулилася. За нею й інші птахи свої дзьобики вдячно до дитячої ніжки спрямували. Притулилися.

Євангельське о миті такої забриніло. Будьте, як діти.

Прийшов у гості

На вулиці Кобзарській. Уранці. Гарний дворовий пес навстріч мені іде. Раптом біля воріт одного будинку зупи-

няється. Починає не голосно, але виразно гавкати. І на ворота дивиться. Ніби у гості прийшов. Але хазяї або іще сплять, або не чують, або гостя такого не чекають. Пес відійшов од воріт, покачався посеред вулиці. А затим ізнов до воріт підступивсь і гавкає. Уже голосніше. На ворота дивиться. Наче кличе хазяїв. Там кнопка дзвінка угорі є. Але ж пес лапою її не дістане.

Люди і собачатники

В осінньому парку. Алейкою прогулюється старий дідусь, опираючись на чорну палицю. Із-за пагорба навстріч йому молода жінка на повідку веде великого сивого пса. Раптом вона відв'язує повідок від собачої шиї. Пес радісно вистрибує поміж ближніми деревами. А відтак з лютим гавкотом кидається на дідуся. Коло ніг його вертиться, зуби великі виширів. Дідусь занімів нажаханий. Жінка спершу потішливо сміється. Пес не вгаває. От-от схопить зубами дідусеву ногу. І жінка нарешті осягає, що це не жарт. Починає укоськувати собаку. Не одразу це їй вдається, А коли пес опиняється ізнов на повідку, дідусь кволенько промовляє:

– Не робіть такого, пані! Адже тут прогулюються не тільки собачатники, а і люди...

Дві свічки

У Михайлівському Золотоверхому соборі. На вечірній службі. У правому крилі. На одному підсвічнику тільки дві свічки горять. Рівненько одна проз одну поставлені. Обое рівненькі. Й полум'я їхне тихе, рівне одностайно. Як і колихнуться коли, то також рівненько одностайно. А поміж ними і молитва станула, струменить, возноситься. Чутно.

Щоб не гуртувалися

Мені недавно один знакомець розповідав. Як у початку шістдесятих років минулого століття він працював на метео-

станції у Читі. А там на північ із пагорба річка протікала. Узимку її твердо сковували морози. І по льоду упевнено на сотні кілометрів прошкували машини, а в них – і люди.

У справах метеослужби у північну далеч зі своїми співробітниками відправився і сей знакомець. Дивно так. По обидва береги річки дрімучі ліси стоять. Але там-там із них виглядають і невеличкі хатинки, схожі на нашу українську хату. По три, по чотири при купочці.

Дивляться. Із однієї такої хатинки сивий дим устає д'горі, до небес струменить. Зупинилися. Заходять. Це була невеличка їдальня. Вирішили посмакувати тепленьким. А хлопчина, що їх обслуговував, українською мовою розмовляє.

– Як ти тут опинився, земляче? – зрадніло запитав знакомець.

– А ми з Прикарпаття. Нас сюди вивезли за підтримку повстанців, – станула відповідь.

– А чого тільки по три, по чотири хатиночки при купочці примостилися?

– А щоб не гуртувалися... – відповів хлопчина.

Аяк. Могутній совецький режим і у глибині сибірській тоді боявся нашого гуртування.

Доля танцівниці

У лікарні. Серед гурту людей. Мова про цукровий діабет навертається, снується. Ось один в літах уже чоловік отаку історію переповідає.

Як одна дівчинка із літ ранніх майстерно танцювала. У дванадцятилітньому віці була спрямована вона у грізне відомство своїми танками чекістів зачаровувати. А силовики там і згвалтували її.

І це травмувало юнку до основ. Одразу цукровий діабет на неї зійшов. Опісля дівчина і заміж вийшла, але лікарі заборонили їй через діабет дітей народжувати. Звісно, шлюб з тієї причини і розпався.

Але дівчина від танцю не відступалась. Вона по заграницях уже їздила, мандрувала, і своїми танками світ зачарувувала. А у Нідерландах і нову пару собі знайшла. Дівчинку народила. Там і замешкала.

– А тепера інколи й до отчих порогів приїжджає, навідується, – завершив оповідь чоловік. – Донечці уже чотиринадцять років. Там чарівниця така, як і її матуся.

Міська електричка

Це електричка, якою за годину можна проїхати довкола Києва. Манливо. Я уже п'ятдесят років у столиці. Доля припровадила мене. Ах, як багато поетичних закутків, що ними і я чудувався, ізникли за цей час з доколу, із лиця землі. А більше, мабуть, набагато більше дивних міських закутків, що моему зорові іще не судилося у себе увібрати. Сяду-но я у міську електричку, да із вікна вагона сюди-туди роззиратиму небокрай.

Спрямовуюсь на вокзал спозарання. Стою уже на привокзальній площі. Роззираю міський виднокіл. Ізгадую. Як уранці рівно п'ятдесят років тому я стояв отут. І чудувався золотими банями Володимирського собору. А тепера їх не видно. Повтикані там-там густо висотні дома затінили їх. Геть зінакшився Київ. То був цвітучий тихий сад. Скрізь парки, алейки, квіти цвітучі скрізь. Мальовничі прогалини між старими домами. А найменший вільний клопоть у центрі тепер забудували, висотні незугарні дома повтикали. Що і пройти нігде. Тоді, бувало, зрідка авто переїде вулицю. А зараз автами й тротуари і дворики усі позайняті, а не оно вулиці проїжджі.

Старокиївські пагорби, що упродовж століть берегли поетичні знаки і таїну місця, почали стесувать, урізувать, новобудови під них підставлять. А що гора Замкова, а що Щекавиця. Зупину новим поруйновникам нема. Минулого літа довбали Десятинного пагорба, дерева на схилу до

Гончарки викорчували, а цьогоріч той знаменитий схил у таке місиво обернувся. І сказав хтось: «Це як в окопах Сталінграда, а на Володимирські гірці – то вже Курська дуга». Бо там також суцільне місиво. А за ним і пам'ять про колишнє первісне згасає, розвіюється. Коли Господь одбирає розум, то усамперед вдаємося до суцільних поруйнацій. Щоби знести знакові сліди минулого.

А що казати. До бездумних свавільних поруйнацій ми он які удавні. Ще й тишимося, що нове, яскраве у наш позір затуманюючі відблиски покладає.

Стою уже на пероні. Вичікую. Думами огорнений. Нарешті й електричка показалася. Розгін сповільнює. Зупиняється. Увіходжу. Усідаюся. За вагонове вікно дивлюсь. Подивовуюсь. Яка многота залізничних колій у сув'язь докупи зійшлися. А як колії у розтоки на півсвіта попростували, у далеч несучи столичні привіти, то й інші краєвиди показалися. По один бік місто громохке, по бік другий – уже куцисті вибалки і яри. А за ними простір світовий даленіє. В котрих ярах і купи сміття виразно своє лице напоказ мандрівцям виставили. А десь за куцями, за деревами і стара хатина біло заясніє. Ах, які ж милі моему серцю оці колишні, реліктові ніби уже хатинки в дооколі. Яке ізникаюче тепло людського осідку навіюють у душу, заронюють, покладають. Оньо у котрійсь такій хатинці із димаря червоно цегляного димок ніжно синій устає, із небесами людський осідок в'яже. Поетове ізгадується. Що хочеться одразу і в місті, і в селі перебувати. Та ж ось воно і є. Колію залізничну тільки перетни, перейди – і ти вже в місті. Десь хатинки і повибиваними вікнами про запустіння нагадують, співчуття будять. Гірка печаль позоставленого людського осідку.

Навстріч біжать стовпи цументовані з кріпленнями заіржавленими, свою давність виразно посвідчують. Аяк. Багато чого тут уже є заіржавілого і струхлявілого, що їхній термін свого ужитку давно скінчився. Обновити б. Але

кому воно потрібне. Оньо труби підземні по місту скрізь, кажуть, ген якої давнини. Переходиш інколи, то бачиш: там-там вулиця вирізана, подовбана. Проти одного будинку у центрі дак кожного літа по кілька разів вулицю довбають. Застеляють, а воно ізнов прориває. Ізнов довбають. Кажуть, там труби водогінні іще царські. А може, і сучасні да такі нетривкі. Посеред морозяної зими без тепла неочікувано зостаються сотні будинків. Прориває.

Доводилося мені якось окраїнною Кобзарською вулицею переходити. А там вибоїна за вибоїною уздовж. Доокола там усе розкішні маєтки вибудовані, вимурувані.

– Схоже, то усе поселяни маєтні дорогу повибивали. То нехай би вони згуртувалися да хоча б собі дорогу, проїзд одремонтували, – якось при нагоді моє слово прохопилося.

А при чім тут вони. Доми – то їхня приватна власність. А дороги державні, то нехай держава і ремонтує... – станула навстріч відповідь.

Ось при дорозі убік до міста незавершений довгобуд на сотню метрів розтягнувся. Запосягливець котрийсь і дороги шматок прихопив. Видать, давненько це сталося, діялося. Бо куці і деревця коло стін і над муром угорі густо засіли, вкоренилися, умоцувалися.

Ізгадалося. Над очі стануло. Не першина такі запосягання на київських вулицях стрічать. Оньо на площі Львівській у поверхи кілька десятиліть тому дім випнувся. Да так і стоїть. Залізні риштування іржею укрилися. На Пейзажну алею менший колись будинок висунувся. І теж недобудований стоїть. Це уже пошесть така згуртувалася. Де тільки можна, а надто у центрі, кожну прилеглисть захоплювати, о майбутнім і своїм не помишляючи. Оньо як перший поверх нашого дому спродали, то нові хазяї частину і двора до себе притулили.

Гай-гай, а що казать. Гасло «Хапай, де і скільки можна» ніби у неписаний закон увійшло. Смутні часи для сторозтер-

заного Києва настали. Особливо виразно це помітно, коли у вікно вагона міської електрички на тебе звідусіль дивляться, агресію випромінюючи, десятки, мо' й сотні висотних домів із пагорбів благословенних.

А геть зінакшується Київ, утрачується колишня манлива його краса, ізникають виразні поетичні знаки, знаки давнини. Це бачиш, помічаєш на кожному кроці, коли вулицями і закутками столиці переходиш. Але найвиразніша сумна картина постає із вікна вагона міської електрички.

Покрова

«Покрова не снігом, то листом», – казали колись у нас на хуторі. Забулося, у котрому році, але я пам'ятаю осінь, коли на Покрову земля усущіль білим укрилася.

Цьогоріч осінь ось уже три тижні землю і нас холодом огортає. І дощить. Інколи день крізь день. А у парку дерева багрянницею і золотом променяються. Вітрець війне, і лист, як сніг лапатий, із шурхотінням летить, кружеляє, землю устеляє.

Вранішня стріча

Рівно о сьомій ранку я виходжу з палати лікарні і простую тихою вулицею до парку на прогулянку. Я з чорним кийочком. А навстріч мені, шкутильгаючи, простує молодий відносно чоловік. Із торбинкою у руці, а лице його зіщулене од болю. Упродовж тижня зустрічаємось кожного ранку в одному й тому ж місці. Проходимо мовчки один проз одного, розминаємось. А сьогодні я не стримався. Привітався і сказав:

– А ми з вами завжди зустрічаємось у цьому місці. Я іду на прогулянку, а ви, напевне, на роботу.

Чоловік посміхнувся. Його посмішка осяяла, огорнула мене добрим настроєм на цілий день.

Любов і зрада

Випадком опинилася на моєму столі, передали мені, книга Юрія Горліса-Горського «Холодний яр». Із поміткою «Академічне видання». Із коментарями Сергія Луніна. Цей Сергій Лунін десь і згадує, що хтось виступив із претензією до нього за те, що розмовляє російською мовою і має лице, схоже на єврейське. І яке це, мовляв, має значення. Резюмує в обороні Сергій Лунін. Останнє, мабуть, справді не має значення. А от дослідник «Холодного яру» властиво мав би розмовляти українською мовою.

Але річ не про те. Холодноярська тема уже десятиліття а десятиліття на слуху. Досліджують, створюють книги, белетризують за документами з чекістських архівів давно минулі події, заповсягаються на фільми. Виставляють своє ім'я на чоло.

Але спалахує, бринить питання. А чому ж не створить фільм за твором «Холодний яр» Юрія Горліса-Горського. Адже автор – очевидець подій. На папір поклатося бачене і пережите. Воїн став літератором. Які яскраві, виразні описи природи, відчуття перегуку в дооколі часів, колорит селянського побиту, настрої людей в екстремальних, драматичних ситуаціях.

Кохана дівчина вишила оповідачеві сорочку. Чекіст хоче зірвати із в'язня уже її. Але юнак боронить сорочку, як найкоштовніше, як сокровенне, як власну гідність. Полоненого люто катують. Затим ведуть на розстріл, та він рятується втечею.

Але кохана дівчина заради також великого закохання спокушається на фальшиву обіцянку чекістів. І йде на співпрацю з ворогом. Через неї гинуть люди. Який присуд може бути для дівчини. Звісно, кара найвища. І юнак переживає це. Там, де зрада, уже не місце для любові. Повторюваний мотив. Одразу ж і «Тарас Бульба» Миколи Гоголя ізгадується.

Ментачка

– Оньо наша директора пішла, – сказав якомсь знайомий приборальник музейного двора, указуючи на жінку, що віддалялася.

– А як ви так одразу іздалеку упізнали її? – запитання мое ізродилося.

– За її ходою її упізнаю. Я кожду людину за ходою упізнаю. Хода людини – це як і почерк її, для кожного свій окремиий, – сказав, роз’яснив знакомець.

А й справді. Ізгадалося. Що у нас на хуторі кожду знайому людину іздалеку упізнавали найперше за її ходою. Нашому Саші зробили складну операцію улітку 1966 року. Мати тоді уже паралізовані були, і зір їхній а геть ослабнув. Після операції простує, кволенько шкандибає Саша дорогою зі світа до нашої хати. Мати крізь прочинене вікно дивляться і кажуть:

– А чось наш Саша так страшно накульгує. Аж ходу його не впізнать...

Друг моїх дитячих літ хутірських Петро як ішов, то руками так хутенько розмахував, а гей якби косу ментав. Його і прозвали Ментачкою. Із тим прізвиськом він і звікував.

Потепліло

Після незвично затяжних упродовж місяця холодів раптом потепліло. І умить зацвіли пізні осінні квіти. Червоні, блідо-рожеві, жовті... Як прощальний знак із осінню.

Християнський мотив

Із газети («ВО Свобода» № 422–423 (33–34 у цьому році), 10–23 серпня 2017 року) статтю прочитав. Її написала Ольга Осипенко, провідний науковий співробітник музею С. С. Гулака-Артемівського, м. Городище Черкаської області. «Моя ти любо! Усміхнись... і руку вольную подай мені...» – назва публікації.

У статті ідеться про Ликеру Полусмак, наречену Тараса Шевченка. Се звісно, що до розлучення спричинилося середовище, яке оточувало поета. Здогад біжить, що і царська охранка причетною до того могла бути. Адже поет-правдолюбець для режиму був он як небажаний на цьому світі. Се поза сумнівом, що невдале сватання укоротило дні земного перетривання нашого Кобзаря.

Ликера потому була заміжня, мала дітей. Але на схилі віку свого стала часто приїжджати на Шевченкову могилу. А відтак і поселилась у Каневі. Ось що написала вона у книзі відгуків Шевченкової могили: «13 мая 1905 року прийшла твоя Ликера, твоя люба, мій друже. Сьогодні день мого ангела. Подивись на мене, як я каюсь». Хочеться вірити в істинність цього пізнього каяття.

Шевченковою нареченою опікувалися відомі діячі культури – Олена Пчілка, вчений-археолог Микола Біляшівський, Людмила Старицька, донька письменника Михайла Старицького. Ликера Полусмак відійшла у вічність у лютому 1917 року. На цвинтарі у Каневі вона і похована.

Розмисел побіг і про чилійську поетку, лауреата Нобелівської премії Габріелу Містраль. У юні літа у неї був закоханий один молодик. І сталося. Його безпідставно звинуватили у чомусь-то. Та щоби не бачитись перед своїм закоханням злочинцем, він самовільно обірвав своє життя. Дізнавшись про це, Габріела дала обітницю ніколи не виходити заміж. Не маючи своїх дітей, вона створила найкращі у світі колісанки для дітей.

Подумалось. Як могутньо звучить християнський мотив. І на зорі життя, і на схилі людського віку.

Листи Агатангела Кримського

Прочитав два томи листів А. Кримського. Рідкісні листи, із яких так виразно постає особа ученого. Се той випадок, коли людська натура не має схильності приховувати, утаювати жодної дрібниці із власної душі і світа.

Східне походження пульсувало в особистості А. Кримського могутньо. Воно і позначило його наукове спрямування. Але взагалі Схід – це завжди манливість для кожної творчої особистості. І Україною, її мовою і культурою учений був перейнятий цілковито.

Із листів виразно проглядається, як нелегко було відбуватися правдивому ученому у тогочасній російській дійсності, в умовах цензури.

У листах із Бейрута і Ливану описи природи і побиту східного краю колоритні й виразні настільки, аж ніби сам уявно здійснюєш мандрівку на Схід.

Се милозвучне слово «Летува»

Така уже звичка у мене. Як забачу гурт мандрівців із чужих сторін, то одразу і підходжу та й запитую ізвідки. Коли ж вони мови моєї не розуміють, то столицю називаю «Лондон» чи «Вашингтон». А котрийсь із них, посміхаючись, одразу і промовляє «Рим» чи «Бельгія».

Якось я був позустрів коло фундаменту Десятинної цекрви невеличкого, але шустренького смаглявого, аж темного молодика. На моє традиційне запитання він гарною українською мовою відповів:

– Я із Бангладеш...

– А де ж то ласкавий пан так гарно мови нашої навчився? – зі зворушенням ізнов запитую.

– Розумієте, – пояснює привітний смаглявий молодик. – Коли дуже любиш, кохаєш дівчину, то заради неї на все підеш...

– Ах, у вас тут подруга, дівчина є? – ізнов я.

– Ні, – осміхаючись, уточнює молодик. – Я іще не одружений. Але я дуже люблю Україну, то гріх було б не вивчити і вашу мову...

А що тут іще розпитувати після такого переконливого роз'яснення.

Уже на Пейзажній алеї. Велика група, особин, може, п'ятдесят, а може, й цілих сто, умурованих котів розглядають і усі світлі, біляві з лица.

– Ізвідки? – запитую.

Мовчання.

– Откуда? – повторюю.

– С Литвы – ламана московська мова.

Річ заснувалася. Про се, про те. Про їхнє вдаліше, про наше незбуте. Про сучасне. Вони із Клайпеди. Прощаємось, як друзі, з прихильними усмішками.

По котромусь часові я усідаюсь на пагорбі у вмісті роззявленої пащі kota. Відпочиваю у затінку. Униз позір мій переметнувся. А там улицею довга колона моїх литовців прошкує.

Ураз ізгадалося. Як восени 1991 року я їхав туди-сюди вранішнім тролейбусом у Вільнюсі. І коли наблизилась до котроїсь зупинки, то й оголошення лунало: «Летува». Мелодійно так.

Умить і зрушився я. Да й вигукнув із пагорба: «Летува». Усі д'горі до мене усміхнені обернулися, і руками помахують, мене вітають. Колона проходить, а я тільки вигукую: «Летува». Й усі до мене обертаються усміхнені й вітають помахами рук.

А через думання моє переходить. Яка це велика розкіш – своє милозвучне слово на чужині від чужинця почуть. А затим і нагадування біжить. Як давно колись пан Трибуховський привіз до двору із Вільно, города преславного, дівчину литовку. Да й спарував її із козаком Миною. Од них і розрісся у нашім краї наш великий рід Литовчиних.

Теплий кожушок

У виснажливу спеку. Біля старої липи на Десятинному пагорбі. Чоловік веде, провадить великого чорного кошудлатого собаку. А пес той геть знемагає од спеки. Рот роззяв-

лений. Ледве дихає. І червоний язик його наче безживний теліпається.

А у думанні моїм снується. Це іще й через теплий шерстистий кожушок так допікає псові спека.

Маленький принц окривавлений

Того першого гарненького Маленького принца нам подарували французи. І напис на постаменті засвідчував «Дітям України від дітей Франції». Його установили на Пейзажній алеї одразу після того, як місцину громада од агресивного забудовника звільнила. І тут почали деревця й квіти насаджувать й коти розмальовувать.

Ах, як я тішися тим першим Маленьким принцем. Завжди зупинявся перед ним, коли Пейзажною алеєю прогулювався. Аж то одного ранку забачив. Од Маленького принца одне місиво утворилося. Голова відтята. Одні дроти валяються дококола. Підійшов я, станув на місці страти. Од мистецької штуки і знака не зосталося. Не діє. Холодом війнуло од кавалків матер'ялу. Чим же завинив перед нами Маленький принц. Хіба тільки тим, що примандрував із далекої Франції. Але ж така природа його – належати цілому світові. І на увесь світ випромінювати, розпросторювати своє ясне світло.

По котромусь часові на цьому місці установили нового Маленького принца. І хоча сей був уже не такий незрівняний, але все одно біля нього зупинялися і діти, і дорослі. Йй фотографувалися на згадку. Аж то цього літа у спеку і цьому руку відтяли.

А проте знайшовся серед нас мислячий художник. Він забинтував скалічену руку. Цурпалок геть окривавлений. І бризки червоної крові коло голови і по грудях.

Котрийсь хлопчик став обмацувать окривавлену руку.

– А не чіпай, – сказав я. – Йому ж боляче.

Хлопчик і відсахнувся. А на лице його зійшло співчуття.

– Це треба зняти, – промовив один перехожий. – Тут туристи бувають із цілого світа. Нащо щоби бачили нашу ганьбу...

– А ні, – і моє слово прохопилося. – Нехай бачать, які ми є. Спочутливі. Відбиту руку перев'язали.

– Та же не всі такі, – докинув хтось.

Але відповідальність за знущання над Маленьким принцем поклалася на всіх нас.

Данте і орел

З нагоди свого 750-ліття Данте Аліг'єрі – великий італійський і світовий поет – зійшов, примостився і на краєчок Володимирської гірки навпроти Олександрівського костелу. Увесь суцільно білий, із сувоєм папіруса у руці. А поряд ліворуч і орел примостився. Да й зором своїм орлиним на Данте поглядує.

При чому тут орел і що символізує він. У кого я не запитував, а ніхто не знає. І у моїй куцій голові і такий здогад побіг. Орли ж довго живуть. Кажуть, ніби аж триста років. Отож і зирить орел заздрісно на Данте: «Мені то тільки триста літ, а тобі аж сімсот п'ятдесят виповнилося, стукнуло».

Кажуть, пам'ятник створили італійці. Гарненька споруда. Благість у білім сяянні випромінює. Коли прогулююся, то завжди зупиняюся тут відпочити, посидіти. Я іще пам'ятаю цей схил первісно видовжений. Тут колись малі хатки стояли. Це, здається, у початку сімдесятих чи й вісімдесятих років добрий кавалок пагорба відчикрижили задля музею Леніну. Із протестом проти такої поруйнації природного пагорба тоді виступив Олесь Гончар. Його протестна стаття, здається, була опублікована в газеті «Известия». Гай-гай, коли то тее було. Да зараз не одного заповідного пагорба відчикрижують з імпетом. А ніхто й протеста, схоже, не подає. А як і подає, то хто його слухає.

Але повернімось до Данте. Не довго яснів він у свіжій білості своїй. На постамент почали, стали сходити наші люди. Міцну табличку з написом з усіх країв повідкушували. На ноги Дантові чобітьми наступали, й білі ноги його потьмяніли. Під ноги йому свою мокротечу випорожнювали. Кажуть, що й орла одного зірвали, демонтували. Це уже другого установили.

Цьогоріч у день Незалежності я, прогулюючись, підійшов, наблизився до Данте. І бачу. Стоїть дідусь в окулярах. А хлопчик його усівся на орлі і мордує його. Я до дідуся:

– Це ж пам'ятник. Привчайте дитину шанувати пам'ятники.

Чоловік підступився до мене з агресією:

– Вы што хотите, чтобы я вас послал куда-то...

– А ви вже мене послали, – кажу. – Але пам'ятники треба шанувати.

– Уходите прочь, пока не поздно. Вы человек в футляре...

Я і відійшов. За метрів п'ятдесят на лавочці сиділо четверо поліціантів. Я зупинився біля них. Привітався. І попросив, щоби й вони зробили чоловікові своє зауваження.

– А він і нас пошле подалі, – сказав один поліціант.

І до чоловіка із хлопчиком не підійшли. А що тут скажеш.

Простую зневажений собі алейкою далі. Аж то навстріч мені знакомий прогулювальник іде. Розповідаю йому про вранішню стрічу. А він мені ось що розповів.

Коли пам'ятник Дантові установлювали, то прийшли протестувальники із Костьольної і вигукували:

– Здесь ему не место. Мы все равно его взорвем!..

Іще знакомець мені сказав. Ніби проти Данте і прихильники московської церкви виступають. Що, мовляв, поет був католиком.

Ізнову. А що тут скажеш.

Солодке життя

Коли на вісімдесят шостому році життя у Євгена Сверстюка виявили цукровий діабет, то сказав пан Євген:

– Моє солодке життя скінчилося...

На увазі, звісно, маючи усамперед те, що діабетикам солодощі заборонені. Але, може, і не тільки це.

«Учора іще мукала...»

На ринку запитую, чи м'ясо свіже. А продавчиня і каже:

– Учора іще мукала...

Ізнов у чоловіка запитую, чи яйця свіжі. Він же одказує:

– Учора тільки знеслися, прокудкудакали кури...

Зі спогаду біжить. Запитали колись, чи газета свіжа, а маленька Яринка газету понюхала і відповіла:

– Свіжа...

День дню...

На Лук'янівському ринку. Коло знайомого продавця слово моє ізродилося:

– Учора цілий день дощило, а сьогодні яка оньо сонячна ясність.

А продавець промовив, сказав:

– День дню свою річ передав...

І тільки звуки рояля...

Вирує, сяє тисячами вогнів стоголосе вечірне місто доокола. І тільки чарівні звуки рояля у закутку нагадують, повертають свідомість у минуле, коли тут панував тихий вечірній затишок і супокій.

Зловісний привид

«Привид бродить по Європі – привид комунізму». Написав Карл Маркс у середині дев'ятнадцятого століття.

Побродив, побродив сей зловісний привид по Європі, а окошився, отаборювався у Пітері і Москві. Де місце для нього сприятливіше, а ґрунт пожиточніший.

Да й такого шороху на увесь світ наробив. Що і через століття сей світ не знає, як од нього отямитися, спекатися як його. Паростки того зловісного привида, сучасні модифікації, буває, іще зловісніші. Правду писав Олександр Твардовський: «Вход есть – выхода нет».

7 листопада 2017 року.

Тричі попрощалася...

Ув Одесі сталася трагічна подія. Школярі приїхали на відпочинок у невеликі будиночки до моря. Й один будиночок спалахнув. Загинули діти. А серед них і ота дівчинка. Коли вирушила вона у путь, то тричі попрощалася зі своїми рідними. Отако. Попрощавшись, відійде. А затим повернеться. І знову прощається. Й іще. Очевидно, підсвідомо у малій сутності бриніло передчуття. Що прощається назавжди.

І тільки молода акація...

Осипалось листя із дерев. Чорним гіллям увиразнились вони. Ік зимі готові. Смуток у простір випромінюють. І тільки де-де молоденькі акації зеленіють. Так міцно барву літа на собі тримають.

Потоптом по святинях

Ця напасть зійшла, підступила до наших старих душ і вікон уже після останнього Майдану. Коли висотну ялинку від Хрещатика до благословенної Софії перемістили, спровадили.

Іще задовго до Нового Року і Різдва Христового, іще Пилипівський піст у християнській традиції триває, а вже від Софії до Михайлівського Золотоверхого Собору увесь простір заповнений спорудами. Чого тут тільки нема. Каруселі, гойдалки висотні, катки... Всього і не злічити. На півверстви,

либонь, одна при одній виставлені ятки. Де усе шкварчить, вариться у великих баняхах, дими й пахощі доокруж ласкітливі випромінює. Усе палахкотить, мигтить, міниться різнокольоровими вогнями. Безупину звучить бравурна музика, од якої здригається благословенна Софія, а й вікна тремтять, дрижать у будинках віддаленіших.

Як подивитися ізбоку, то найперша думка ізроджується, біжить. Що міліони а міліони треба витратити тільки для облаштування оцього усього.

У час війни іде велика гульня. І триває вона понад місяць. Причому і у Пилипівський піст, що звичаєво у християнській традиції не прийнято. Вигицують, ведуть задьористі танки у піст біля могили Патріарха Київського і всієї Руси – України Володимира.

Те ж саме дійство триває тут і у Передвеликодній піст. А однієї весни воно видовжилось аж на Володимирську гірку.

Якщо подивитись ізбоку, то і розмисел нагортається. Чи ж подобає у час війни і у піст на благословенному святому для кожного українця місці улаштовувати таке бучне гуляння. Порушивши усі звичаєві традиції. А що би подумали і сказали о тім наші предки.

Чорне порося

У знаковому будинку в центрі столиці колись і знані тоді люди замешкали були. Актори Амвросій Бучма, Юрій Шумський, художники Василь Касіян, Микола Глущенко. До речі, останній, як тепера згадують, і відомим чекістом був. Та на цій основі також спілкувався і з Володимиром Винниченком у заграниччі.

Як усі ті згадані персони із цього світа відійшли, то кожному зосібна на стіні будинку установили меморіальні дошки, із яких ясніють і їхні портрети.

Але у новітнім часі, коли усе почало змінюватися пародоксально, а перші поверхи старих домів у столиці почали

негайно спродувати, на розі згаданого будинку у підвалі облаштували ресторан «Чорне порося». Навпроти дошок меморіальних і виставили чимале чорне порося. Дошки затулилися од перехожого ока. Очевидно, хтось теє помітив і о тім десь сказав. Тепер дошки посунули, перемістили на край дому, а чорне порося залишилось, зосталося на своїм законнім ніби місці незрушно.

В одностайне

Із коханого рідного краю, із поліських пуц звітка долинула. Ї розмисли ізбудила.

Ув одному надслучанському невеликому селі аж 56 молодиків у повстанці були пішли, як означений рух супротив окупації у душах поліщуків запульсував. Звісно, що чимало з них у нерівних боях полягли, але дехто й донедавна старіючими ногами ряст топтав у відділенні од коханої рідної сторони.

А тоді було сталося. Що в одному бою загинув майор-енкаведист. У совецькі часи тому майорові, яко героєві пам'ятник біля місцевої школи спорудили. Ще й написа вкарбували, що загинув від рук буржуазних націоналістів.

І от недавно у дусі декомунізації надумали пам'ятника того знести. Але село майже в одностайне стало. Пам'ятника не рушити.

Директор місцевої школи компромісну ідею подав. Пам'ятник нехай стоїть, але написа, від чийх рук загинув стерти. На виконком сільської ради питання винесли. Та депутати в одностайне ніби вирішили. І написа не чіпати.

Лавка

Із вікна Десятинний пагорб щоранку роззираю. Сніги засіли повсюди. Хтось уже великого чорного кошудлатого собаку із повідка спустив прогулюватись по снігу. Усе причаїлось у схованій нічній затаєності перед пульсуванням

денного ритму. Тільки лавка коричнева стоїть незрушно. День крізь день одпочиває. Бо ж її робота, – це коли хтось усядеться на ній. А на холодну лавку узимку ніхто не сідає.

Три човни

До слуху мого дійшло, долинуло, докотилося. Що оден польський підприємець замовив у Китаї три човни. І вирішив їх назвати отако: «Львув», «Тарнополь» і «Вільно». На честь міст, які колись входили і тепер мають входити у «східні креси». А що тут скажеш. Нема мови.

Гості

Одна знакомиця із містечка на Тернопільщині у телефонічній розмові отаку історію переповіла.

У їхнє мальовниче містечко польські туристи автобусом приїхали, завітали. Да й коло місцевого костелу ходять, походжають, роззираються. І в жінки тієї питаються. Чи не можна було би із ксьондзом на зв'язок вийти. Жінка каже, що телефона ксьондза не має, але має телефон сестриць. І запросила їх додому, щоб потелефонувати.

Цілою групою польські туристи і спрямувались до хати. Але телефон сестриць не відповідав. Польські молодики накинулися на вишні у садку, і з гіллям почали, стали їх обламувати

Господарку хати це діткнуло, зачепило. І вона сказала:

– Хіба у вас у Польщі вишень нема?!

Майже в одностайне польські туристи навстріч своє слово спрямували:

– Але вишні ростуть на нашій землі. І Львів наш, і Тернопіль наш...

Господиня дому у роз'яснювання схвильована увійшла. Що нехай відомо буде вам, гостям, що Львів заснував український князь Данило Галицький і назвав місто на честь свого сина Лева. І що Хелм, який гості переїжджали, – це наш Холм, так само, як і Перемишель.

Гонорове панство не стало роз'яснень вислуховувати, а віддалилося. Тільки одна жінка повернулася, підійшла до господині дому. Ї зі сльозами поцілувала їй руку.

Прапор над будинком

Із газети вичитане і зі світлини забачене (газета «ВО Свобода», № 449 (7-ий у цьому році), 15–21 лютого 2018 року). Ув одному прикарпатському селищі оден господар над дахом свого будинку вивісив чорно-червоний бойовий прапор. На відпочинок у тее селище приїхав оден поляк. Забачивши чорно-червоний стяг над будинком, польський гість виліз на дах і зірвав прапора. Але саме під тую пору навинувся господар дому. І силоміць заставив нахабного гостя ізнову вивісити над будинком прапора.

Лелеки на чужині

О зимовій порі сестрин онук їздив до Єгипту. Ї розповідав мені. Як там на високім пагорбу неподалік моря походжали у великім гурті наші лелеки.

– А чим вони там харчувалися? Чи не примітив, не завважив? – запитую.

– Там на скелях, може, вужів й інших повзучих вишуквали, – відповів онук. – А може, і в морі рибу виловлювали.

Часто згадуються мені ті наші лелеки у великих гуртах на чужині. Одна мрія у кожній особині пульсує. Як би на батьківщину скоріше повернутись. Де на них чекають гнізда, у які вони розлетяться парами. Щоби у світ діток спровадити. А до гурту злетяться у кінці серпня перед дальньою дорогою. На лужку чи на свіжозораній ріллі. Як тее не раз мені доводиться бачити.

Вічні перелітники. Але поклик рідної землі у їхніх сутностях пульсує могутньо. Через думання моє переходить.

Ясний спостережливець

Вичитане. Петро Шекера-Доників. Своєрідна особистість початку двадцятого століття. Активний громадський діяч на Гуцульщині. Етнограф, письменник. Листувався із Михайлом Яцківим, Володимиром Гнатюком, співпрацював у гуцульському театрі із Гнатом Хоткевичем. У день злуки був на Софійському майдані у Києві.

1911 року Петро Шекера-Доників познайомився з Михайлом Коцюбинським у м. Верховині (тоді – Жаб'є). Супроводжував письменника на похоронах однієї гуцулки. Тут Коцюбинський уперше побачив «грушку» – похоронний обряд біля покійника. Ось як малює цей момент у своїх споминах Петро Шекера-Доників:

«Коцюбинський сидів до зір на «грушці», а надворі грали трембіти. Коцюбинський був дуже задоволений, радий. Питав у мене, чого грають трембіти. Я йому казав, що се в нас в горах, де далеко від хати, одинокий спосіб сповістити людей про смерть».

Петра Шекеру-Дониківа арештували перші совети 1940 року. Десь у таборах він і загинув у віці 52-х років.

Петро Шекера-Доників написав роман «Дідо Иванчик». Перед арештом заповів рідним рукопис закопати і берегти. Він зберігся до нових часів і засвітився. Ще один яскравий приклад, що рукописи не завжди горять (газета «ВО Свобода», № 438 (49 у цьому році), 30 листопада – 6 грудня 2017 року).

Голуби купаються

Після тривалих дощів нарешті уночі зійшов на землю невеликий морозець. Калюжа укрилася молодим льодом. Два голуби льодок продовжали. І купаються. Пощо їм крижана вода. Кажуть, птахи купаються – тепло буде. Поживемо – побачимо.

Великий і малий

Ясно сонячного дня на Пейзажній алеї. Чоловік на мотузку веде маленького собачку. Дівчина вигулює великого породистого пса. Позустрілися. Пес великий біло-чорний і собачка коричнева. Да й почали гратися. А потому собачка маленька зіп'ялася ніжками до грудей пса великого. А пес великий так ніжно, любляче обійняв її своїми передніми лапами. Як меншого брата.

Спрага материнства

Дядько Павло невимовно тужив, що бездітним довелося звікувати. Так могутньо у його естві пульсував поклик батьківства. Але куди могутнішою буває спрага материнства.

Одна бездітна сімдесятилітня жінка у селі свою велику материську ласку на котів і собак обернула, спрямувала. І люди почали до їхнього двору підкидати і кошенят, і цуценят. І жінка любляче їх доглядала. А свого улюбленого песика дворового укладала спати поряд на дивані. Й візерунчастою ковдрою укривала.

А одна сорокалітня дружина важного підприємця, дітей не маючи власних, свою ніжну любов обернула, спрямувала на малого песика. Тільки цілий день за ним і доглядала, бавилась. Так не кожна мати свою дитину доглядає. Ця жінка нігде не працювала. Вона привчила песика самому заходити ув авто. І коли їхали вони в санаторії Європи, то і песик з ними мандрував відпочивати.

Спрага материнства могутня.

Відучились...

«Сніги впали великі, і Андрій радо прокидає од порога до воріт стежку». Михайло Коцюбинський. Колись на позір мій натрапив рукопис письменника. І перед отим «радо» стояло іще кілька перекреслених означень. Вивишилось «радо», як результат прозорливості й праці митця.

А й справді. Снігові, попри усі незручності й ваготу часто, радіє кожне живе дихання. Як і я ізгадую із хутірських своїх переживань, то і прокидати стежку у дворі від порога завжди було радо. А не тільки стомлююче.

Іще кілька років тому тротуари на міських вулицях од снігу чистили. Вранці, удень, увечері. За всякої пори. Ранім рано із шостого поверху за вікном уже чути пересування лопат. Сніги за ніч випали. Ізпросоння здогад біжить.

А тепер тротуарів од снігу практично не чистять. Люди сніги утоптують, і льоди витворюються, затвердівають. Ковзко стає. Не пройти потому. Люди падають, і травмуються. Схоже, тепера відучились прокидати стежку од снігу.

Патріоти

Не раз доводилось мені чути, а й читати написане, які у нас усі великі патріоти. Незборимі. Оден побратим розповідав мені, що оден достойник зі східної області малював йому, які у них усі одностайні патріоти. Про славен град наш то уже й мови нема. Що ніби тут засіли тільки одні українські патріоти.

Сі навіювання ураз ізгадалися, через думку перейшли. Як одного котрогось дня я із Лук'янівки у тролейбусі їхав. Усівся, примостився я на сидінні із торбинкою своєю. А навпроти жінка ще не дуже підтоптана сидить. За вікно дивлюсь. Вичитую: «Сбербанк...». Да й сказав, промовив уголос, саме проходилося:

– Раніше це був «Сбербанк Росии». Тепера «Росии» ізняли, а маленькими літерами дописали «публічне акціонерне товариство». А суть же, мабуть, не змінилася. Очевидно, «Сбербанк...» тієї ж таки Росії...

Жінка, що навпроти, одразу і реагує:

– А про мене, нехай би у нас була Росія. Я люблю Росію...

Дивно. Але вона розмовляла гарною українською мовою. Навстріч співрозмовниці і моє слово спрямовується:

– Дорога людино! А чи подумали ви, що ось уже чотири роки завдяки Москві кожного дня гинуть, калічаться люди. Убивають наших людей...

Жінка аж заносилася, затрепесталася, із себе вийшла:

– Історія іще розсудить, хто кого вбиває. А я люблю Росію. Нехай би у нас була Росія...

Наше ніби справування почув контролер-кондуктор у червоній з чорними окрайцями камізьельці. Да й став зацитькувать:

– Мітингувать на майдан ідіть, а не тут...

Я і умовк. Але нахилився до жінки і тихенько сказав їй:

– Людино добра! Землю, на якій ви замешкали і яка годує вас, треба любити.

Жінка ізнов спалахнула:

– А я люблю цю землю. Але нехай і у нас буде Росія. Я люблю Росію...

Уголос зативовано вона іще й іще довго виспівувала дифірамби «великому братньому російському народу» і Кремлю.

Я уже мовчав. Але контролер-кондуктор і спроби не виявляв зупинити затяжні дифірамби в честь Московії. Ах, це він тільки мене зацитькував. Через думання перейшло. А здогад побіг. Що, можливо, це інструктаж із контролерами-кондукторами проводять. Усілякові проукраїнські розмови у тролейбусі зацитькувати, а дифірамби на честь Московії вислуховувати.

Дивно. Але у тролейбусі було повно людей. Молодих, літніх і старих. Й усі мовчки вислуховували дифірамби тієї жінки в честь Московії. І жодна людина мого слова не підтримала. От у отім моменті і спогад нагорнувся, через думання перейшов. Про розгулюване популярне славослів'я про одностайність наших патріотів.

Кінний пішому...

Випав легкий мокрий сніжок. А за ніч морозець зчавив. Ізранку ізнов відлига. Але на улицю вийти не можна. Я рушив за хлібом до продмагу, але через кілька ковзьких кроків і вернувся.

У коридорі прогулююсь. Аж сусід ізнадвору заходить.

– Ковзькість така, що й вийти не можу на улицю... – кажу.

Сусід сміється:

– А де. Плюсова температура, і дорога чиста. Я ж машиною щойно приїхав.

– А тротуари які... – навстріч кажу.

Справді. Ситий голодного не розуміє. І кінний пішому не товариш. Через думання перейшло.

Погляд зі сторони

Переходячи Десятинну вулицю, я не проминаю відвідати художню виставку, яка періодично влаштовується у галереї праворуч. Живопис сучасних малярів часто не зацікавлює мене своїми туманними витребеньками. Але ця виставка Кетрін Тайлі поманила мій позір і увагу.

Кетрін Тайлі – дружина співробітника посольства Великої Британії. Вона побувала в багатьох країнах світу. Проникливий погляд художниці виокремлює уперше побачене зі світа надзвичайно виразно. Ми кажемо про щедрість української землі. І це уже стає ніби банальним. Пригляньтесь до її робіт «Три червоних яблука», «10 абрикосів», «Вишні у блакитній тарілці», «Персики». Усе на вишиваних рушниках.

Усе просте, але високо поетичне. Та же, здається, я усе те бачив. Але картини покладають на серце дивні переживання. Яку благодать ізроджує наша земля. А ми її не бережемо.

Кетрін Тайлі зачудували пейзажі Оману. Надзвичайно голубе небо і море. А які виразні портрети нигерійців і голландців.

Переглядаючи малярські роботи Кетрін Тайлі, вочевидь пересвідчуєшся, який проникливий погляд істинного художника зі сторони.

Материне побажання

Коли наші Мати уже паралізовані були, і шість з половиною років страждали на хуторі тяжко, покутували, то часто повторювали вони: «Ах, дітоньки, щоби я уже і за вас спокотувала, і щоби ви уже такої біди не зазнали».

Якби ж то. Але у кожного свій хрест. І донести його до кінця кожному належиться гідно.

Заповіт матері

Вичитане. Дружина Івана Огієнка у кінці життєвого путі мала тяжку недугу. Протягом півтора року була прикута до ліжка цілковито. А коли відчула, що сили покидають її, поклікала духівника і склала заповіт ось такого змісту:

«1. Дітям своїм: Анатолію, Лесі і Юрію я в усьому заповідаю підтримувати батькову українізаторську справу. 2. Якщо Бог пошле вам діток, то виховайте їх в українському дусі так, як ми виховали вас. 3. Дітям своїм я свого материнського благословення виходити заміж за чужинців або одружуватися на чужинцеві категорично не даю».

Та, на жаль, ніхто із дітей Огієнка не виконав Материнського заповіту, і в нікого з них не було дітей. Відтак і перервався давній славний рід Огієнків (газета «ВО Свобода», № 439 (50 у цьому році), 7–13 грудня 2017 року).

Не пара

Давно колись удатний на слово хуторянин Семен Лапка отаку бувальщину мені переповідав.

Як звичне, колишні люди майже не розлучались. Як зійдуться, попаруються, то так і віку доживають. Хоча доля і різна була, випадала. Як кому. Найчастіше страждали од невдалого заміжжя жінки. Хоча траплялися і випадки.

Як оньо оженився Кузьма Пелехатий, узяв за себе Пріську Кошудлату, то й світ йому потьмянів. Кузьма сердешний був трудяга із трудяг. А Пріська – вертихвістка. Мало що усю хатню роботу на Кузьму скинула, то ще й до гульок пристрасть у неї збунтувалась. Аби-но прочула, де яка забава чи гульки, ураз причепуриться, і побігла. Якби дівиця, а не молодиця уже. Ще й поїдом Кузьму переїдала.

Терпів, терпів сердега Кузьма, та й терпець йому урвався. Надумав розвід узяти. До суду подав. Але суд тоді і розводного листа не виписував. Треба мати переконливий доказ.

Кілька місяців очікував неборака судного дня. За цей час усущіль обріс густою щотиною. Отак і на суд з'явився у старих робочих полотняних обладунках. А Пріська, як пава, принарядилася празниково. Тернова хустка на ній барвами виграє.

Суд і питає Кузьму про причину, що до розводу його спонукала. Устав Кузьма і каже:

– Бачить високий суд, який я, а яка вона. Що можу іще сказати...

Суд подивився, і виписав Кузьмі розводного листа.

По котромусь часові пристав Кузьма до тихої лагідної підстаркуватої дівчини Катрі із роду Кирила Кожум'яки, що її чомусь женихи обминали. У мирі та злагоді, при дітях переходили вони свій довгий вік. А Пріська Кошудлата так у самоті і зосталася.

Відповідь на погрозу

Коли 1964 року Михаїлового Василя – п'ятдесятника покликали, забрали на службу у совецьку армію, то він навідріз відмовився брати у свої руки зброю. Майор силоміць натягнув на його голову протигаза. Але Василь тієї ж миті зірвав пристрій зі своєї голови і пожбурих його удалеч.

Майор поставив Василя до стіни казарми, вийняв стрільбу, прицілився прямісінько у чоло і сказав:

– Счас лишишся жизни!
Василь, і не здригнувшись, відповів мовою майора:
– Нет. Обрету вечную жизнь.
Майор увіпхнув стрільбу до кобури:
– Ладно. Будем судить.
– А судить, – відповів своєю мовою Василь.
Василеві дали чотири роки таборів.

«Знайшли дурника...»

Степан Ковшовий був із роду майстрів. Його дід Василь обіддя гнув, такі візгорні колеса майстрував, що слава про них на увесь доокіл ширилась. І зносу їм не було.

Колесонька мальовані,
Коник вороненький.
Як усяде, то й поїде
Козак молоденький.

Його батько Гонопрій як хату дерев'яну змайструє, поставить кому, то століття а століття стоятиме. Хіба деревина струхне. Гонопрія мазуре із дальньої слободи кликали собі дерев'яні доми зводить.

Уже у новітнім часі Степан Ковшовий успадкував, примножив майстровитість своїх предків. Він комбайнував у колгоспі. Але на техніці знався так глибоко, що ані інженер, ані механік, може, того не знали, не тямили. Комбайн, трактор чи машина котрась із ладу вийдуть, то тільки Степана кличуть на поміч. А на жнивях він завжди передовик. У своїм колгоспі обмолот завершить, його у сусідні артілі кличуть. Навіть на цілину в дальній Казахстан кілька разів на жнивування їздив, посилали його.

Начальство і колгоспне, і районове вирізняваного кмітливого трударя помітило і завважило. Йому спершу медальку за доблесть почепили, затим і орден, здається, прапора червоного повісили. А котрогось року, в переддень «великого жовтня», звістка надійшла, що нашому Степанові виділили у

Москві найважливішого ордена, що Леніновим іменувався. Там ніби його і зрихтували, іскували.

У сільському клубі тоді зібралось люду а люду. Не те, щоби присісти де, не протиснутись навіть. Найважливішого ордена до празникової маринатки Степанові самий голова почепив, пришпилив. Степан тоді мовчав знічений. Але котрогось дня на польовому стані віч-на-віч прямисінько в лице і сказав голові:

– А нащо ви на мене оці бляшки одна за одною чіпляєте. Перед людьми мені стидно. Знайшли дурника...

Голова одразу і випростався, аж скипів, заносився аж:

– Ах так, сучий ти сину. Ми тебе на героя тягнули. А тепер кукиш одержиш!

Цей всюдисущий Я. Ларкін

Коли 1962 року я працював у відділі сільського господарства рівненської обласної газети, то частенько мені доводилось перекладати із мови московської і готувати до публікації невеликі замітки, що регулярно надходили із Москви за підписом Я. Ларкін. У заміточках розповідалося про новинки на Всесоюзній виставці досягнень народного господарства СРСР.

Коли затим я трудився у вінницькій газеті, то такі само заміточки за підписом Я. Ларкін надходили і туди. А як лукава доля занесла мене у редакцію бухарської обласної газети, мені на стіл покладались ті ж заміточки Я. Ларкіна для опрацювання. Перебуваючи восени 1964 року у Владивостоці, я бачив, зустрічав у крайовій газеті «Красное знамя» знайоме ім'я Я. Ларкін.

Щоправда заміточки ці надходили писані різними почерками. Навіть і каліграфічно виразним почерком школярським. Здогадуватись можна, що одна й та ж сама заміточка посилалась у десятки газет великого Союзу. Може, Я. Ларкін винаймав переписувачів. Але з усіх усюд йому збирався, накопичувався гріш також немаленький.

Тополиний пух

Білий тополиний пух носить вулицями міста. Маленькими метеликами несеться навстріч, ніби норовить до віч твоїх потрапити. А поземки китичками, клубочками згортається, в'ється, замануючи до себе легке сміття.

І мені пригадується. Кінець травня 1960 року. Мальовниче закарпатське село. І довкола летить а ніби запрограмовано, в'ється білий тополиний пух. На простім сільським стадіоні біла струнка юнка у рухавці вдосконалюється.

Материна спочутливість

Казали колись наші Мати, моє невпорядковане життя спостерігаючи, проглядаючи:

– Нехай би і ти удома зостався, як усі наші. Вони коли-небудь то свого кабанця заколють. А ти – ніколи.

Давно нема Матері. А спочутливість їхня і тепер ізгадується часто.

Материна тривога

Коли 1957 року я поступив на навчання у Львівський університет, а тоді на навчання до вишу із нашої сторони мало хто спрямовувався, то наші й усі на хуторі чомусь одразу завважали, що житка уже піде, потече у мене інакша, райська. Тільки один старий Михалочко сказав: «Да же він несмілий такий, то чи ж лехко йому між вовками буде».

І Мати тоді ці Михалочкові слова мені переказали з тривоною. Але іще у стражданні своїм вони споглядали зі слізьми і мою покуту за тую науку.

В обороні справедливості

Ізгадую. Прийшли, повернулися наші Мати із Містечка увечері. Да й переповідають з обуренням. Як у крамниці там щось вони укупляли, а продавчиня і копійок здачі не дала. Ще й сказала: «А то дрібне». Мати ж їй навстріч: «Дрібне то дрібне. Але чому воно тільки наше має перепадати, а не ваше».

Де взяв, там поклади

Головою колгоспу тоді у сусідньому селі був зросту високого дебелий молодик. Й а зовсім низенького зросту перебував під тую пору у тім селі і Потапчик. Чоловічок незavidний.

Пас якось коло глибокого рова Потапчик свою худобу. Пас, попасував, приліг на березі рова та й задрімав. Худоба одразу його сон завважила і подалася підтюпцем у колгоспну шкоду. Аж тут і голова колгоспу навинувся. Зупинив своє авто, підійшов до Потапчика, правою рукою узяв його за петельки і підняв на всю витяжку високо над ровом. Потапчик пробудився, глянув із височини униз та й промовив:

– А де взяв, там поклади...

Де рідніше, там вільніше

Старша сестра Софія уже на схилі віку довгого свогого спогадувала, мені розповідала:

– Як, бувало, поїду я дівчинкою у Ріг до баби Параски, Батькової матері, то як посадять мене на лавці, як усядуся, то так і увесь час несміло просиджу, аж поки не йти, додому не вертаться. Така невтримна скутість мене опановувала...

А як поїду, бувало, я дівчинкою у село на Старину до баби Лександри, Материної матері, то баба і жартують зо мною, й посміхаються радо, що я така мала сама із дальнього хутора до них прийшла, і поглядять мене по голівці. І вільно, як удома, бігаю по бабиній продовгуватій хаті. Якось у баби Лександри, Материної матері, мені рідніше і вільніше було...

Справді. Де рідніше, там і вільніше.

Сусіди

Зі споминів одного подільського довгожителю. Як у їхньому селі два майстровитих сусіди мешкали. Йї приятелювали, дружили поміж собою.

Але от у час великого Голодомору і сталося. Один сусід прилаштувався їздовим. На підводу трупи померлих від голоду збирати й до ями підвозити. Йому за це пайок видавали. А другий сусід-неборяка помирав із голоду. Зайшов до нього сусід-їздовий і каже:

– Все одно, брате, помреш. Я тепер зараз на підводу тебе укину й до ями повезу.

– А може, може, я ще житиму, – проситься кволо голодний. – Поки не вези мене.

Та їздовий не послухав моління приреченого. Й повіз, укинув його до ями.

Але той якось викарабкався з ями і зостався живий.

Потому двоє сусідів працювали ковалями в одній і тій же колгоспній кузні. Й приятелювали. Якби ні в чім і не бувало.

Стрибки

Стрибки (яструбки) іще діяли, вешталися у нашім краї і у початку п'ятдесятих років минулого століття, коли уже колгоспи повстали.

Пригадую. Як я пас товар на пасовиську, яке належало до іншої сільради й іншого району. Не раз стрибки із рушницями вигулькували несподівано із-за кущів, займали мій товар і проводили у даленіючу Федосьову клюню.

Я стурбований біг до старшого брата (я і його худобу пас). Брат незагадно укладав у торбинку могорич. І хутенько прошкував до Федосьової клуні визволяти нашу худобу.

Стрибки радісно зустрічали брата. А погляди їхні в одностайне спрямовувались на торбинку.

Збайдужіння

Казав колись у вісімдесятип'ятилітньому віці наш хрещений батько Денис:

– Збайдужіння зійшло на мене. Раніше гілочку зрізати з дерева у садку було жалько, а тепер байдуже...

Давня зустріч

Я тоді, здається, на перші зимові канікули зі Львова їхав, прошкував. Від села на хутір із чемойданом через Дуброву ішов у моросянім морознім розвиднянні. Оно стежка під ногами порипує. Аж то навстріч мені іще чиєсь порипування доноситься.

Зрівнюємося. Кузьма Блискун зі своєю благовірною Надією Німкою. Я чемойдана свого на сніг ставлю, а позустрічні свої торби із рук на сніг випустили. Запитальне у холодній моросявості окреслилось і зависнуло. Хто куди?

– Я то додому, а ви ж упарі куди? – кажу.

– А я свого Кузьму на курси механізаторів проводжаю... – Надя Німка.

Гай-гай, як давно тее було. Нема уже ні комбайнера Кузьми (машина роз'їхала), і Наді Німки нема. Тільки у моїй старіючій пам'яті відбиток зостався про місце і час випадкової давньої стрічі.

Зізнання паломника

– На цій горі благодаті багато... – сказав був мені один паломник до Лаври улітку 1976 року. У час розгулювання атеїзму. Задивився на пагорб зачудовано. Да й почав, став у зізнанні переповідать мені.

Що приїхав сюди він, як паломник, із невеликого мальовничого містечка. Там він має спадкову батькову хату із садком і городом. У ній він і народився. У юні свої літа виховувався, як атеїст. І був атеїстом. Закінчив школу й політехнічний інститут. І навіть інженерував трошки у своєму ж таки рідному містечку на одному підприємстві.

А потім. Потому почалася війна. І його одразу забрали і кинули на фронт. Усього надивився у боях. Дійшов аж до Східної Пруссії. І в одному бою його тяжко поранило. Присипало землею і контузило. Випадком відшукали його. Але зі з'єднання ніхто, окрім нього, в живих не зостався. Й саме тоді

зійшло на нього, уже в госпіталі, відчуття вищої сили покровительства, відчуття присутності у цьому світі Творця.

Він був переведений на інвалідність і скомісований. Для фронту уже не годився. Повернувся до батьків у рідне містечко. І навіть знову почав інженерувати на тому ж таки підприємстві, як і раніше. Але недовго. Як тільки звістка адміністрації діткнулась, що він віруючий, так миттєво його з інженерної посади і розжалували. Ще й повчання атеїстичне над ним вичитували. Але це аніскілечки не сколихнуло душі чоловіка. Він став простим дешевим робітником.

Із батьком-матір'ю у своїй хатині мешкали. Не одружувався. Із тих мотивів. Що кому ж інвалід потрібен. Для жінки дужий чоловік потрібен. А як батьки повмирали, то самий у хаті зостався.

– Садок доглядаю, городину вирощую. Як здужаю трохи. Капусту, огірки, помідори, буряки столові. Усе... – зізнавався паломник. – Капусти кадубець на зиму заквашую, і огірків також. Вистачає.

По павзі:

– Що й казати. Самотнє життя нелегке. Часто і смуток на серце лягає. Особливо у довгі пізньоосінні вечори. А я лампадку засвічу. Помолюся. Біблію прочитаю. Радіоприймач увімкну. І крізь глушіння службу Божу з «того берега» слухаю. Й така благодать на душу зійде, що й не передати.

Ясність пам'ятника

Інколи ізгадується. Як у сімдесятих роках минулого століття ув автобусі я мандрував дорогами благодатного Тернопілля. І крізь вікно автобуса ліворуч показався цвинтар, здається, на пагорбі. І білий пам'ятник заяснів, випромінюючи смисли одухотворення.

Це був пам'ятник надмогильний поетові Степанові Будному, який відійшов у далечінь, з якої не повертаються, молодим, у двадцятип'ятирічному віці.

Знаковий стіл

Інколи мені привиджується столик у затишній львівській бібліотеці. За яким я полюбляв сидіти у далекі студентські роки. За ним я прочитував «Естетику» Гегеля й книги інших філософів.

Аж то якось одного разу старий бібліотекар сказав був мені:

– А це знаковий столик. За ним любив працювати академік Возняк.

Далеке слово

У час недуги. Злий вірус приневолив мене на десять днів до ліжка. Усі нутрощі заблоковані. Відкашлювання не йде. І я у самотині конури своєї заблокований.

Нарешті відкашлювання пішло. Й мені полегшало. І давнє далеке слово Батькове спогадалося. Щось подібне у час грипування і Батько наші спізнавали. Бо казали вони:

– Якби кашель пішов, то уже стає легше.

А невістка їхня Палажка, чуючи тее, навстріч сказала, промовила скептично:

– Якби до біди да ще й колька...

Але Батько наші у слові своїм рацію мали.

П'ять лавок

Із оповідок старого міщанюка.

За Польщі діялося, відбувалося. Жив-був колись у Містечку оден убогий міщанюк. Але із вигляду ставність, силу і дужість випромінював. Покликаний був сей молодик на жовнярську службу аж у Варшаву. А там запримітила його одна візігорна, зацна панянка. Й закохання поміж ними спалахнуло.

По перебігу пристрасного милування і питається панянка у жовняра:

– А що ти, друже, із маєтку маєш?

– Аж п'ять лавок... – зопалу зізнався жовняр.

Відбув молодий міщанюк жовнярську службу да й у Містечко своє до вбогої халупки повернувся. На згадку візігорній панянці свою адресу zostавив.

Аж то по перебігу кількох місяців у Містечко зненацька до вбогої халупки нашого молодика і варшавська панянка візігорна заявилася. Оглянулася доокола, роззирнулася. Да й питається:

– А де ж лавки твої, шлеку?

Він, осміхаючись, відповідає розважливо:

– Онъо в одній кімнатці дві стоять, й у другій дві, а п'ята у дворі коло хлівчика стоїть...

Обернулася панянка та й відійшла з двору, поїхала мовчки у свою Варшаву. Вона думала, що це ті лавки, у яких виторг ведеться, а не ті, на які сідати.

Грядка

Не впізнати тепера обрисів нашого колись цвітучого благодатного хутора. Тільки спогад будить нагадування. Яке цвітуче життя колись переходило тут. Усе в запустіння, вважай, обернулося.

Але часто, дуже часто з-поміж ізниклих знаків дооколу, що покладають благісне відчуття на серце і умиротворюють старечу сутність мою, привиджується мені Грядка. Не ота тільки грядка, що цвітінням огірків, гарбузів, квасолі тощо закосичувалася на нашім городі за клунею. А ота, що віддалеки видовженим пагорбом возносилася від сусідньої Мешкової хати аж до Річки. Отако. На метрів сто, а може, й на цілих двісті завдовжки. Вона а зовсім не нагадувала городню грядку. Але ім'я від грядки чомусь успадкувала. А може, від слова «Гряда». Але інакше, як Грядкою її у нас не називали.

Грядка упиралася в течію Річки. А ліворуч од Грядки Річка утворювала перемілля. Тут жужелинами береги і дно усуціль укриті були. І вода бігла дзюркотливо, пісню день і

ніч виспівуючи. А чистою і прозорою була. Аж світилася. Сюди Настя Савчина колись бігла топитися. Як її домашні налаяли, що позашлюбну дитину уродила.

Ся течія також була знакова. Ї іменувалася «Жужель». Уже у початку колгоспної ери через Жужель підводи на той берег Річки простували.

Розповідали. Але це, видно, було тоді, коли пан Валевський іще не розпродав дооколишній простір, й хутори тут іще не повстали. Ще на Грядці залягав дуже цінний жужель. Його підводами вивозили на залізничну станцію. Вантажили у вагони. І розгонистий потяг провадив ці вагони із нашими камінцями аж у Францію, у самісінький Париж. Там наш жужіль ішов на візігорне оздоблення розкішних палаців.

Коли приходько із сусіднього села Холопи Мешок укупив у Валевського і Грядку, і сіножатку, і добрий кавалок поля, то жужель уже не вивозили до Франції. О тім тільки переповідання zostалися. Із вуст в уста переходили.

Позірна пам'ять моя зберегла обриси Грядки, яка уже закучерявилася кущами. Але віддалеки цей закуток приманював мою сутність. Надто ж коли я понад Річкою прошкував аж на край нашої сіножатки. Ізвідки до Грядки уже рукою подати. Ї кущі на ній проглядаються виразніше. Але ж не підеш навпрошки через чужі сіножатки. До колгоспу іще чуже поле і чужа маєтність у нас шанувалися, як недоторканність.

Але у місці отім Грядка кликала мою малу сутність невтримно. І я що надумав. Убрід перейшов Річку. А там узаконеною стежкою сивою ноги мої понесли мене аж на Жужель. Я чудувався прозорістю води на перемілі. Видивлявся на дні менші й більші камінці, жужелини. Вода із ними мову вела. Жебоніла безперервно. І це жебоніння звучало, як безкінечна мила пісня. Я уступив у прозору біжучу воду. Вона лагідно обмивала мої ступаки. І я довший час стояв отак на перемілі. Зачудований, заворожений чарівною піснею води і її лагідністю коло моїх ніг.

Ураз погляд мій на Грядку переметнувся. Зовсім близько. Їй прихильно поманила вона мене. Оглянувся, роззирнувся. Ніхто не бачить. І мерщій побіг поміж зелені кущі Грядки. Як у щось чуже, недозволене. Але манливе, як і увесь обшир світу.

Ось я уже і на Грядці. Розглядаю. Унизу жужелини мохом обросли. Розгорнув я мох ізверху. А камінці уже у ґрунті чорнім засіли. А поміж камінцями і деревця вкоренилися. Углиб Грядки своє коріння попустили. А до неба, до світа, до Сонця уже чималенькі стовбурці спрямували. І калина, і крушина, й берестечки, і черемха. Усі одне проз одне засіли в мирі. Їй такий гарний гайок витворили.

А думка моя об однім ішла, оберталася. Які вирізнявані щедроти ізродилися на нашій землі, у глибині поліських пущ. Жужель. Чорненькі камінці. Що їх аж у самісінький французький Париж провадили. Для оздоблення. Їй милування тим оздобленням.

Іще запам'яталося мені. Коли уже колгосп у нас постав, і Грядка не Мешковою, не Мецишиною стала. То я восени, пізньої осені, шпаркий вітер розгулює доокола, у тім місці вільно товар, худобу пас. Отако. Товар зіщулюється у пасінні од вітру. А я увійду на Грядку у кущі, поміж деревцями, зрідка уже од листу оголеними. Усядуся на мохові. І добре, люблю мені було у затишку наслуховувати шумовиння вітру. І це також звучало, як безкінечна пісня. Прощальна пісня із літом.

А потому. Потому сталося. Річку перекопали, випрямили. В епоху розгулювання міліорації. Канава од нашої Річки стала. І сіножатки попереорювали. І Грядка тоді зі світа зникла. Розгорнули її.

Гаї шумлять

Коли у п'ятдесятих роках минулого століття я ходив у школу із Хутора до села за п'ять кілометрів, то у селі тоді в центрі на стовпі був установлений капелюшок-радіоприймач.

Із шостої години ранку й до опівночі радіо не вмовкало, а на всю потугу віщувало на все село і в дооколишній простір. Дядько Левко, а навпроти його хати стовп із капелюшком стирчав, кілька раз пробував на стовп ізлізти й капелюшок зірвать. Так він спать йому не давав. Коли я увечері у мороз-тріскун прошкував, повертався зі школи через Дуброву додому, а і в студентські роки не раз бувало, уже Річку в Ольсі переходив, на пагорб ось зіп'явся, то часто зупинявся у висотнім місці отім і любив наслуховувати мельодії, що їх радіо і сюди доносило. Найчастіше це була «Уральская рябинушка»

А от одного вечора, білість неописувана снігова на світ ізійшла у місячнім сяєві, раптом долинуло радійне, до слуху могого пробилосся. Я зупинився зачарований співом «Гаї шумлять...». Пісня скінчилася, а я зрушити з місця не можу. Усе ввижалосся мені, стало передо мною у морозяній білості весняне-літне:

Гаї шумлять –
Я слухаю.
Хмарки біжать –
Милуюся.
Милуюся – дивуюся,
Чого душі моїй
Так весело.
.....
Щось мріє гай
Над річкою.
Ген неба край –
Як золото.
Мов золото – поколото,
Горить – тремтить ріка,
як музика.

З М І С Т

Батькова клуня. <i>Повість-реквієм</i>	3
--	---

Розмисли

Толерантність, лібералізм.....	38
Бочки.....	42
У стилі «реформ».....	46
Посланці Господні.....	50
Джон Стейнбек і Україна.....	60
Література чи клоунада	77
Протистояння чи окупація.....	84

Сюжети з натури

Знущальники.....	95
Тональний режим	96
Такого іще не було.....	97

У світлі спогаду

Євген Сверстюк	99
Як спомин на все життя.....	110

Спостереження

Сонечко на ґратах.....	117
Середліття.....	118
І ми біленькі	118
Сонце при дорозі	118
Коти на плотах	119
Білочка смакує зернятками.....	119
Малий біженець	120
Не там примостився	120
Чорний котик	120
Поклик отчої землі	120
Пахощі старої липи.....	121
Усе – від людини!.....	121
Вранішні пасажири	122
Дуб закручерявлюється	122
Сосна з двома верхами	122

Громові дерева	123
Як сирота.....	123
Липа із трьома стовбурами	124
Мить одностайного цвітіння	124
Кленовий листок	125
Букет із дуба	125
І вічний поклик життя	125
Дикі качки розважаються.....	126
Біле каченя.....	127
Рудий кіт	128
Дівчинка годує птахів.....	128
Прийшов у гості.....	128
Люди і собачатники	129
Дві свічки	129
Щоб не гуртувалися	129
Доля танцівниці	130
Міська електричка	131
Покрова	134
Вранішня стріча	134
Любов і зрада.....	135
Ментачка.....	136
Потепліло.....	136
Християнський мотив	136
Листи Агатангела Кримського	137
Се милозвучне слово «Летува».....	138
Теплий козушок	139
Маленький принц окривавлений	140
Данте і орел	141
Солодке життя.....	143
«Учора іще мукала...».....	143
День дню... ..	143
І тільки звуки рояля.....	143
Зловісний привид	143
Тричі попрощалася.....	144
І тільки молода акація	144
Потоптом по святинях.....	144
Чорне порося	145
В одностайне	146

Лавка	146
Три човни	147
Гості	147
Прапор над будинком	148
Лелеки на чужині	148
Ясний спостережливець	149
Голуби купаються	149
Великий і малий	150
Спрага материнства	150
Відучились...	150
Патріоти	151
Кінний пішому...	152
Погляд зі сторони	152

Із криниці пам'яті

Материне побажання	155
Заповіт Матері	155
Не пара	155
Відповідь на погрозу	156
«Знайшли дурника...»	157
Цей всюдисущий Я. Ларкін	158
Тополинний пух	159
Материна спочутливість	159
Материна тривога	159
В обороні справедливості	159
Де взяв, там поклади	160
Де рідніше, там вільніше	160
Сусіди	160
Стрибки	161
Збайдужіння	161
Давня зустріч	162
Зізнання паломника	162
Ясність пам'ятника	163
Знаковий стіл	164
Далеке слово	164
П'ять лавок	164
Грядка	165
Гаї шумлять	167

Літературно-художнє видання

Кондратюк Андрій Іванович

БАТЬКОВА КЛУНЯ

Повість, роздуми, спогади, спостереження

Редактор	<i>Борис Боровець</i>
Набір	<i>Валентина Печоріна</i>
Світлина	<i>Павло Рачок</i>
Макетування, верстка дизайн палітурки	<i>Віталій Власюк</i>

Підписано до друку 02.05.2018 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсет. гарнітура «PT Serif». Друк офсет.
Ум. друк. арк. 10,0. Наклад 150 пр. Зам. 27.
Видавництво «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;
e-mail: oberegi97@ukr.net.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.
Надруковано в друкарні видавництва «Волинські обереги».